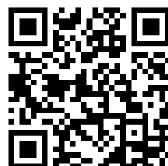
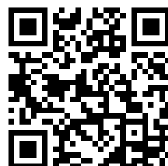

PATRES ECCLESIÆ ANGLICANÆ

ALDHELMUS, BEDA, BONIFACIUS, ALCUINUS,

ET RELIQUI.

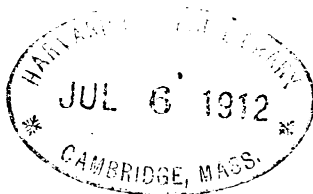
PRINTED BY PAUL RENOUARD
IN PARIS,
5, GARANCIÈRE STREET.

BEATI
LANFRANCI
ARCHIEPISCOPI CANTUARIENSIS
OPERA QUÆ SUPERSUNT OMNIA
NUNC PRIMUM IN ANGLIA
E CODICIBUS MANUSCRIPTIS
AUCTIUS ET EMENDATIUS EDIDIT

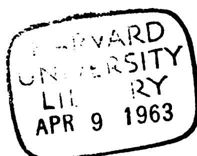
J. A. GILES, LL. D.,
ECCLESIÆ ANGLICANÆ PRESBYTER,
ET COLL. CORP. CHR. OXONIENSIS OLIM SOCIUS.

VOL. II.
COMMENTARIA, ETC.

OXONII:
APUD PARKER NECNON APUD BIBLIOPOLAS OMNES.
PARISIIS,
APUD BENJAMINUM DUPRAT, RUE DU CLOITRE S.-BENOIT, N. 7.
MDCCCXLIV.

From the Library
of
Prof. Charles Eliot Norton

PREFACE

TO

THE SECOND VOLUME.

In the preceding volume are comprised those works of Lanfranc which are of an Epistolary or Historical character, together with an Appendix consisting of various documents closely connected with his history.

We now introduce to the reader's notice the few treatises on Theological, Metaphysical and Moral subjects which are known or generally believed to have proceeded from his pen, and the labors of foreign scholars have enabled us to give a more complete collection of these than has hitherto appeared.

The first entitled *Commentaria in omnes B. Pauli epistolas*, is more properly speaking a collection of notes than a regular commentary. It has been suggested by the writers of the *Histoire littéraire de France;* that this work is not a genuine production of Lanfranc, because it does not contain two passages which Sigebert quotes from *Lanfranc's Commentary on the Hebrews*. But it appears from an inspection of the manuscripts that there are some of much greater length than others, and all abound with such verbal differences as to render the fact above-named of very little importance in determining the question of the authorship

of the work. May it not be reasonable to suppose that the whole work is no more than a collection of notes taken from Lanfranc's lectures? for as having been an eminent instructor of youth, he would no doubt have frequent occasions to interpret the books of the New Testament. Two prefaces to this work are found in D'Achery's edition, supposed to have been written by Jerome.

This commentary is followed by the work, *De corpore et sanguine Domini nostri*, which Lanfranc composed to refute the heresy of Berengarius, of which a fuller account may be seen in the first volume of this edition. It is found in the folio volume of D'Achery, and elsewhere among the works of Lanfranc: it was also printed with the Patres orthodoxographi in 1555 and with Alger, Guimund etc. by Ultimerius, 8° Lovan. 1561.

The treatise against Berengarius is followed by another work, « frequently found in manuscripts without any name of author, and sometimes attributed to Anselm, which we think was written by Lanfranc, probably before his elevation to the see of Canterbury. It is composed in the form of a dialogue between a master and his disciples, and is entitled *Elucidarium*, because, as its author informs us, its object was to elucidate some obscure questions, chiefly in theology, on which his disciples had asked for his judgment. In a manuscript of this work preserved in the British Museum [Reg. v E vi.], written probably early in the twelfth century, it is distinctly attributed to Lanfranc in the following contemporary Rubric : « Incipit Liber beati Lanfranci Cantuariensis archiepiscopi in sagacitate omnium sacri eloquii expositorum. » The writers of the *Histoire littéraire de France* have made the strange statement, that the *Elucida-*

rium is nothing but the Commentary on the Epistles of St. Paul under another name. » [Wright's Biographia Britannica, vol. II.]

To this may be added that in the library of Trinity College Dublin are three manuscripts of this book, entered under the name of Lanfranc : though it is fair to state that by far the greater number of manuscripts ascribe the work to Anselm, or at least not to Lanfranc.

It is here given as his work, because its style and matter shew it decidedly not to belong to the sedate Anselm, and because even if not written by Lanfranc it certainly is the work of some one who was his contemporary, and there is no other writer of that age to whom it can with so much propriety be attributed. Though it abounds with many instances of most absurd and puerile explanations, it nevertheless contains many passages which will not only amuse the reader, but give him a fair sample of the Christian metaphysics of that early period. The work is found in all the editions of Anselm.

The *Sermo sive Sententiæ* which follow is not found in D'Achery's folio edition of the works of Lanfranc; but was published by him at a later period in his Spicilegium from a manuscript preserved in the Library of Brasenose College, Oxford.

The brief *Annotatiunculæ ad collationes Patrum* and the *Libellus de celanda confessione* are given from the folio edition of D'Achery.

The *Variæ Lectiones* at the end of the volume will inform the reader what manuscripts and previous editions have been consulted in preparing the text of the works here enumerated.

CONTENTS OF VOL II.

DIVI LANFRANCI

OPERA QUÆ EXTANT.

COMMENT. IN B. PAULI EPISTOLAS.

I. IN EPIST. AD ROMANOS.

Epistola hæc ponitur prima propter honorem civitatis in qua primatum totius Ecclesiæ voluit esse Deus.

CAP. I.

Vocatus.] Vel ab hominibus vocatus, vel potius ad hoc vocatus ut sit Apostolus : et in hoc sensu fere ubique utitur. — *Segregatus.*] Subaudi a cæteris Apostolis, sicut in actis Apostolorum dicit Spiritus sanctus : *Segregate mihi Paulum*, etc. — *In Evangelium Dei.*] Id est ad prædicandum Deus miserat. Et propheta Jeremias dicit : *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et consummabo super domum Israel, et super domum Juda Novum Testamentum.* Joel quoque : *Exultate filiæ Sion, et lætamini in Do-*

mino Deo vestro : quia dedit vobis doctorem justitiæ ; et multa alia. — *Prædestinatus.*] Cæteri homines prædestinati sunt ut Filii Dei essent per gratiam. Hic autem Christus ut Filius Dei esset, in virtute divinitatis Dei qua assumptus est : quæ virtus, Filius Dei est, id est Verbum Patris. — *Secundum Spiritum sanctificationis.*] Secundum quod placuit Spiritui omnia sanctificanti. — *Ex resurrectione.*] Per hoc evidentissime probatum est, Christum Jesum verum Deum, et vere Dei Filium esse : quia multa corpora surrexerunt in ejus resurrectione. Nisi enim verus Deus esset, tam magnum et inauditum miraculum facere non posset. — *Vocatis.*] Id est, ad hoc vocati, ut sitis Sancti. Et sic in cæteris hujusmodi accipiendum est. — *Gratia.*] Remissio peccatorum. — *Et pax.*] Qua reconciliamur Creatori. Vel observantia bonorum operum, per quam pax est inter Deum et hominem. — *Et prohib. sum.*] Quasi aliquis diceret ; si Deum rogas ut venias ; si incessanter venire desideras ; cur non venis? *Prohibitus sum,* inquit, *usque adhuc.* — *Virtus enim.*] Causa cur non erubescit Evangelium : videlicet, quia virtus Dei est omni credenti Evangelio ; per quam et peccata remittuntur ; et cum res exigit, miracula fiunt. — *Judæo.*] Per Judæum et Græcum omnes gentes intelligere, a parte totum voluit. — *Justitia.*] Alia causa cur non erubescat ; quia in eo revelatur qualiter Deus justos faciat credentes ex fide Veteris Testamenti, qua unus Deus credebatur, proficiente in fidem Novi Testamenti, qua Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, unus et Trinus Deus creditur ; ut ex fide annuntiantis proficiente in fidem credentis : vel ex fide verborum, in fidem rerum. — *Justus autem.*] Hoc in Abacuc 2. cap. reperitur : *Justus autem in fide sua vivit.* Hoc testimonium et alia plurima, quæ in contextu Epistolarum suarum Apostolus ponit, a translatione veritatis Hebraicæ, qua nunc utimur, ideo discordare videntur : quia aliquando auctoritates sunt a translatione septuaginta Interpretum.

Aliquando non curans verba, tantummodo exequitur sententias. — *Revelatur.*] Justitia revelatur in credente; nam ira in non credente. Et est alia causa; prædicatores enim Evangelii revelant iram Dei venturam super omnes impios, id est, infideles; et super injustos, id est credentes et non facientes quæ credunt. — *Quod notum est Dei.*] Id est, de Deo nosci potest. — *Invisibilia enim.*] Exponit modum quo manifestaverit eis, videlicet dans eis acutissimum ingenium. — *Sempiterna quoque.*] Hic quæ sint invisibilia ostendit: et est quoque completiva conjunctio. — *Sed evanuerunt.*] Id est cogitaverunt se cogitationem veram a se habere: unde factum est, ut cogitationem Dei perderent. — *Dicentes enim.*] Ostendit quomodo superius intellexerit, *Evanuerunt in cogitationibus suis.* — *Corruptibilis.*] Moris fuit Romanorum ab antiquis temporibus, adorare simulacra hominum; ut Romuli, Jovis et aliorum fere innumerabilium; et maxime ab adventu Æneæ in Italiam. Volucrum autem et serpentium, et quadrupedum, ex quo Alexandria ab Augusto victa Romæ est subjugata. — *Qui commutaverunt.*] Id est, prius de Deo senserunt; falsa ex eo postea credere ceperunt. — *Veritatem Dei.*] Id est, quam de Deo habebant; falso imputantes idolis, quod vere solius est Dei. — *Non intellexerunt.*] Id est, non solum de Deo falsa senserunt; sed etiam cognitionem bonarum ac malarum rerum amiserunt.

CAP. II.

Propter quod inexcusabilis es, o homo, qui judicas.] Invectio in Rectores. Dicit enim: Cum omnes facientes et consentientes sint perituri; etiam et hi qui alios judicant, si eodem peccato tenentur impliciti. — *Scimus autem.*] Auctoritate sua confirmat peccatores supradictorum scelerum, generaliter esse damnandos. — *Secundum verita-*

tem.] Id est, secundum justitiam, sine acceptione personarum. — *Existimas autem hoc o homo omnis qui judicas.*] Putare posset aliquis imperitus, quod tanto liberius peccare liceret, quanto diligentius alios a peccato compesceret. — *Et incorruptionem quærunt*]. Id est, si in intentione quærunt vitam æternam. Multi enim bona operantur propter favorem hominum. — *Ex contentione.*] Et cœtu contentioso, qui Christianam Religionem esse inutilem contendunt. — *Judæi.*] Vel Judæos infideles, intelligit; qui maxime punientur si præcepta Dei non observant; vel Græcas gentes, id est, infideles; a parte totum. — *Judæo.*] Judæi primum operati sunt bonum; postea Græci. — *Non enim est personarum*, etc.] Hoc ad superiora respicit, ubi ait: *Ira*, etc. Et *in omnem animam operantis malum.* Et paulo post: *Gloria*, etc. *omni operanti bonum.* — *Tu autem Judæus cognominaris.*] Judæos humiliare conatur; qui ex accepta lege superbiebant: et Gentes quasi peccatrices despiciebant. — *Formam scientiæ.*] Si quis velit scientiam et veritatem habere, in te possit formam et exemplar aspicere. — *Sacrilegium.*] Sacrilegium enim est culturam Dei auferre et dæmonibus dare. — *Nomen enim Dei per vos.*] Credendum est aliquos ex Judæis Christianos esse tales; non tamen omnes, ne sit contrarius sibiipsi in superioribus; ubi ait: *Fides vestra annuntiatur in universo mundo.* Non enim fides sine operibus laudanda est. Et in subsequentibus, eos cum cæteris plenos dilectione esse. Est autem scriptum in Ezechiele: Et ingressi sunt ad Gentes, ad quas introierunt et polluerunt nomen sanctum meum, quod polluistis in Gentibus. — *In circumcisionem.*] Id est, tantum prodest sibi, qui Gentilis est, quantum si Judæus esset. Et judicabit, id est, comparationem sui judicabilem faciet et damnabilem.

CAP. III.

Primum quidem.] Id est, quidam Judæorum crediderunt Evangelium Christi, instructi a prædicatoribus Novi Testamenti, verbum legis et Prophetarum, quod facilius factum est in illis, quam in eis qui Veteris Testamenti penitus expertes erant. — *Fidem Dei evacuabit?*] Id est, efficit ut Deo non debeat credi, qui prædiximus Judæos esse credituros (Totum pro parte ponens). Jeremias Propheta dicit: *In diebus salvabitur Juda.* Et alias: *Ego ero vobis in Deum; et ipsi erunt mihi in populum.* Et alia plurima. — *Ut justificeris.*] Probatio quod Deus verax est: justitia enim sermonum, est veritas. — *Et vincas.*] Ex abundantia hoc infertur; nihil ad superius argumentum pertinens. Vicit Christus homo Deus, cum judicatus est: quia propter ipsam humilitatem, *dedit nomine ei Deus nomen, quod est super omne nomen, ut in Jesu omne genu flectatur,* etc. — *Si autem iniquitas.*] Hoc ideo subinfert, quia dicens: *Ut justificeris in sermonibus tuis*, visus est causam reddidisse, cur omnis homo esset mendax. Et vocat iniquitatem mendacium. — *Si enim veritas.*] Iterum hoc subinfert ex persona male intelligentium. — *Et non sicut.*] Ordo, et sicut blasphemamur; sicut aiunt quidam nos dicere, quid non faciamus mala, ut veniant bona, sicut, etc. — *Præcellimus eos.*] Id est, an nos Judæi excellentiores et digniores sumus quam Gentiles? — *Causati enim.*] Quasi diceret: Qui pares præcellentiores esse non possumus. Nec hoc superius in hac epistola dixit: sed credendum est, in sermone quem ad populum habebat eum dixisse. — *Quæcumque lex loquitur.*] Legem hic vocat Psalmos, sicut in Evangelio. *Nonne in lege vestra scriptum est: Ego dixi Dii estis.* Et est sensus; superiores Psalmi

versus ad vos pertinent etiam, o Judæi! — *Ut omne os obstruatur.*] Hoc conjungitur superiori sententiæ, qua ait: *Causati enim sumus omnes sub peccato.* — *Ad ostensionem.*] Ad hoc Deus filium suum mundo prædicari fecit: ut ostenderet quod per fidem ejus, justificantur peccatores. — *Propter remissionem præcedentium delictorum.*] Ordo, præcedentium delictorum in sustentatione Dei. Patienter enim Deus sustinuit præcedentia delicta mundi, ut ostenderet qui vera justificatio est in hoc tempore; id est, in fide Jesu Christi. Si enim omnes peccatores puniisset, non esset qui in hoc tempore justificari posset. — *Justus et justificans.*] Id est, verax, complens ea quæ promisit. — *Factorum.*] Id est, an alia lex prolata est, habens alias observationes, per quas observationes tuæ adnihilentur? — *Per legem fidei.*] Legem fidei vocat legem Christi; in quo asseritur salvari hominem per solam fidem: dum dicitur: *Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit.* — *Circumcisionem ex fide.*] Id est, ex fide, et per fidem. — *Et præputium.*] Hinc probatur quod Deus Judæorum sit Deus Gentium. *Ipse enim gentes justificat.* Dei autem solius est justificare. — *Legem destruimus.*] Quia carnales observationes legis destruimus: an putandum est, nos prædicatores Evangelii etiam moralia præcepta destruere? Quid ergo? ordo, quid secundum carnem, id est, quid carnalium observationum. Probat quod sine carnali observatione legis, justificari potest homo per fidem. Abraham enim sine carnalibus observationibus justificatus est, scriptura testante: *Credidit Abraham Deo*, etc.

CAP. IV.

Si enim.] Si, inquit, Abraham sine fide ex sola carnali observatione justificatus creditur; justificatio illa in sola opinione hominum est, non apud Deum. — *Habet glo-*

riam.] Quia qui fecerit legem vivet in ea : id est, non morietur ut reus. Nec tamen apud Deum ex hoc habet meritum. — *Quid enim scriptura.*] Quasi diceret : Audiamus quid super hoc scriptura testetur. — *Ei vero qui non operatur.*] De eo intelligendum est hoc, qui post acceptam fidem, statim moritur. — *Et signum accepit.*] Quasi diceret : Cur ergo, si justificatus erat, circumcisionem accepit? Circumcisionem, inquit, accepit; non quia fieret, sed quia ostenderetur ea justitia, quam sola fides contulerat illi. — *Vestigia fidei.*] Ordo : Vestigia fidei patris nostri Abrahæ, quæ est in præputio : id est, quam habuit in præputio. — *Non enim per legem.*] Quasi aliquis diceret : Cur dixisti vestigia fidei, et non dixisti vestigia legis? Si enim ad inconveniens ducit adversam partem, non autem simul esse solam legis observantiam hæreditatis esse causam et fidem ; aut solos Judæos esse hæredes Gentes. — *Lex enim iram operatur.*] Causa cur per legem non sit promissio hæreditatis. Iram enim Dei ex prævaricatione non implentium potius operatur. — *Ubi enim non est lex.*] Et hoc, inquit, videre potest, quia lex iram operatur. Quod ubi lex non est, nec prævaricatio, quæ est causa iræ. — *Omni semini.*] Id est, omni imitatori fidei; sive Judæo, sive Gentili. Omnes enim possunt facile credere; non autem omnes legem implere. — *Propter justificationem.*] Id est, ut credentes eum resurrexisse justificarentur. Et a parte tota fides designatur.

CAP. V.

Mortuus est.] Cum adhuc temporalia diligeremus : nisi nobis spem bonam daret, quæ nos confunderet..... — *Sed et gloriamur.*] Id est, sperantes nos habituros gloriam, quam habent Filii Dei. — *Propterea sicut.*] Pendet sententia usque... legitur : sicut per unius delictum, etc. —

Usque ad legem enim.] Peccatum quidem in his etiam qui legem acceperant, fuit : sed non tantum, quantum prius : per legales enim observantias multi salvabuntur. — *Peccatum enim.*] Aliter hic peccatum intelligit, quam superius. Peccatum enim hoc in loco, significat prævaricationem legis, quæ non imputabatur cum lex non esset. — *In similitudinem.*] Id est, qui prævaricati sunt præcepta Dei, sicut Adam. — *Qui est forma futuri.*] Adam forma Christi fuit. Quia sicut ille pater omnium secundum carnem : sic Christus pater fidelium secundum fidem. Et sicut ex latere Adæ, formata est Eva; sic ex latere Christi profluxerunt Sacramenta, per quæ salvatur Ecclesia. — *Sed non sicut delictum.*] Ordo. Quasi diceret : Quamvis Adam forma fuit Christi, majorem tamen vim habet donum Christi. Plus enim est vivificare, quam occidere. — *In gratia unius hominis.*] In gratia, id est, propter gratiam. Gratiam autem hic vocat perfectionem virtutum, quam homo ille a verbo Patris assumptus, per gratiam Dei habuit. — *In plures.*] Plures dicit, non ad numerum, sed quia in vitiis plures. Adam enim per originale dedit mortem, Christus vero de actualibus et originalibus liberavit. — *Et non sicut.*] Aliter. Etsi sicut peccatum, ita et donum : id est, utraque paria non sunt. — *Gratia autem ex multis.*] Ordo est. Gratia autem in justificationem ex multis delictis. — *Per unius justitiam.*] Per justitiam et obedientiam Christi, vita omnium credentium justificata est. Quia inde factus est hostia acceptabilis Deo pro peccatis omnium. Quia justus et immaculatus sine peccato, et obediens fuit usque ad mortem. — *Sicut enim.*] Comprobatio et expositio superioris versus. Omnis enim inobedientia si tantum mala est, delictum. Et omnis obedientia si tantum bona est, justitia. — *Per unius obedientiam.*] Per obedientiam Christi : justi sunt multi; vel quia obedientia hostiam commendavit. Vel quia obedientia ad mortem Christum perduxit. Fides autem mortis ejus, justifi-

cavit. — *Lex autem subintravit.*] Moris est divinarum litterarum, ubi plures causæ sunt, unam tantum sæpe enumerare : sicut in hoc loco : data est enim lex, ut prædestinati ad vitam per legales observantias salvarentur. Prædestinati autem ad mortem, per legis prævaricationem magis punirentur. Sed illius causæ hic tantum mentionem facit, per quam Judæos ex accepta lege superbientes humiliare possit. — *Superabundabit gratia.*] Quasi diceret. O Judæi! vos putatis quod Christus gentibus plus dimiserit : sed quibusdam vestrum plus dimisit, quos prævaricatores legis invenit. — *Ut sicut regnavit.*] Id est, prævaluit. — *Ita et gratia regnet.*] Id est prævaleat.

CAP. VI.

Qui enim mortui sumus peccato.] Scilicet, in baptismo. *In Christo Jesu.* Id est, in fide Christi Jesu. — *In morte ipsius.*] Id est, sicut ille mortuus est semel, et semper vivit; ita et nos semel peccato moriamur, et in bene factis semper vivamus. — *Consepulti enim.*] Designatio, quando, et cur in morte Christi baptizemur. — *In novitate.*] Id est, a vitiis resurgamus. — *Si enim complantati.*] Alia ratio cur in morte ipsius baptizemur : *Complantati;* id est, affixi, vel adhærentes. — *Similitudini.*] Id est, si semel peccato morimur : similem resurrectionem habituri sumus. — *Simul et resurrectionis.*] Subaudis, similitudini ejus. — *Quia vetus homo.*] Id est, nos in eo quod more veteris hominis peccamus. — *Ut destruatur corpus peccati.*] Id est, corpus nostrum in eo quod peccat. — *Corpus peccati.*] Omnia peccata simul appellat, *corpus peccati.* — *Qui enim mortuus est.*] Ratio cur non serviendum sit peccato. Peccato enim justificatio perit. — *Si autem mortui sumus.*] Id est, si revera Christus secundum carnem mortuus est : nos peccatis omnibus mor-

tui sumus, *credimus, etc.* — *Quod enim mortuus est peccato.*] Subaudis, humani generis delendo. — *Ita et vos.*] Pro itaque. — *Non ergo regnet peccatum.*] Id est, concupiscentia peccati. — *Arma iniquitatis.*] Id est, concupiscentiæ. — *Non enim sub lege estis.*] Evidenter ostendit, quod concupiscentiæ peccatorum, majorem vim habebant in Judæis, quam in Christianis. — *In quam traditi estis.*] Id est, in qua tradidistis vos Deo, in die conversationis vestræ. — *Humanum dico.*] Id est, vile quiddam vobis præcipio, quod vim humanitatis nostræ non excedit. — *Cum enim servi.*] Ratio cur servire justitiæ eos oporteat. Aut enim justitiæ, aut peccato servire necesse est. Sed cum servitur peccato, abest justitia. Acquiritur fructus, unde erubescitur. Quod est inconveniens. Justitiæ igitur serviendum est. — *Stipendia.*] Causa cur liberati sint a peccato. Et cur servi facti Deo. Et est sensus : peccatum hoc stipendium, id est, hanc retributionem dat, mortem silicet. — *Gratia autem Dei.*] Id est, virtus quæ per gratiam Dei datur, vita æterna est, id est, vitam æternam dat.

CAP. VII.

An ignoratis fratres.] Probare videtur, quod lex Judæorum fidelibus non est observanda. Non est enim data nisi ad adventum Christi. Et est responsio. Quasi aliquis diceret : Cur dixisti in Christo Jesu, et non in observantia legis? — *Mortificati estis legi.*] Quasi diceret : Nihil debetis legi. Lex enim data est usque ad adventum Christi. — *Cum enim essemus in carne.*] Quasi aliquis diceret : Cur dixisti, ut fructificemus Deo : quasi non fructificaremus, cum legem carnaliter observaremus. Ita, inquit, cum essemus in carne, id est, in carnali observantia, etc. — *A lege mortis.*] Id est, quæ sine ulla miseratione, peccan-

tes interfici jubebat: Vel, quæ passiones peccatorum, quæ mors animæ sunt, prohibitionem augebat. — *Peccatum non cognovi.*] Id est, tantam vim concupiscentiæ antea non eram expertus; quantam postea: quod cognovi esse prohibitum. Vel nesciebam concupiscentiam esse peccatum. — *Supra modum.*] Id est, valde. Ordo: Ut peccatum, scilicet, auctum per peccatum fiat supra modum. Peccans, id est, peccans ei, locutionis modo, quo qualitas vocatur quale; eo quod faciat quale. — *Scimus enim.*] Probatio quod lex bonum est. Omne enim spirituale, id est, spiritum nutriens bonum est. — *Quod enim operor.*] Probatio quod venundatus est sub peccato. In tantum enim peccatum dominatur, ut operetur quod non vult. — *Non intelligo.*] Acceptum non habeo; sicut in Psalmo: *Intellige clamorem meum.* — *Quod nolo.*] De concupiscentia hoc intelligendum est. Quasi diceret vellem cavere concupiscentiam, et non possum. — *Scio enim.*] Per ablationem unius contrarii, more suo probat alterum. Quia in religione Christiana, immediata sunt bonum et malum. Omnis enim homo secundum religionem Christianam, aut bonus, aut malus est. — *Nam velle adjacet.*] Probatio quod bonum non habitet in carne sua. Omne enim bonum, quod in homine est, aut bona voluntas, aut bona operatio. Sed velle, inquit, bonum non est in carne mea. Ex vicinitate enim animæ adjacet, id est, vitium sibi est. Perficere autem bonum, id est, operationem bonam non invenio in ea habitare. Non igitur bonum mihi, id est, carni meæ: non enim quod volo: quasi diceret, bonum non invenio habitare, sed malum quod ago. — *Invenio ergo.*] Concludit quod superius quærebatur, et probatum est legem esse bonum, si tamen bonum velit. — *Legem.*] Ordo. Invenio legem bonum, mihi volenti facere bonum. Quasi diceret: Si bona ago, lex mihi bona est. Si vero mala, lex mihi mors est. — *Volenti mihi.*] Voluntas animæ est, quæ in Deo bonum vult facere, ut malum expel-

lat; quod sibi adjacet ex vicinitate carnis. — *Condelector.*] Hic aperte exponit, quæ superius multis modis obscure dixit; et maxime superiorem versum. — *Aliam legem.*] Aliam legem hic vocat, hortamenta concupiscentiæ; quæ quasi imperat homini peccare. — *Legi mentis meæ.*] Mens jubet a malis discedere, et bona facere; et hæc est lex ejus.

CAP. VIII.

Lex enim spiritus.] Causa cur non secundum carnem ambulant. Memoria enim legis Dei quæ est spiritus vitæ, per gratiam Jesu Christi, et per memoriam ejus, liberabit eos a lege peccati et mortis. Id est, ne secundum carnem ambulent. — *Nam quod impossibile.*] Ratio cur dixerit in Christo Jesu. Quasi diceret: Impossibile erat legi per carnales observationes liberare a suasione peccati et mortis; sed misit Deus filium suum in similitudinem humanæ carnis, quæ peccati concupiscentiis sæpe vexatur, ut memoria incarnationis ejus, suasiones peccati a fidelium carne repelleret. — *De peccato damnavit.*] Peccatum hic vocat corpus Christi, quod fuit hostia pro peccato, sicut alias eum qui non noverat peccatum, peccatum pro nobis fecit. — *Quicumque enim.*] Probatio quia facta carnis mortificantes vivant. Filii enim Dei sunt, quos vivere haud dubium est. — *Non enim accepistis.*] Probat eos qui Spiritu Dei aguntur, esse filios. Non enim, inquit, spiritus, quem accepistis, servos vos fecit. Omnes namque cultores Dei, in quocumque tempore aut servi fuerunt, ut Judæi, aut filii, ut Christiani. Unde in Evangelio Dominus dicit: *Jam non dicam vos servos, sed amicos*, etc. — *Nam expectatio.*] Probat gloriam filiorum revelandam ab auctoritate totius Ecclesiæ, quam creaturam hic vocat, sicut alias: *Si qua nova creatura in Christo.* Et Jacob: *Ut si-*

mus initium aliquod creaturæ ejus. Quasi diceret: Ecclesia Christi expectat revelari sibi gloriam filiorum Dei: Id est, societatem habere cum angelis Dei. — *Vanitati enim.*] Quasi quis diceret: Ecclesia quæ tantam expectationem habet, cur vana cogitat? Cur vana nonnunquam desiderat? Ad hoc respondet: Non volens hoc patitur. Sed ita placuit Deo quia vanitati eam subjecit, dans eis spem quia quandoque liberabitur a servitute vanitatis et corruptionis; cum data sibi fuerit libertas gloriæ quam filii Dei habent. — *Redemptionem corporis.*] Vere expectamus redemptionem corporis, quia speramus quod est. Ubi dicit per patientiam expectamus, speramus; quia spe salvi facti sumus: et hoc probat, quia quod non videmus, speramus; scilicet a Deo promissum: sed redemptio corporis est promissa. Probat, quod non videmus speramus: quia quod videmus non speramus. Et hoc probat, quia visio nostra non est spes. Et hoc probat, quia spes quæ videtur non est spes: quia nulla visio, spes est. Et hoc probat, quia quod videt quis, quid sperat? Quia nullus videns sperat. Vel ita: utrum expectemus redemptionem? Respondetur, vere: quia speramus quod spe salvi facti sumus. Ita explicat: si speramus, expectamus quod est; si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus (assumptio), sed speramus quod non videmus. Et hoc probat, quia quod videtur non speratur quod est; spes autem quæ videtur, non est spes. Et hoc probat; nam nullus videns sperat quod est; nam quod videt quis, quid sperat? — *Spe enim.*] Quasi aliquis diceret: Nonne qui Deo serviunt etiam in hac vita, a vanitate et corruptione liberantur? Huic objectioni respondet Apostolus, dicens: Spem habemus, ut in æterna vita liberemur; sed nondum in hac vita liberati sumus. — *Similiter.*] Quasi diceret: Sicut spes roborat pusillanimitatem nostram; ita et spiritus adjuvat infirmitatem nostram; insinuans nobis quid facere debeamus. — *Omnia cooperantur.*] Quasi diceret: Non

solum orationis cooperator est Spiritus sanctus in his qui diligunt Deum; sed etiam bonorum quæ fiunt ab eis. — *Nam quos.*] Responsio cur dixerit propositum. Et est ordo. Nam quos præscivit conformes fieri imaginis filii sui; id est, futuros imitatores vestigiorum Jesu Christi; et prædestinavit: Ita ut ipse primogenitus sit in multis fratribus; id est, principatum habens in collegio sanctorum. — *Glorificavit.*] Hoc nondum factum est, sed fiet in futura vita. — *Quid ergo dicemus?*] Id est, quas dignas gratias referemus Deo, pro his tantis bonis? — *Qui etiam filio.*] Quasi dicat, non solum dat nobis Deus non timere adversarios; sed etiam dat nobis omnia, sicut illum dedit nobis. — *An gladius.*] Subaudis, nihil horum. — *Sicut scriptum est.*] Et hoc probat. — *Propter eum.*] Id est, propter ejus amorem. — *Mors.*] Id est, comminatio mortis. — *Vita.*] Id est, promissio vitæ. — *Angeli.*] Scilicet, mali.

CAP. IX.

Veritatem.] Quasi quis diceret. Qui quondam Ecclesiam Dei persequebaris, quomodo nunc ita loqueris? Incessanter, inquit, doleo quod fecerim. — *In Spiritu sancto.*] Id est, per Spiritum sanctum, quem in se habet, a quo sibi veritas inspiratur. — *Optabam enim.*] Exponit cur doleat, videlicet quo tempore persequebatur Ecclesiam Christi, optabat esse alienus a Christo: et hoc bono zelo fecisse indicat pro fratribus suis; quorum legem in prædicatione Evangelii destruere videbatur. — *Non autem quod exciderit.*] Superius dixit quia promissa æternæ hæreditatis, facta sunt Judæis. Sed quia Judæi magna ex parte Christo non crediderunt, videbatur verbum Dei non esse completum. Ad hoc respondet: Non autem excidit verbum Dei. Verbum Dei excidere, vel excedere est, non implere promissa. —

Israelitæ.] Non omnes fuerunt Israelitæ, qui fuerunt sub cultura Dei et observantia legis. Quidam enim transierunt in ritus Gentilium et culturam idolorum; sicut tempore Jeroboam maxima pars eorum. Hoc significante Deo, quod in adventu Christi quidam essent credituri, et maxima pars eorum in infidelitate remansuri. — *Omnes filii.*] Filios vocat liberos ex legali conjugio procreatos: sicut ad Hebræos: *Ergo adulterini et non filii estis.* Ii soli Patri heredes sunt. — *Non solum autem.*] Vel non solum illi sunt electi, alii reprobi: nam neque ex operibus patris, aut matris; quia ex uno concubitu sunt; et suis non, quia nondum aliquid fecerant, quia nati non erant. — *Sed et Rebecca.*] Ordo. Rebecca habens filios, ex uno concubitu Isaac. — *Numquid iniquitas.*] Iniquitatis videbatur esse, Esau non peccantem reprobasse. Neque tamen hanc magnam et arduam quæstionem solvit. — *Moysi enim.*] Non respondet quæstioni; sed superiori sententiæ, qua dictum est; *Jacob dilexi, etc.* — *Miserentis.*] In Jacob, inquit, potest videre, quia neque voluntas, neque vita salvat hominem; sed misericordia Dei, qua bona voluntas, et bona opera inspirantur. — *Miserebor, etc.*] Probat quia dilexit Jacob, quia omnes diligit secundum propositum, id est, gratiam; nam dicit : *Miserebor, etc.* — *Scriptura.*] Quamdam tantum utilitatem ex induratione infidelium provenire ostendit: neque probat tamen, quod iniquitas non fuerit Esau reprobasse. — *Quid adhuc queritur.*] Audito hoc verbo, *quem vult indurat :* interrogare poterat carnalis homo, et voluptatibus vivens; adversus Deum murmurans, et divinæ voluntati, non vitio suo deputans quod talis sit. Quid adhuc disputatur? Intelligo quod sequitur. Nihil valet contra vitia labor meus, inutilis est industria mea. Talis ero qualem me Deus voluerit esse. Voluntati enim ejus quis resistet? — *Quod si Deus volens.*] Causam reddit cur infideles obdurentur, videlicet, ut per patientiam tribulationis ab illis illatæ, fideles coronentur, retribuente Deo

in futuro. — *Vocabo non plebem.*] Probatio quod vasa misericordiæ ex Gentibus vocaverit Deus. Gentes enim non plebs Dei ante fidem erant. — *Et erit in loco.*] Judæi per multas nationes etiam ante adventum Christi sparsi erant : a quibus dicebatur sæpe Gentibus, quia plebs Dei non essent. — *Si fuerit.*] Probatio quia vasa misericordiæ ex Judæis a Deo vocata sunt, fuerit, inusitata translatione ita reperiatur. Si fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquæ convertentur ex eo consummatio abbreviata mandavit justitiam ; consummationem enim et abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terræ. — *Reliquiæ.*] Id est, viles pauci, qui de numero infidelium impiorum regnabunt. — *Verbum enim.*] Verbum consummans vocat dilectionem Dei, et proximi, per quam salvati sunt plures fine legalibus observationibus. — *Nobis semen.*] Semen vocat Apostolos, et primitivam Ecclesiam. — *Offenderunt.*] Causa cur non pervenerunt in legem justitiæ ; et cur non credant hominem justificari ex fide. — *Sicut scriptum est.*] Subaudis in quo fida æmulatio. Zelo bono nos æmulantur, si nesciunt quid faciunt, justitiam Dei quæ per fidem Christi est.

CAP. X.

Et suam quærentes.] Quam putant esse per carnales observationes. — *Finis enim legis.*] Exponit quæ sit justitia Dei : videlicet credere in Christum : in quem credere etiam legales observationes spiritualiter intellectæ suadebant. Et est sensus ; intentio legis, ut justitiam habeat homo, est ; id est, fides Christi. — *Moyses enim.*] Exponit legis justitiam, per quam Judæi sine fide Christi justos se esse putabant. — *Quæ autem ex fide est.*] Ordo, sic dixit Moyses justitiam : quæ justitia est ex fide. — *Ne dixeris.*] Cum audieris, inquit, prædicari Christum

post resurrectionem suam ascendisse in cœlum : noli dicere in corde tuo mendacium est : quis enim ascendit in cœlum? Hæc enim tua infidelitas, quantum in te est, Christum de cœlo ad terram deducit. — *Aut quis descendit.*] Similiter cum audieris prædicari descendisse eum in infernum : ne dicas in corde tuo mendacium est : quis enim descendet in abyssum? Hæc enim infidelitas tua, quantum in te est, Christum ex mortuis revocat. — *Qui invocant eum.*] Huic invocationi adhibenda est fides : quia si non creditur, non invocabitur. — *Quem non audierunt.*] Et fidei adhibendus est auditus, et auditui prædicatio, et prædicationi missio. — *Quomodo vero prædicabunt.*] Hic auctoritatem suam et aliorum Evangelium prædicantium commendat : ex eo quod sicut de Christo, ita et de his a Prophetis prædictum erat. — *Sicut scriptum est.*] Hoc totum commendatio Evangelii est, ut ei credatur. — *Auditus autem.*] Quasi diceret : Non ex omni auditu fit salubris fides; sed ex eo tantum, in quo auditur verbum Christi. — *Ego ad æmulationem.*] Ad æmulationem ducuntur Judæi, videntes gloriam et exaltationem sanctæ Ecclesiæ; quæ ante fidem non gens Dei erat. — *Isaias audet.*] Isaias, inquit, pro Judæis non dimisit, quin bonum Gentibus, quod futurum erat, et malum quod Judæis futurum erat, prædiceret. — *Expandi manus meas.*] Vel manus in cruce extensas dicit; vel potius opera quæ inter Judæos Dominus operatus est.

CAP. XI.

Electio autem.] Non secundum merita. — *Spiritum compunctionis.*] Malam compunctionem hic significat; qua sæpe fit, ut etiam bonum homini sit molestum. — *Fiat mensa eorum in laqueum.*] In laqueum, et in cætera quæ sequuntur, facta est Judæis Scriptura ipsorum, quem male

intellexerunt. Scriptura autem mensam vocat, quia intelligentibus panis est animæ. — *Nunquid sic offenderunt.*] An, inquit, peccatum eorum, tantummodo operatum est casum animæ eorum. — *Ut illos æmulentur.*] Hoc sæpe factum est, et plenius fiet in fine sæculi : quando Judæi Christianos persequentur in fide Christi. Potest etiam intelligi ut Gentes Judæos æmulentur, id est, ut credant, sicut et ipsi credebant. Vel ut Dei æmulatione circa opera eorum mala moveantur. — *Quod si delictum illorum.*] Delictum Judæorum ditavit mundum : quia nisi ipsi Dominum crucifixissent; crux Christi, et resurrectio, et ascensio ejus prædicata, et credita in mundo non esset. — *Diminutio eorum.*] Diminutionem Judæorum vocat Apostolos : quia illis discedentibus ab infidelitate eorum : populus ille in sua infidelitate persistens, ex quadam parte mansit diminutus. — *Quanto magis plenitudo.*] Plenitudo Judæorum qui in fine mundi credituri sunt; maxime ditavit Gentes; quia exemplo eorum provocatæ convertentur ad Christum. — *Si quomodo ad æmulandum.*] Quasi diceret : Judæos quos prædicando ad Christum convertere non possum; honore saltem quo vos honoro, ad credendum Christo invitare conabor. — *Salvos faciam aliquos.*] Quid ad te de Judæis, cum Apostolus Gentium sis? Volo honorare ministerium meum : quod quidem honoraretur si Judæi crederent; qui in lege sapientes erant. Gentes autem quasi stulti reputabantur et mobiles, quia tam cito credebant : quod illis non exprobraretur si Judæi crederent, qui stabiles et sapientes esse putabantur. — *Si enim amissio.*] Repetitio superioris sententiæ. Quod enim superius vocavit diminutionem; hic vocat amissionem. — *Quæ assumptio.*] Assumptio Judæorum cum ad fidem Christi in fine mundi assumpti fuerint, vita erit ex mortuis. Vel quia multos mortuos peccatis, exemplo illorum provocatos, invenit in fide Christi; quia paulo post certe erit resurrectio mortuorum; id est, finis mundi. — *Delibatio sancta.*] Ammo-

net Gentes ne superbiant : et ne Judæos despectui habeant, dicens : Quia si Apostoli sancti sunt, certum est etiam quod in ipso populo multi sancti sunt; et si nondum re, spe tamen et præsentia divina. Est autem delibatio prava ex aliqua re assumptio, ut ex pomis, vel ex cibo, vel ex potu. — *Olivæ.*] Olivam vocat populum Judæorum. Radicem, fidem. Pinguedinem, bona opera. — *Quod si gloriaris.*] Audi quid tibi dicam : Non tu radicem portas; sed radix te. Id est, populus Judæorum a te fidem non accepit, sed tu ab eo. — *Mysterium hoc.*] Id est, quo Judæi excæcati sunt ex parte. — *Ut non sitis vobis ipsi.*] Id est, ut non videamini vobismetipsis sapientes. — *Veniet ex Sion.*] Posteriorem sententiam probat ex auctoritate prophetica; et sic omnis Israel salvus fieret. — *Qui eripiat.*] Et hæc ereptio non secundum corpus erit; sed hoc testamentum, id est, quod testor eripiendos illos, erit auferendo peccata eorum. Vel quia dixerat ne quis putaret hoc ab alio fieri, dicit; quod testor a me factum erit. — *Secundum Evangelium.*] Propter Evangelium, inquit, quod prædico propter vos salvandos, inimici mihi sunt Judæi. Electi tamen eorum charissimi mihi propter patres, id est, Patriarchas et Prophetas, quorum fidem imitantur. — *Secundum Evangelium quidem inimici, etc.*] Ne quis diceret Judæos in corde odio habuisse, foris autem verbis eis placere; et ita adulari, dicit : Secundum Evangelium, quod est contrarium. — *Sine pœnitentia.*] Ratio cur dixerit secundum electionem. Quibus enim Deus fidem suam inspirat; sine præcedente pœnitentia eorum inspirat : seu quos ad vitam æternam eligit, sine mutatione sui consilii eligit. — *Sicut enim aliquando.*] Sic iterum exponit mysterium ; cur Judæi ex parte cæcati sunt. — *O altitudo!*] Ne quis profundiora in superioribus quereretur, occurrit, dicens : *O altitudo! etc.*

CAP. XII.

Quæ sit voluntas Dei bona.] Id est, faciens bonos, et benefacientes, et perfectos. — *Dico enim.*] Per gratiam, inquit, qua me Deus Apostolum vestrum fecit, omnibus præcipio, non plus investigare opera Dei, quam oportet. — *Sed sapere.*] Sapere, id est, intelligere debetis secundum differentias, donum Dei, quia omne donum Spiritus sancti differens est : quod est habentes donationes. — *Et unicuique.*] Ordo. Sic Deus divisit unicuique mensuram donorum suorum ; quæ fides credentium promeretur. — *Sicut enim.*] Exponit qualiter dona Dei divisa sunt fidelibus : videlicet, sicut diversa officia, diversis unius corporis partibus sunt distributa : ut humilitas in omnibus conservetur. — *Differentes.*] Vel donationes differentes, vel nos differentes. — *Rationem fidei.*] Fides, et Prophetiam et cætera quæ sequuntur facit habere credentes. Nisi enim crederent, non haberent. Et in cæteris secundum rationem fidei subintelligi debet. Et est sensus : Prophetiam habentes debemus esse singuli membra ; sive habentes mysterium, debemus ministrando esse alter alterius membra, et cætera eodem modo. — *Nolite esse prudentes.*] Nolite, inquit, prudentiam vestram apud vosmetipsos tantum excedere ; sed magis apud proximos. — *Nulli malum.*] Malum vitium videlicet ut vindicet se. — *Date locum iræ.*] Dat locum iræ, qui adversarium permittit facere quod vult. — *Carbones ignis.*] Id est, fervorem charitatis, vel Spiritus sancti : ut tuo exemplo provocatus, et ipse bonum faciat.

CAP. XIII.

Subdita sit.] Subdi debet quia non debet resistere : Nam si resistat, Dei ordinationi resistit : potestas enim Dei ordinatio est; quia omne quod a Deo est, Dei ordinatio est, potestas autem a Deo est; non est enim potestas nisi a Deo. Time : nam non sine causa gladium portat. Et hoc probat, quia cum causa; et hoc probat, Dei enim minister est. — *Itaque qui resistit potestati.*] In his, scilicet, quæ ad potestatem pertinent, id est, tributis, vectigalibus, et cæteris hujusmodi. — *Habebis laudem.*] Laus habetur ex potestate, qualiscunque sit. Aut enim bona est, et bonum laudat: aut mala, et bonum persequitur; et sic per patientiam illatæ tribulationis, servus Dei laudatur. — *Dei enim.*] Causa cur timeri oporteat. — *Dei enim minister.*] Alia causa cur qui resistunt, damnationem sibi acquirunt. — *Vindex in iram.*] Subaudis; in eum qui male agit. Ideo enim a Deo ordinati sunt vel propter iram et conscientiam. — *In hoc ipsum.*] Ut boni laudentur, mali puniantur. Potest et per parentes intelligi, *Ministri enim Dei sunt:* ut sit continuatio sensus, præstatis in hoc ipsum servientes, scilicet, Deo placentes.

CAP. XIV.

Infirmum autem.] Perfectæ fidei Christianorum est, nullum cibum immundum putare; quia omnia munda mundis. Quidam tamen in hac fide infirmi, a quibusdam cibis censebant abstinendum. Cujusmodi hominem præcipit Apostolis non spernendum; sed cum charitate assumendum; ita ut nec in cogitationibus judicaretur reus. — *Domino*

suo stat.] Id est, ad laudem sui Domini, et perfectam fidem habet, et in fide infirmatur: bona enim intentione hoc agit. — *Judicat diem.*] Hoc est; Quidam certis diebus: quidam omni die putant abstinendum. — *Unusquisque.*] Quasi diceret, qui putat omnibus utendum, cum gratiarum actione utatur. Et qui putat abstinendum, propter Deum abstineat. — *Qui sapit.*] Id est, intelligit in abstinentia observandum diem. — *Omnes enim stabimus.*] Ne spernas, sed de te sis sollicitus; unusquisque enim pro se rationem reddet, quia omnes stabimus ante tribunal Christi. — *Ne ponatis offendiculum.*] Ne ponas offendiculum fratri; id est, ne contristes; nam si contristas, non ambulas secundum charitatem. — *Scio et confido.*] Sententiam fert inter duos superiores dicens: Nullam creaturam per Christum factam esse communem, id est, immundam. Commune enim immundum vocabant Judæi. — *Illi commune.* Quasi diceret: Revera nihil est immundum; sed qui putat aliquid esse immundum, in sola ejus opinione est immundum. — *Si enim propter cibum.*] Non contristes; si enim contristas propter cibum, perdis cibo tuo illum: sed perdere non debes, nam Christus pro eo mortuus est: ergo non contristes; quod est non ergo blasphemetur bonum nostrum. Et ponit quod est consequens contristare, quia ex contristare consequitur quod blasphematur Christianitas. — *Regnum Dei esca.*] Esca, vel potus sive sumptus non facit hominem habere regnum Dei; sed justitia, et cætera. — *Per offendiculum.*] Hoc est, qui sua comestione non manducantem scandalizat. — *Non manducare.*] Hoc est quod dicit, si impræsentiarum sit ille qui abstinet, et ita infirmus sit; ut patienter non possit cernere utentem creaturis Dei, eum qui fidem habet omnibus utendi; melius est fidem habenti ab eis abstinere, quam abstinenti molestiam sua perceptione ingerere. — *Qui non manducat.*] Non manduces coram fratribus, quia si non manducas, beatus es. Et hoc probat; nam omnis est beatus, qui non judicat

se, id est, culpabilem facit, quod est dum non manducat ne offendat. — *Qui autem discernit*] Qui autem discernit cibos, id est, qui putat alios mundos, et alios esse immundos, damnatus est; quia non ex fide. Fides enim nostra vult, ut homo id agat, quod intelligit bene esse agendum. — *Si manducaverit, etc.*] Probat quod qui non judicat se, id est, non manducat beatus est: nam omnis manducans damnatus: quod ita dicit: *qui autem discernit si manducaverit, etc.* Et sunt multa contraria, non judicat, et manducans, probat, et discernit; id est, non probat comedendum beatus, et damnatus. — *Omne autem quod non est ex fide.*] Damnatus quia peccatum est quod facit: et hoc probat ita: *Omne quod non est ex fide peccatum est;* sed hoc non ex fide: sed hæc assumptio præmissa est, ubi dicit: *quia non ex fide.*

CAP. XV.

Quæcumque scripta sunt.] Quasi diceret aliquis. Quid vita Christi ministrari fecisse sibi circumcisionem, propter veritatem? quid Prophetia de Deo? quid ad institutionem morum nostrorum? Ad hoc respondet. *Quæcumque scripta sunt, etc.* — *Sicut et Christus, etc.*] Suscepit vos, et Judæos et Gentes probando: sed monstrat quomodo Christus condescenderit nobis, quia circumcisus fuit; et non condescendemus infirmis. — *Dico enim.*] Laus Judæorum. Dicit enim Christum ministrari fecisse sibi circumcisionem, propter veritatem Dei complendam; et promissiones ad patres factas. Promissum enim fuerat, quod ex Judæorum semine oriturus esset: in quo benedicerentur omnes. Aliter. Ministerium circumcisionis; id est, ad populum Judæorum, ut veritas Dei et promissiones ejus ad patres factas complerentur. Quales sunt: *Dabo vobis germen* (vel decorem) *Justitiæ.* Et *Prophetam vobis sus-*

citabit Deus, etc. — *Gentes autem.*] Probat quia suscepit Gentes, vel honorare Deum Gentes, ab auctoritate Judæorum. — *Gentes autem.*] Laus gentium. Dicit enim, tantæ curæ fuisse Deo, ut ad salvandas eas, Prophetas suos prædiceret. His laudibus æquales eos inter se esse ostendit; ut alter præferre se alteri non præsumat. — *Propterea confitebor.*] Vox Christi qui in Gentibus confitetur Patri : quia per ejus conversionem (vel prædicationem) conversæ sunt ad culturam unius Dei. — *Lætamini gentes.*] In Isaia sic scriptum est. *Lætamini cum Jerusalem; et exultate in ea, omnes qui diligitis eam.* — *Erit radix Jesse.*] Ordo. Jesse erit radix, etc. Subaudis, *Ex hac radice erit, qui exurget regere Gentes.* — *Certus sum autem, etc.*] Benevolos illos reddit, quasi ego corripui vos, quin sciam vos invicem diligere; nec ideo admonui, quin sciam vos sapientes esse, sed officium meum est monere vos. — *Repleti omni scientia.*] Humilitas Apostoli. Dicit enim scripsisse eis, non quod ipsi indigerent. Repleti enim, ut ipse fatetur, omni scientia : sed officii sui necessitate coactum : quod Apostolus Gentium a Deo constitutus erat. — *Audacius autem.*] Audaciæ videbatur esse, repletis omni scientia scribere. — *Habeo igitur gloriam.*] Quidquid, inquit, putent me hominem esse; ego tamen scio me habere gloriam apud Deum in prædicatione Jesu Christi; quia propter honorem Dei, et salutem Gentium ago quod ago. — *Non enim audeo.*] Alia causa cur habeat gloriam apud Deum : quidquid enim loquitur, quidquid operatur Christus in eo, et per eum loquitur et operatur, ut Evangelio obediant.

CAP. XVI.

Commendo autem vobis Phœben.] Ditissima et nobilissima mulier fuit : quæ Ecclesiam Dei, quæ apud locum

qui Cenchris dicitur, erat ; sua substantia sustentabat. Ea tunc temporis pro quodam negotio Romam profecta est. Per hanc fortasse, istam misit Epistolam. — *Et matrem ejus et meam.*] Vel matrem suam cum matre illius præcipit salutandam. Vel unam eamdem fœminam matrem illius dicit, et suam illius secundum carnem, suam beneficio. — *Vestra enim obedientia.*] Causa cur roget eos; obedientes enim rogandi sunt, inobedientes increpandi. — *Conterat Satanam.*] Satanam sub pedibus Ecclesiæ Dominus contrivit, quia membra ejus, quibus Ecclesiam persequebatur, ad fidem conversa, ipsi Ecclesiæ subjugavit. — *Saluto vos.*] Ordo. Saluto vos in Domino. Tertius iste notarius fuit Apostoli, qui hanc scripsit Epistolam. *Ei autem.*]Id est : Qui potest vos ad tantam perfectionem ducere; quantam prædico, et quantam Christus prædicavit, et prædicandam instituit. — *Secundum revelationem.*] Id est : Ut ita credatis, sicuti mysterium Dei revelatum est; et ponit singulare pro plurali. — *Mysterii.*] Mysterium vocat incarnationem Jesu Christi, et cætera quæ æternis temporibus erant tacita. Quamvis enim ex quadam parte antiquis patribus essent cognita, plene tamen a nullo fuerunt scita, quoadusque suo tempore per Jesum Christum fuerunt revelata. — *Per Scripturas Prophetarum.*] Scripturas Prophetarum revelavit Christus Apostolis suis; sicut in Evangelio legitur : *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas* , etc.

II. IN EPIST. AD CORINTHIOS I.

CAP. I.

In omni loco.] Verba, inquit, et scientiam tenetis, sicut testimonium Christi; id est, incarnationis ejus et passionis,

et cæterorum, confirmatum est, et a vobis inter vos diversis Veteris Testamenti auctoritatibus. — *Quod in omnibus divites.*] Totum pro parte ponit. Non enim omnes in omnibus virtutibus divites erant. Quosdam enim in posterioribus redarguit. — *Revelationem.*] Id est, visionem, quæ fit post mortem, vel in die judicii. — *Unusquisque vestrum.*] Non unusquisque dicebat hæc quatuor : sed subaudiendum est : Alius dicit, ego quidem sum Pauli; alius autem, ego Apollo, etc. Sic enim ipsemet in sequentibus exposuit dicens : *Cum enim quis dicit, ego quidem sum Pauli; alius autem, ego Apollo, etc.* — *Non in sapientia.*] Sapientiam, ubi dialecticam dicit, per quam crux, id est, mors Christi eam simpliciter intelligentibus evacuari videtur : quia Deus immortalis, Christus autem Deus; Christus igitur immortalis. Si autem immortalis, mori non potuit. Sic de partu Virginis, et quibusdam aliis Sacramentis, perspicaciter tamen intuentibus, dialectica sacramenta Dei non impugnat; sed cum res exigit, si rectissime teneatur, astruit et confirmat. — *In sapientia verbi.*] Non syllogistice probando : quia sic potius posset improbari. Vel si syllogistice convicti et crederent, non prodesset eis. — *Verbum enim.*] Ratio cur non prædicet in sapientia verbi. Studiosi etenim ipsius artis, qui tamen Christianæ religionis expertes sunt, quos pereuntes vocat. Vel quia doctrina eorum in quibusdam perit. Vel quia in æternum perituri sunt : stultitiam deputant mortem Christi. — *Virtus Dei est.*] Id est, dans virtutem Dei credenti, per quam miracula, cum res exigit, fiunt. — *Perdam sapientiam.*] Alia ratio cur non prædicet in sapientia verbi : prophetia enim auctoritate reprobata est. Potest etiam responsio esse, quasi aliquis diceret : cur dicis pereuntibus. In Abdia hoc legitur : *Nunquid non in die illa, dicit Dominus, perdam sapientes de Idumæa, et prudentiam de monte Esau?* — *Ubi scriba.*] Verba Apostoli sunt. Scribæ sunt moralium et naturalium librorum auctores, et actuum secularium scriptores, id est,

de ipsis artibus præcepta dantes. Conquisitores sunt argumentatores ex præceptis ipsorum artium aliquid approbantes. Sapiens generale utriusque vocabulum est. Hos adnihilatos esse perhibet non quia doctrinas eorum omnifariam improbet : in multis enim sacris litteris concordant; sed quædam senserunt et scripserunt contraria Christianæ religioni, maxime de cultura unius Dei. — *Placuit Deo per stultitiam, etc.*] Non in sapientia verbi prædico. Quod probat; quia per stultitiam placuit Deo salvos facere credentes : et hoc probat, quia sapientia mundi non placuit, quod est in Dei sapientia, non cognovit mundus per sapientiam Deum. — *Judæi.*] Judæi scandalizabantur : quia regem suum crucifixisse dicebantur. — *Quod stultum est.*] Incarnatio et Passio Dei et hominis Jesu Christi, quæ hujusmodi sapientibus, stultitia videbantur; majorem sapientiam continent, quam homines possint inquirere : et majorem fortitudinem habent, quam homines possent habere. Per fidem enim eorum et peccata remittuntur, et dæmones expelluntur, et alia, cum resurgit, miracula fiunt. — *Quod stultum est.*] Probat Christum sapientiam esse, quia etiam in hoc sapientia est, quod videtur stultum de eo; et tanta sapientia, quod nequeat comprehendi ab omnibus quod est sapientius hominibus. Post vero probat Christum virtutem esse, quia in hoc quod infirmum videtur de eo, in hoc virtus est, et tanta virtus, quod fortius est hominibus, id est, nequeat ab illis comprehendi : hoc stultum et infirmum, Incarnatio, et Passio Christi, quibus tanta sapientia et virtus est, ut evincatur diabolus, et redimatur humanum genus. — *Non multi sapientes.*] Fortasse propter se dicit hoc; quia solus inter alios Apostolos, scholarium litterarum peritus, terrenarum opum dives, Romanæ dignitatis parentela conspicuus fuit; sicut testatur ipse in Actibus Apostolorum : *Ego quidem homo sum Judæus, a Tharso Ciliciæ non ignotæ civitatis municeps*. Et alibi interroganti tribuno utrum Romanus esset; respondit : *Etiam. Et tribunus : Ego mul-*

tam summam a civitate hac consecutus sum. Et Paulus ait: Ego autem et natus sum. Et alias eo rationem reddente, exclamavit Festus : *Insanis Paule; multæ litteræ te ad insaniam convertunt. — Qui gloriatur in Domino glorietur.*] Hoc testimonium in Jeremia ita legitur : *In hoc glorietur, qui gloriatur scire et nosse me; quia ego sum Dominus.*

CAP. II.

Non in sublimitate.] Sublimitatem sermonis vocat logicam, quia ipsa tota de artificiosa oratione est. Sapientiam vocat quadruvium, et maxime libros Platonicos, speciem nomine generis designans. — *Persuasibilibus.*] Rhetoricam tangit, in qua dantur præcepta apposite loquendi ad persuasionem. — *Neque principum.*] Principes hic vocat egregios Philosophos, a quibus, et per quos philosophia inventa est. Quo nomine in sæcularibus etiam litteris censentur, ut Cicero in topicis : *Utriusque*, inquit, *princeps, ut mihi videtur, Aristoteles fuit. — In mysterio.*] Exponendo mysteria Veteris Testamenti, in quibus Christum figuratum fuisse asserimus. — *Nemo principum, etc.*] Probat quia nemo principum, quia scriptum est. Item quia non cognoverunt, quia hi qui diligunt eum tantum. Nam nos, quod est nobis autem revelavit. Probat quia revelavit, nam per Spiritum, etc. Et hoc probat, quia nos accepimus Spiritum, etc., quod est, sed spiritum qui ex Deo est, etc. Et probat quia Spiritum Dei acceperit: quia non accepimus Spiritum hujus mundi. — *Quod oculus non vidit.*] Probat quod superius dixit: *Nemo principum hujus sæculi cognovit.* Sapientiam enim Dei, id est, Dominum Christum, quæ diligentibus eum in præmium præparata est, nec oculus vidit, etc. Habet autem scriptum in Isaia sic: *Oculus non vidit, Deus, absque te quæ*

præparasti diligentibus te. — *Non in doctis.*] In doctis humanæ scientiæ verbis se loqui abnegant: Et tamen in scripturis ejus tanta locorum disputationum subtilitas: tanta et tam subtilis benevolentiæ captatio, cum res exigit, invenitur: ut tanta, vel major, in nullo scripturarum genere reperiatur. Unde procul dubio credendum est, non eum regulas artium secularium in scribendo, vel loquendo cogitasse. Sed per doctrinam sancti Spiritus, a quo, et per quem est omnis utilis peritia, talia et taliter dixisse; quæ per singula exponerem, nisi imperitorum talium doctrinarum murmur timeretur. — *Spiritualia comparantes.*] Id est, compensantes spiritualem doctrinam, secundum quod capax est spiritualis auditor: quæ spiritualiter auditis, spiritualibus probatur. — *Animalis homo.*] Quia animalis est, quia ipsa spiritualia improbat, et ideo laborare non potest, ut intelligat. — *Spiritualis autem.*] Spiritualis, inquit, intelligit et reprehendit omnia, quæ intelligenda et reprehendenda sunt: et ipse a nullo carnalium vel reprehenditur vel intelligitur: In utraque significatione hoc verbum reperitur. — *Et ipse a nemine.*] A nemine spiritualis homo intelligitur; quia nemo intelligit; non enim cognovit quis sensum Domini. A causa probat iterum, a nemine reprehenditur, quia nemo reprehendit; et hoc probat quia non instruit. — *Quis enim cognovit*]. Hoc refertur ad superiorem verbi significationem. — *Qui instruat eum.*] Hoc ad posteriorem. Qui enim reprehendit scientiam instruendi habere debet.

CAP. III.

Cum enim quis dicat.] Expositio zeli et contentionis. — *Dei enim sumus.*] Ratio cur dixerit mercedem. Operarii enim, quos adjutores hic vocat, mercedem solent accipere. — *Fundamentum enim.*] Quasi aliquis diceret:

Cur dixisti tantum superædificet; et non dixisti fundamentum ponat? Absit, inquit, fundamentum enim aliud, etc. — *Templum Dei estis.*] Ergo ne perdatis templum Dei peccando, violare non debetis: si enim hoc facitis: disperdet vos Dominus: Nam omnem qui violat templum Dei, disperdet Dominus: vos autem peccando violatis; quod sic probat. Vos estis templum Dei, quia Spiritus Dei habitat in vobis; hoc est dicere, vos estis habitaculum Dei. Item omne sanctum est templum Dei; sed vos estis sanctum, ergo Dei templum: vos autem ipsos dum peccatis, violatis, ergo templum Dei violatis. — *Sapiens esse in hoc sæculo.*] Id est, in astutia hujus sæculi fiat, id est stultum se intelligit, et sapientiam suam stultitiam deputat. — *Comprehendam sapientes.*] In Job scriptum est ita: *Qui comprehendit sapientes in astutia eorum.* Omne quod illaqueat deponendum: astutia autem illaqueat (scriptum est enim comprehendam, etc.) *ergo, etc.* — *Cogitationes sapientium.*] Inusitata translatione legitur, *cogitationes hominum.* — *Omnia enim.*] Quasi diceret de se, majoribus et excellentioribus rebus cuique gloriandum est; non de his quæ sua sunt. — *Sive mundus.*] Mundus enim propter utilitatem hominum factus est. — *Sive vita.*] Vita et mors doctorum ad ædificationem subditis esse debent. Possumus etiam per vitam homines sanctos et Angelos intelligere. Per mortem diabolum et membra ejus; qui dum consulunt, vel persequuntur, utilitati servorum Dei inserviunt.

CAP. IV.

Dispensatores.] Apostoli dispensabant mysteria Dei; alios Episcopos, alios Presbyteros, alios in hunc modum ordinantes. — *Hic jam quæritur.*] Id est, occasione horum meorum verborum, quibus Apostolos dixi debere existimari ut dispensatores. Quærit aliquis, quis inter nos dis-

pensator revera fidelis inveniatur; volens ordinationes nostras judicare secundum merita nostra. — *Ut fidelis.*] *Ut*, pro revera. Sicut illud: *Et habitu inventus ut homo.* — *Mihi autem.*] Quasi diceret. Quid alii dispensatores super hoc sentiant nescio. Sed ego vituperationes vestras nihili pendo, sciens per nos, seu dignos, seu indignos, opus suum Deum operari. — *Hæc autem fratres.*] Id est, superiora humilitatis verba, quibus me plantasse, Apollo rigasse. Sed nec plantantem, nec rigantem aliquid esse dixi. Ideo prætermissis cæteris, in me et Apollo transtuli; ut humilitatem in nobis discatis habere. — *Supra quam.*] Supra scriptum est nullo modo pro doctoribus esse superbiendum : quia ipsi doctores, ministri tantum sunt nec aliquid esse existimantur, ad comparationem ejus, a quo et per quem incrementum datur. — *Quis enim te discernit.*] Quasi diceret : Si a massa perditorum te doctor tuus discerneret, tolerabile forsitan esset, si pro eo superbires: nunc vero minime; sed per eum discernit te Deus. — *Quid autem habes?*] Aliud genus arrogantiæ amovere conatur, videlicet ne homo superbiat aliquam gratiam, sibi collatam, putans eam se habere a se; ideo dicit, quid autem habes, etc.; ac si dicat, si autem sis separatus a peccatis, ideo non debes gloriari; nullo enim quod aliunde acceperis, debes gloriari, separari a peccatis aliunde accepisti; nam quid habes quod non ab alio accepisti? nihil utique. Ergo, etc. — *Jam saturati estis.*] De quibusdam Corinthiorum intelligendum est; qui post discessum Apostoli, cœperunt deliciis affluere, et terrenarum opum divites esse : sancti quoque Spiritus dona in terrenum lucrum convertere, de quibus dicit: Jam saturati, etc. — *Utinam regnetis.*] Scilicet, cœlesti regno, vel ut vos ipsos bene regatis. — *Novissimos.*] Apostolos suos novissimos, id est, vilissimos, apud mentes hominum infidelium esse voluit Christus, ut majori in cœlesti gloria præmio coronentur. — *Tanquam morti.* Victorum tunc temporis moris erat, quosdam in expeditione

captos, morti destinare. Ad quod spectaculum conveniebat hominum maxima multitudo. — *Nos stulti.*] Increpatio, vel ironia, non enim Apostoli tulti, et ipsi prudentes; sed potius stulti, et Apostoli prudentes. — *Et obsecramus.*] Vel eos ne blasphement; vel Deum, ut ignoscat eis. — *Non enim in sermone.*] Id est, verbis solis non acquiritur regnum Dei, sed in virtute et benefactis.

CAP. V.

Hujusmodi Satanæ.] Hanc potestatem habuit, ut quotiescumque hominem accœpta stultitia, amovere non posset: diabolo eum ad vexandum tamdiu traderet, quoadusque pœnitentiam profitens, a proposito malo desisteret. — *Conspersio.*] Conspersio est farina et aqua, commixta simul sine fermento, similiter et azyma. Monet igitur ut sint vivendo mundi a peccatis, sicut inundati in baptismo. — *Etenim Pascha nostrum.*] Ratio cur nos mundos a peccato vivere oporteat; videlicet quia Christus immolatus est, quem epulari debemus. Et est ordo: Etenim Christus, qui est Pascha nostrum, est immolatus. — *Sinceritatis.*] Id est, in illam vicem, qua Judæi azymos panes manducare solebant; nos sinceritatem et veritatem habemus. — *Scripsi vobis.*] Epistolam quamdam, quæ modo non habetur misit illis; in qua præcepit ne participationem haberent cum fornicariis, et cæteris de quibus dicit. Sed quia non distinxit de quibus fornicariis dixerit, Christianis, an Gentibus, putatum est a Corinthiis, de fornicariis Gentibus eum dixisse. Quam eorum perversam intelligentiam corrigit hic Apostolus. — *Alioquin.*] Id est, si præcepissem vobis Gentium participationem fugere; debueratis de mundana conversatione, in locum desertum exire; omnes enim fornicarii, avari, etc. — *Non commisceri.*] Ordo. Non commisceri eum ejusmodi, nec cibum sumere; *Si is qui frater, etc.*

CAP. VI.

Contemptibiles.] Non imperando, sed exprobrando supponit causam, cur fideles propter discussionem causarum suarum ad infideles ire cogantur. Videlicet quia personas terrenarum legum ignaras, ad audiendas fidelium causas, constituebant. Et ita dictum est similiter in Evangelio: *Ite potius ad vendentes*, et in Virgilio, *Insere nunc*, *etc.* — *Ad verecundiam vestram.*] Quasi diceret: Non impero, sed commemoro, ut verecundiam habeatis, quia facitis. — *Sed vos injuriam facitis.*] Quasi diceret: Vos non estis tales, ut illatam injuriam velitis ferre; sed potius vultis inferre. — *In nomine Domini.*] In baptismo dicit: Ubi distincte commemoratur, et subintelligitur in nomine Patris. — *Deus autem et huic.*] Quasi diceret: Non in parandis escis et scrutandis ventribus studere debetis, quia utraque transitoria sunt. — *An nescitis quia, etc.*] Non debetis fornicari cum meretricibus, quia essetis unum corpus cum meretrice. Qui adhæret meretrici, unum corpus cum ea efficitur. Nam qui adhæret legitimæ uxori, fit unum: dicit enim Genesis: *Erunt,* scilicet vir et uxor, *duo in carne una.* — *Empti enim estis.*] Probatio quod non sint sui. Nulli enim empti sunt sui: hi autem empti sunt; ergo, etc. — *Glorificate et portate.*] Illatio, quasi diceret: Quia empti estis, glorificate Deum in cordibus vestris; cujus servi facti estis.

CAP. VII.

Uxorem habeat.] Uxorem non dicit concubinam: ab hac sententia excludantur, qui divinis auctoritatibus uxores habere non possunt. — *Suum virum.*] Virum hic intelli-

git legalem maritum. Sicut in Evangelio: *Et hic quem habes, non est tuus vir.* — *Quod si discesserit.*] Discedere non potest, excepta causa fornicationis, nisi utique continenter ex consensu vivant. — *Sanctificatus est vir.*] Id est mundus; et nullam ex ejus conjunctione, mulier immunditiam patitur. — *Nunc autem sancti sunt.*] Id est, mundi. In causam redit cur vir fidelis mulieris infidelis, aut mulier fidelis viri infidelis, divortium quærere non debeat. — *Unusquisque in qua, etc.*] Unusquisque, inquit, qua vocatione vocatus est ad fidem, debet ambulare; nam circumcisus, in circumcisione ad fidem vocatus, non debet nolle circumcisus fuisse: sic et præputiatus; quia circumcisio vel præputium nihil valet ad beatitudinem promerendam. Valet enim solum observantia mandatorum Dei. — *Servus vocatus es?*] Id est, per alias partes servus vocatus ad fidem, nolit fieri liber: est enim liber: Et Dei liber vocatus ad fidem, nolit fieri servus, est enim servus, quia Christi, nam ejus est emptitius. — *Magis utere.*] Servitute utendum imperat, quia quanto quis propter Deum despectior est in hoc sæculo; tanto magis exaltabitur in futuro. — *Qui enim in Domino vocatus.*] Ratio cur non debeat esse curæ, si servus vocatus est. — *Libertus est Domini.*] Id est, libertus Domini et servus Christi: sed honestius vocabulum servo tribuit; quia servi vocabulum est inhonestius. — *Tamquam misericordiam.*] Misericorditer, inquit, consulo; quia hanc misericordiam a Deo consecutus sum, videlicet ut in eum credam. — *Propter instantem necessitatem.*] Instantem necessitatem vocat penuriam hujus sæculi quam frequenter patiuntur conjugati pro filiis et filiabus nutriendis, pro se invicem sustentandis, propter quam vitandam, bonum esse dicit homini, sine conjugio esse. Est quidem castitas servanda, propter vitam æternam; sed infirmis doctoribus infirmam rationem prætendit. — *Alligatus es uxori.*] Ne laudata castitate, uxorem aliquis vellet dimittere, hoc subjungit. — *Noli*

quærere uxorem.] Qui non habet uxorem, non debet quærere ut habeat. Nam qui habent tamquam non habentes esse debent. (A simili) Qui flent tamquam non flentes esse debent. Sic de reliquis posset concludere : Ergo quia habens debet esse, quasi non habens; qui non habet quærere non debet : hoc est dicere æquipollenter : ergo volo vos esse sine uxore; nam volo vos esse sine sollicitudine sæculi. Quod probat, si quis sine uxore est (causa), sine sollicitudine est : tunc cum velim vos esse sine uxore, volo vos esse sine sollicitudine sæculi; sed qui est sine uxore, est sine sollicitudine: tantum enim est sollicitus quæ Domini sunt; nam est sollicitus quomodo placeat Deo. — *Reliquum est.*] Quia, inquit, tempus breve est, consequitur ut quidquid in hoc sæculo sive prosperum, sive adversum videtur esse, pro parvitate temporis potius videatur non esse. — *Præterit enim figura.*] Ratio cur ea quæ superius dicta sunt, quasi non sint, existimanda sunt. Omne enim quod præterit, cujuscumque prolixitatis sit, æternitati comparatum, nihil est. — *Non ut laqueum.*] Id est. Non ad hoc moneo castitatem diligere: ut hac occasione velim vos, propter incontinentiam in luxuriæ laqueum incidere. — *Si quis autem, etc.*] Quia superius ad virginitatem suaserat, ne quis putaret peccatum fore, si filiam continere nolentem viro traderet; dicit si ipsa continere nolit, non peccat si nubat. Habens autem filiam quam continere velit, cum ipse habeat potestatem quod ea nubat, vel non, si pater voluerit; si filiam virginem servet, benefacit. — *Turpem se videri existimat.*] Id est, si quis virginem habet adultam, quæ castitatem servare nolit; et curator ejus putat, quod infamiam turpitudinis incursurus sit; si castitatem servare coegerit; non peccat vel ipse, vel virgo; si nubat virgo.

CAP. VIII.

De his autem.] Id est, omnes scimus quid debeat fieri de immolatitiis idolorum : sed sola scientia non sufficit ad observandum quod rectum est : sed potius inflat, si desit charitas, quæ ædificat. — *Si quis autem.*] Ostendit quid sit scientia sine charitate, videlicet, quam homo putat se habere a se. — *Quemadmodum oporteat.*] Oportet scire hominem, quidquid bonum habet, a Deo se habere. — *Sed non in omnibus.*] Non omnes, inquit, habent scientiam hujus Dei : ideo putant idolis gubernari. — *Quidam autem.*] Quidam, inquit, et sciunt quod idolum nihil est: et tamen scienter manducanti idolo immolatum. — *Nec enim, etc.*] Quasi diceret aliquis: Fames me talem cibum comedere compellit. Absit; tam parva enim particula singulis distribuitur; ut nec illata satiet; nec ablata esurire compellat. Potest subaudire, deficiemus a bonis operibus : vel abundabimus in bonis operibus. — *Abundabimus, etc.*] Non debetis comedere idolothyta, nam neque per hoc acquiretis commodum : quod est neque si manducaverimus, abundabimus, neque majus evadetis damnum. Quod probat in libro a contrario, ita : Nam si non manducaverimus, periculum non habebimus : quod æquipollenter dicit, deficiemus. — *Carnem in æternum.*] Id est : Non solum ab aliis cibis, propter vitandum fratris scandalum abstinerem : sed et carnem, quæ suavissimus inter omnes cibus est, in æternum dimitterem.

CAP. IX.

Non sum liber?] Etsi, inquit, liceat vobis idolothyta edere, non tamen debetis ; sicut ego, etsi liceret, non tamen

a vobis cum prædicarem stipendia accepi. Hoc Apostolum velle sequentia declarant. — *Non sum Apostolus?*] Commendat auctoritatem suam, quia a se superius argumentum sumpsit. — *Opus meum.* Per hoc, inquit, probatur, quia Apostolus et magister vester sum, quia vos Discipuli mei estis in fide Christi. — *Mea defensio.*] Quidam dicebant eum non esse Apostolum; eo quod Dominum non vidisset, et nullam gentem ad Dominum convertisset. Adversus calumniam eorum, hanc defensionem opponebat, dicens se et Dominum vidisse, et Corinthios convertisse. — *An propter nos, etc.*] Ostendit hoc dictum esse de prædicatoribus: aut enim de illis aut de bobus, sed de bobus non: non enim est cura Deo de his; ergo dictum est de prædicatoribus. —*Ne quod offendiculum.*] Id est, impedimentum. Fortasse enim Evangelium Christi, minus libenter audirent, si ab eis aliquid acciperet. — *Cum altari participantur.*] Pars enim super altare comburebatur; et pars ministris altaris in cibos servabatur. — *Bonum est enimmihi.* Ratio cur nolit stipendia dari sibi. Periret enim gratia sua, quæ ex gratuita prædicatione procedit; quæ cum remunerata convenire non posset. — *Non est mihi gloria.*] Gloria hæc a voluntate procedit, longe igitur a necessitate. — *Quam ut gloriam meam, etc.*] Non ideo, inquit, evangelizavi ut quid a vobis accipere velim. Nam si propter hoc evangelizavero, non mihi gloria, id est, moriar æternaliter. Nam malum est mori temporaliter; sed minus malum quam æternaliter mori; et hoc est quod dicit æquipollenter: Bonum est enim mihi magis mori. — *Væ enim mihi est.*] Exponit de qua necessitate dicat. Est enim alia necessitas, quæ in rerum immutabilitate consistit. — *Væ enim mihi est si, etc.*] Non est, inquit, mihi gloria, si propter sumptum prædicem: quia propter necessitatem vitandam hoc facio; nam propter væ, id est, famis periculum vitandum. Probat vero in libro, quia si prædicet, famis periculum vitabit: væ enim, id est, famis periculum incurret, si non evan-

gelizaverit. — *Cum liber essem.*] Quasi diceret : Qui majus fecit; id quod minus est, negligere non debet. Majus enim servum se omnibus facere, quam sumptum ab auditoribus non accipere. Liberum autem se fuisse dicit ex omnibus; quia sub nullius jugo, nulli quidquam debebat. — *Nescitis quod hi.*] Monet eos non ita currere debere; sicut qui in stadio currunt. Omnes enim currunt, sed unus accipit bravium. Fideles autem si bene cucurrerint, omnes coronabuntur. — *Qui in stadio currunt.*] Ego, inquit, factus omnia omnibus, sic curro prædicando, ut comprehendam bravium Evangelii, et vos sic currite ut comprehendatis, scitis enim quia omnes qui ita currunt, accipiunt. — *Sed castigo corpus meum.*] Exemplum ponit ne Christiani propter solam fidem, nisi bene operentur, et a peccatis abstineant, salvos se fore confidant.

CAP. X.

Nolo enim vos, etc.] Objectio : Nullus baptizatus reprobabitur : quod probat per patres in mari Rubro baptizatos conformatione, qui, quia bene non operati sunt, in deserto perierunt. — *Quoniam patres, etc.*] Exemplum hoc ponit, ne Christiani propter solam fidem, baptismum, et cætera Sacramenta, nisi bene operentur, etsi a peccatis abstineant, salvos se esse confidant. — *Omnes eamdem escam.*] Id est, qualem rectores ; talem et qui regebantur, videlicet manna. — *Escam spiritualem.*] Id est, spiritualem intelligentiam habentem, scilicet corporis Christi. — *Consequente eos.*] Non revera petra sequebatur exercitum : sed aqua fluens de petra. Spiritualem autem eam vocat, quia spiritualem intelligentiam in se continebat Christum. — *Sed non in pluribus.*] Quasi diceret : Sacramenta erant eadem ; sed vita diversa, atque ideo alii

placuere, et alii non. — *Tentatio vos.*] Humana tentatio est, de cibo, de potu, de somno, et cæteris, quibus humana infirmitas carere non potest. — *Fidelis autem.*] Id est, faciet quod promisit. Promisit enim in multis scripturarum suarum locis, se fideles suos non deserturum. — *Proventum.*] Id est , cum tentatio venerit, faciet etiam provenire. — *Propter quod Carissimi.*] Id est, quia sola Sacramenta illos salvare non poterant. Et qui stat, videre debet ne cadat. — *Calix benedictionis.*] Summa totius sententiæ hæc est : Quia corpus Domini comedens , et sanguinem ejus bibens, idolis immolata contingere et comedere non debet : nam idolorum particeps fieret ; quod probat : Qui enim bibit calicem Domini, et comedit panem, id est, corpus ejus, particeps est ipsius. — *Quoniam unus panis.*] Exponit modum et causam, quo et qua calix benedictionis, et panis qui frangitur, fiant accipienti caro et sanguis Christi. Per unitatem enim panis, et unitatem corporis, charitatem oportet intelligi : quæ si desit, judicium sibi sumunt, qui sumunt. Typice, dum unus panis, et unum corpus, Ecclesia dicitur Christi, pro te videlicet; quia sicut unus panis ex multis granis, et unum corpus membris componitur; sic Ecclesia Christi ex multis fidelibus, charitate connectente. — *Videte Israel secundum carnem.*] Similitudo est, ad intelligendum quod superius dictum est, *Carnem*, id est, carnalis legis præcepta servantem. — *Participes sunt altaris.*] Sic qui edunt carnem Christi, et sanguinem ejus bibunt, participes ejus sunt. — *An æmulamur Dominum?*] Ad iracundiam provocamus, idolothyta comedentes : quod non decet, quia ipse nos puniret. Est enim nobis fortior; et nos non sumus fortiores, nec æquales. — *Nihil interrogantes.*] Quasi aliquis diceret: Si interrogaveritis, et vobis responsum fuerit, quod idolis sit immolatum, conscientia auditoris roborabitur ad credendum, quod aliquid sit idolum. — *Domini est terra.*] Causam reddit cur dixerit superius, *omne quod in macellum*

venit, manduca. — *Ut quid enim libertas.*] Libertas Christianorum est; omnibus cibis cum gratiarum actione posse uti. Sed hæc libertas ab aliena conscientia judicatura, reprehensibilis; et damnanda ostenditur; quando occasione ipsius libertatis, aliquid facimus, unde videntes nos, aliquid impium et sacrilegum, de nobis suspicari coguntur. — *Si ego cum gratia.*] Quasi diceret: Et si libertate Christianæ religionis, cum gratiarum actione participare possum etiam idolis immolata; sciens idolum nihil esse, et bonis creaturis Dei nihil mali ex illa immolatione accedere: et illis tantum esse peccatum, qui pro reverentia ipsius idoli comedunt idolo immolatum. Stultum enim est, pro ipsa gratiarum actione cadere in blasphemiam et vituperationem imperitorum hominum putantium me idolum aliquid magnum existimare: quoniam me vident immolatitium cum gratiarum actione comedere.

CAP. XI.

Omnis vir orans, etc.] Transit ad hoc removendum quod apud Corinthios viri velato, et mulieres orabant in Ecclesia capite non velato: tamquam mulieres viris non debeant subdi. Quia illæ subdi debent, et viri non velato, et mulieres debent orare velato capite. — *Deturpat caput suum.*] Mulier, inquit, debet orare velato capite; aliter enim deturpat suum; par enim facit ac si decalvetur. — *Imago Dei, etc.*] Vir principaliter ad imaginem Dei creatus est. Mulier e costa viri postea formata est; atque vir discoopertum caput debet habere. — *Mulier.*] Est et mulier gloria Dei, a quo et ad quem glorificandum creata est; sed et secundo loco: principaliter enim vir. — *Propter Angelos.*] Angelos vocat prædicatores, qui in altiori loco consistebant, cum prædicarent: propter hos dicit mulieres velare caput suum; quia sparsis crinibus, fa-

cilius aspicientes, ad luxuriam irritarent. — *Verumtamen.*] Quamvis primus homo non sit ex muliere, sed mulier ex ipso: in subsequenti tamen procreatione, non est hoc. Omnis enim vir postea procreatus est ex muliere, et mulier ex viro. In Domino autem procreati, id est, in creatione Domini, in qua alter sine altero non creatur. — *Convenientibus.*] Consuetudinem antea habebant certis temporibus ad Ecclesiam convenire; et prout cuique facultas erat, cibum et potum illuc deferre; et simul omnes, et pauperes et divites participàre: et hoc vocabant Dominicam cœnam; quia in memoriam Dominicæ cœnæ, hoc fiebat. Verum hæc consuetudo depravata erat: divites enim suas cœnas anticipantes, comedebant. Pauperes vero parum habentes in conspectu eorum comedere erubescebant. Hoc redarguit Apostolus; et dicit melius esse illis, si apud domos suas manducent et bibant, quam in contemptum Eccleiæ, et confusionem pauperum conveniant. — *Laudo vos.*] Non laudo vos in hoc quod non communiter sumitis. Nam rei estis corporis et sanguinis Domini; ea enimsindigne sumitis. Si ipse panis et calix quem sumitis, et sanguis, et corpus Christi, tunc indigne sumitis corpus et sanguinem Christi; atqui illud est: nam Dominus dixit quando tradebatur; Ego enim accepi a Domino, et acceptum tradidi vobis. — *Hic calix novum, etc.*] Ordo. Hic calix novo sanguine, est Novum Testamentum. Id est, per meum sanguinem confirmatur Novum Testamentum; quia testamentum in mortuis confirmatur. Vel per hunc habetis novam promissionem, id est, plenam remissionem peccatorum. — *Quotiescumque.*] Exponit, inquam, Domini commemorationem, mortis videlicet. — *Mortem Domini annuntiabitis.*] In Sacramento corporis Christi, mors ejus annuntiatur; quia in memoriam mortis ejus, quotidie a fidelibus celebratur. — *Donec veniat.*] Ad judicium veniat; ideo dicit: Quia sacrifium hoc non mutabitur usque in finem sæculi, sicut Sacramenta Judæo-

rum mutata sunt. — *Itaque quicumque.*] Hoc ex superius dictis Redemptoris verbis colligitur : *Hoc est corpus meum.* Et, *in meo sanguine.* — *Non dijudicans corpus Domini.*] Id est, non intelligentes corpus Domini in damnationem sumi ab indignis. — *Si quis esurit.*] Si quis, inquit, statutum, cogente fame, comedendi terminum, non potest expectare : domi suæ potius manducet; per horam cœnandi anticipet.

CAP. XII.

De spiritualibus autem.] Carnalia, inquit, vobis innotui, id est, idolothyta non comedere; mulieres intectis capitibus non orare. Spiritualia quoque volo vobis intimare, quibus vos modo Christiani facti obedietis; quia cum Gentiliter viveretis, ad Sacerdotum nutus simulacris obedienter serviebatis : quod scitis. — *Ideo notum vobis.*] Quasi diceret: Quia in Gentilitate etiam ad malum audientes fuistis; credo quod in fide Christi ad bona magis audientes sitis. — *Alii interpretatio sermonum.*] Sermones vocat, allegoricas prolationes, seu in dictionibus, quæ in Prophetis, et Evangeliis ubique fere reperiuntur; quas qui interpretari sciunt, per gratiam sancti Spiritus, illam scientiam habent. Possumus per sermones, mysticas etiam visiones intelligere; quales apparuere Pharaoni et Nabuchodonosor. Unde et Joseph dicit : *Eo quod fiat sermo Dei.* Et in Daniele legitur : *Dic somnium, et interpretationem ejus indicabimus.* Et Rex ait : *Sermo recessit a me ;* quas interpretari utrique divino munere collatum est. Ait enim Joseph : *Absque me Deus respondebit prospera Pharaoni.* Et Daniel : *Ostendisti mihi, quæ rogavimus te ; quia sermonem regis aperuisti nobis.* — *Sicut enim corpus unum est.*] A simili ostendit quidem unum esse spiritum, et ejus dona esse multiplicia : sicut unum est

corpus, membra habens multa. Ponit autem Christum, id est, caput, et non corpus, quæ est Ecclesia, pro spiritu quo illa sibi sunt cohærentia. — *Si totum corpus oculus.*] Nec debent, inquit, omnes in Ecclesia esse prædicatores : quia non decet totum corpus esse oculum; si enim hoc esset, jam non esset ipsum corpus, quia non esset auditus et cæteræ partes corporis. — *Vos autem estis.*] Coaptat similitudines, quas superius dicit de corpore, ad hoc quod dixit : *Corpus unum est, et membra multa.* Convenit hoc quod dicit : *Vos autem estis corpus Christi, et membra de membro.* Ad hoc quod dixit : *Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque sicut voluit.* Convenit quod dixit : *Et quosdam quidem posuit in Ecclesia : primum Apostolos, secundo Prophetas; sicut Agabum, et duas filias Philippi; tertio Doctores, etc.* Ad hoc quod dixit : *Si totum corpus esset oculus, ubi auditus?* Convenit hoc quod dixit : *Numquid omnes Apostoli? Numquid omnes Prophetæ?* Quod sectari debet charitate, uti in fine Epistolæ; *si linguis, etc.* concordet sic : *sectamini,* igitur *charitatem.* Omne quod melius est, et excellentius aliis, sectari debemus : Charitas autem excellentior est aliis donis Spiritus sancti, quod est *excellentiorem viam, etc.* Ergo, etc. Deinde ea sola sufficit ad beatitudinem, alia non sine illa. Quia neque loqui linguis, neque Prophetia, neque scientia, neque fides, neque eleemosyna, neque martyrium sufficiunt ad beatitudinem, sine charitate : charitas autem sola sufficit. Et hoc est quod dicit : *Charitas patiens est, etc.* usque ad, *numquam excidit.* Nam et scientia, et prophetia evacuabuntur : omne enim imperfectum perfecto superveniente, evacuatur : atqui prophetia, et scientia sunt imperfecta; ergo evacuabuntur. Quod autem dicit : *Cum essem parvulus*, probat omne imperfectum perfecto superveniente evacuari. — *Membra de membro.*] Se vocat membrum a quo, id est, a cujus prædicatione Corinthii, qui erant membra Christi, proces-

serunt, vel Christum, qui Ecclesiæ caput est. — *Æmulamini charismata.*] Corinthii summopere desiderabant gratiam linguarum : sed hortatur eos Apostolus, ut meliora charismata desiderent; et maxime gratiam prophetandi.

CAP. XIII.

Charitas nunquam excidit.] Id est, cadit : quia et in hoc sæculo est, et in futuro. Erit fides, et spes in hoc sæculo tantum. — *Prophetiæ evacuabuntur.*] In die judicii et prophetia evacuabitur, et varietas linguarum cessabit, et scientia sive mundanarum rerum, sive ad quam dispositionem pervenitur, destruetur. — *Ex parte enim.*] Quasi diceret : Ideo prophetia evacuabitur, et scientia destruetur, quia ex parte est, imperfectum est; omne autem quod imperfectum est, evacuabitur. — *Tunc autem cognoscam.*] Tunc cognoscam perfecte Deum, sicut cognitus sum a Deo; id est perfecte. — *Major autem horum est charitas.*] Item ostendit meliorem esse charitatem, omnibus aliis donis; nam melior est fide, spe et cæteris; est enim diuturnior; unde et a præcedentibus principalem concludit quæstionem dicens : Ergo quia melior est omnibus, *sectamini charitatem.*

CAP. XIV.

Spiritus autem loquitur.] Id est, intelligit; sicut in Evangelio : *Qui habet aures audiendi audiat.* Id est, intelligat. Et in Apocalypsi : *Qui habet aurem, audiat.* — *Loquitur.*] In ipsa incognita lingua; Spiritus sanctus loquebatur mysteria; id est, allegorica verba, quæ nemo intelligebat, nisi qui gratiam interpretandi habebat. — *Magis autem pro-*

phetare.] Magis debetis appetere prophetare, quam loqui linguis; nam loqui lingua incognita sibi et aliis; et loqui lingua cognita sibi tantum; tertiam speciem loqui linguis ut alios docerent, non appetebant ipsi: primo unam speciem loqui lingua incognita sibi et aliis. Duplex bonum magis est appetendum, quam simplex: prophetare autem duplex bonum est: loqui vero lingua incognita sibi et aliis, simplex; quod est, qui enim loquitur lingua; simplex bonum est, quia Deo loquitur: Deo tantum, non enim hominibus; non enim intelligitur. Qui vero prophetat, duplex bonum facit; Deo enim loquitur, et hominibus. Et de alia specie, quæ est, qui loquitur lingua, sibi tantum cognita, eadem sunt argumenta. — *In revelatione.*] Revelatio est, qua per Spiritum sanctum, in quocumque tempore, aliquid subito indicatur. — *In scientia.*] Scientia est cognitio studio et industria comparata. — *In prophetia.*] Prophetia de futuris tantum, doctrina genus omnium. — *Tam multa ut puta.*] Quasi diceret: Non est mirandum, si per linguam datur sermo non manifestus; quia videlicet multa sunt genera, et nihil illorum est, quod non habeat propriam et distinctam a cæteris vocem. — *Oret ut interpretetur.*] Id est, intelligat ipsam linguam, et sic exponat. Plerumque enim Spiritus loquebatur per os hominis extranea lingua, et tamen homo non intelligebat ipsa lingua mysteria prolata. — *Quid ergo.*] Esse debet, si bene. Si vox loquens incognita lingua benedicat Deum, vel cibum, vel aliquid hujusmodi; auditor idiota, id est, audiens et non intelligens, nescit quando debeat respondere amen, aut Deo gratias: nec est qui suppleat locum responsionis ejus; id est, qui vice illius respondeat, cum omnes ignorent verba loquentis. — *Nolite pueri.*] Id est, nolite puerilia desideria habere; non considerantes quid utilitatis habeant ea quæ desideratis. — *In lege enim.*] Legis nomine, prophetiam designat. Est autem hoc testimonium in Isaia, his verbis: *In loquela enim labii, et lingua*

altera loquitur ad populum. Cui dixit hoc : Requiescere facite lassum, et hoc est meum refrigerium, et noluerunt audire. — *Quoniam in aliis.*] Item probat prophetiam, magis esse appetendam quam loqui linguis. Prophetia enim bonum est duplex : loqui vero lingua, simplex; istud namque tantum est signum credendi infidelibus, sed et fidelibus, signum est, ut bene operentur, et hoc præmissa legis auctoritate confirmat. — *Unusquisque vestrum.*] Sic legendum, et subaudiendum est. Unusquisque vestrum, alius psalmum habet, alius doctrinam ; et sic cætera habet ; per gratiam sancti Spiritus hæc omnia illis dabantur. — *Sive lingua.*] Si lingua incognita aliquis loquitur vestrum; non loquatur in audientiam omnium, sed apud duos vel tres loquatur, et per partes ; id est, intercise, ut facilius possit intelligi, cum exponitur. — *Si autem non fuerit interpres.*] Hic aperte ostendit, quia sæpe loquebatur aliquis incognita lingua ; quam, vel in qua, prolata mysteria, nec ipse intelligebat. — *Sibi autem loquatur.*] Id est, in corde suo loquatur Deum laudans vel deprecans. — *Quod si alii.*] Si dum duo vel tres Prophetæ loquuntur, alicui eorum qui sedent, et auscultant, aliquid revelatum fuerit; prior Propheta qui loquebatur, taceat, et permittatur huic loqui. — *Spiritus Prophetarum.*] Pluraliter dicit Spiritus, propter multitudinem Prophetarum : cum sit unus Spiritus, qui replet eos, qui subjectus Prophetis dicitur, quia eos extra voluntatem eorum, nec loqui, nec tacere compellit. Et est responsio quasi aliquis diceret : An prior Propheta potest tacere, cum vult, id est, an singuli possint prophetare, cum eis aliquid revelatur. — *Non enim dissensionis.*] Dissensionis spiritus esset, si omnes quos repleret, loqui simul compelleret. — *Lex dicit.*] In Genesi dicit Deus ad mulierem : *Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tibi.* — *An a vobis verbum.*] Hic datur intelligi quædam, quæ superius redarguit Corinthios fecisse, atque ideo reprehendit eos dicens, non debere

eos aliquid noviter inire, sed potius exemplis aliarum Ecclesiarum vivere : quia verbum Dei ab illis non processit, quod si processisset, tolerabile esset, si aliquid novum fecissent.

CAP. XV.

Notum autem vobis, etc.] Dubitantibus Corinthiis de resurrectione mortuorum, probat Apostolus multis argumenti eam revera esse futuram recolens quod illis prædicaverat; quibus evidenter apparet de resurrectione dubitandum non esse. — *Vana est fides.*] Fidem dicit, qua credebant peccata sibi esse dimissa, per fidem resurrectionis Christi. Quod non est, si Christus non resurrexit. — *Christus resurrexit.*] Probat Apostolus mortuos esse resurrecturos. Si, inquit, Christus resurrexit, et mortui resurgent. Sed Christus resurrexit, nam scripturæ dicunt : Item quia resurrexit, nam visus est, postquam resurrexit, Cephæ, et aliis. Item iterum, resurrexit quia vos eum resurrexisse credidistis. Quasi dicerent : Credidimus, sed non te prædicante : Quæ cura, inquit, sive ego, sive illi prædicassent, vos credidistis eum resurrexisse. Et hoc est quod dicit : Sive enim ego, sive illi sic prædicamus, et sic credidistis. Item ipsum : Si Christus revera prædicatur quia resurrexit, tunc vere surrexit; et si resurrexit (a simili) resurrectio mortuorum est : quod si est, *quomodo quidam dicunt*, *etc.*, et sic non debetis dicere resurrectionem mortuorum non fore. Contenderet quis. Non est, inquit, resurrectio mortuorum. Et Apostolus : Si non est resurrectio mortuorum, id est, si nullus mortuorum (a toto) surrexit, neque Christus, quem surrexisse credidistis. Et ex eodem sequitur, vanam esse Apostoli prædicationem, vanam esse eorum fidem. Et (si Christus non resurrexit) falsi testes Dei sumus; quod a scriptura sic probat: Quoniam, inquit, falsum testimonium

diximus adversum Deum : nam istud, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit, si mortui non resurgunt. Quare hoc dicis? Nam ita, inquit, in re est, quod si mortui non resurgunt, neque Christus, vana est fides nostra, id est, non sunt vobis remissa peccata : adhuc enim estis in peccatis vestris. Et si vos estis in peccatis, et qui ante vos fuerunt, in peccatis mortui sunt; et si in peccatis mortui sunt, utique perierunt. Principalis assumptio. Nunc autem Christus resurrexit, ergo non est vana prædicatio nostra, nec fides vestra. Et sic de omnibus concludendum. — *Unusquisque in suo ordine.*] In suo ordine dicit, vel quia Christus primus resurrexit; deinde resurrecturi sunt cæteri. Vel quia martyr, ut martyr, pastores, ut pastores, et cæteri in hunc modum. Et sic intelligitur in suo ordine, et in sua dignitate. Deinde hi resurrecturi, et alii; sed horum tantum mentionem facit, propter Christianam dignitatem. — *Qui in adventu.*] Qui credunt eum advenisse propter redimendos peccatores, et adventurum propter infideles judicandos, et fideles remunerandos. — *Cum tradiderit.*] Tradet Christus regnum; id est, in quos ipse regnavit, Deo in fine sæculi cum ostenderit Ecclesiam, sua et servorum suorum prædicatione ad Deum conversam. — *Cum evacuaverit.*] Vel evacuabit Christus in fine sæculi, omnem dæmonum principatum et potestatem : quia ultra non habebunt potestatem tentandi, et in tentationem inducendi servos Dei. — *Donec ponet omnes.*] Ponet Christus omnes inimicos suos, ante diem judicii sub pedibus suis : quia alios ad fidem convertet; alios inferni claustris tradet, non ultra sibi, vel servis contradicturos. Regnabit autem et postea, sed de hoc tempore ambiguum esse poterat. — *Novissime autem.*] In novissimo die destruetur mors, quia nec homines ultra peccabunt, nec ulla corpora ultra morientur. — *Pro mortuis.*] Pro mortuis dicit peccatis mortuos agentibus; sicut ad Hebræos : fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis. Dicit ergo : Si non est resurrectio mortuorum, quid facient,

qui per remissionem peccatorum suorum baptizantur in memoriam mortis et resurrectionis Christi, putantes quia et ipsi resurrecturi sint? Abnegaturi enim sunt baptismum, et mutaturi fidem, quod sacrilegum est. A quibusdam dicitur, et scriptum reperitur, fuisse quosdam imperitos, qui baptizarentur pro his, qui de hac vita sine baptismo commigrabantur, putantes quia talis eorum baptismus prodesse posset his, qui sine baptismo moriebantur; et ob hoc esse dictum : *Quid facient, qui baptizantur pro mortuis?* Sed non est credendum ab auctoritate stultorum, voluisse Apostolum probare, quod tantopere apud plurimos habebatur incertum. — *Pro mortuis.*] Pro mortuis, id est, quasi mortuis. Baptismus enim figura est mortis. Nihil valet in baptismo figura mortis, et resurrectionis; nisi futura esset, post mortem, vera corporum resurrectio. Sed non est inanis in Ecclesia, constitutio talis. — *Ut quid et baptizantur.*] Item probat idem. Si inquit, mortui non resurgunt, quid facient qui baptizantur pro mortuis? id est, nihil prodest baptizari, ut sit idem quod dicitur postea, si omnino mortui non resurgunt, ut quid baptizantur pro illis? vel ita : si nulli mortui resurgunt, nec baptizati mortui ; et si baptizati mortui non resurgunt, ut quid baptizantur? Item si mortui non resurgunt, ut quid et nos periclitamur omni hora? id est, frustra patimur quotidie pericula in spe resurrectionis. Item si mortui non resurgunt quid mihi prodest, quod pugnavi contra bestias Ephesi quantum homo potest? nihil. — *Si secundum hominem.*] Id est, secundum quod homo ferre potest. *Ad bestias*, Id est, contra bestiales homines, Ephesi hæc pugna disputationum et verborum intelligenda est. — *Nolite seduci.*] Nolite acquiescere malis colloquiis persuadentium vobis resurrectionem non esse futuram; ipsa enim mala colloquia mores bonos corrumpent, quod ibidem a genere probatur. — *Ignorantiam enim.*] Quasi diceret : Moneo vos vigilare, et non peccare; ne imitemini eos qui ignorant Deum. — *Ad re-*

verentiam.] Ad hoc, inquit, loquor vobis; ut verecundiam habeatis, et vitam vestram in melius corrigatis. — *Seminatur, etc.*] Nullum corruptibile incorruptelam possidebit; sed caro et sanguis, id est, carnaliter viventes sunt corruptibiles, et regnum Dei incorruptela : ergo isti non possidebunt illud. — *Seminatur corpus animale.*] Essentia illa, qua humanum corpus vivificatur : ex qua sui parte vivificat, et terrena appetit anima dicitur. Ex qua autem sui parte, ratione utitur, et Deum diligit; rationalis appellatur. Hinc dicitur, seminatur in terra corpus animale, id est, corruptibile, quod terrena appetebat, surget corpus spirituale, id est, voluntatem spiritus per omnia faciens; neque spiritui resistens. — *Si est corpus animale.*] Cum dicitur corpus, frustra adderetur animale, nisi esset aliud corpus spirituale, ad cujus discrepantiam vocaretur animale. — *Sicut scriptum.*] Deest assumptio, si est corpus animale, et hanc probat. — *Factus primus homo.*] Habuit primus homo animam vitalem, et spiritualem, id est, rationalem : secundum quam Adam, et qui ex eo orti sunt, victuri erant. — *Novissimus Adam.*] Habuit novissimus Adam, id est, Christus, animam vitalem, et spiritualem : sed illius tantum partis mentionem facit : secundum quam ipse Christus, et imitatores ejus magis victuri erant. Nec hoc in Genesi scriptum reperitur; sed ab Apostolo, superiori sententiæ additur. — *Sed non prius quod.*] Id est, prius terrena appetentium, postea fuit corpus spiritualiter viventium. — *Igitur sicut portavimus.*] Id est, sicut exemplo Adæ, terrena dileximus, ita exemplo Christi, cœlestia diligamus. — *Caro et sanguis.*] Caro et sanguis est humanum et corruptibile corpus. Et est sensus, qui secundum appetitum sui corporis vixerit, regnum Dei possidere non poterit. — *Absorpta est mors.*] In fine sæculi absorpta erit mors et animæ, et corporis in victoria : quia victis in carne servorum Dei concupiscentiis omnibus; nec ipsi, nec aliquid ultra morietur. Est autem hoc testimonium

in usitata translatione Osee, sic scriptum : *Ero mors tua, o mors!* quod idem significat. Ipse enim vincit, qui fidelibus suis vincendi tribuit facultatem. — *Stimulus mortis.*] Probat mortis stimulum esse destructum. Stimulus, inquit, mortis peccatum est; hoc autem destructum est. Probat, nam per victoriam est destructum, quam dedit nobis Deus per Dominum nostrum Jesum Christum (prius a pari; posterius a parte). Nonne per legem destructum est peccatum? nam lex fuit augmentum peccati, non destructio.

CAP. XVI.

Per unam Sabbati.] Id est, per unam diem septimanæ, jubet colligi ea, quæ Jerosolymam sanctis mittebantur. — *Ostium enim mihi.*] Ratio cur tantopere Ephesi sit permansurus. Dicit enim ostium magnum esse apertum prædicationis suæ; per quod possit prædicando ad corda audientium intrare; et fidem Christianam persuadere. — *Obsecro autem.*] Obsecro autem, ut et vos fratres subditi sitis. — *Nostis Stephanæ domum.*] Hic cum Apostolo fuerat, et quibusdam Corinthiis, qui cum Apostolo erant, et ipsi Apostolo necessaria sæpe ministraverunt.

III. IN EPIST. AD CORINTH. II.

CAP. I.

Qui consolatur nos.] Per hoc jam ostendit consolatoriam esse Epistolam; vult enim omnibus consolari, et illis contristatis, et illi abjecto, qui uxorem patri abstulerat; et propter hoc dixit : *Pater misericordiarum et Deus totius, etc.* — *Pro vestra exhortatione.*] Quamdam causam tribulationis suæ supponit : ut videlicet Corinthii exemplo ejus pro-

vocati exhortentur ad ferendum tribulationes; et sic salutem sempiternam consequantur. — *Quæ operantur tolerantiam.*] Spes salutis æternæ operatur tolerantiam; id est, patientiam in servis Dei; quia propter ipsam adversa tolerantur. — *Et spes nostra.*] Cum principalis causa tolerantiæ illorum, dicta sit salus æterna; aliam causam supponit, ut videlicet spes sua, quam pro his habebat, firma appareat. — *Non enim volumus.*] Exponit quod superius dixit; *Sive autem tribulamur.* Et quod posterius: *Sicut socii passionum, etc.* — *Quæ facta est in Asia.*] Non de ea Asia loquitur hic, quæ est totius mundi tertia pars; sed de quadam Provincia, quæ ipsius majoris Asiæ pars est; ejus tamen nomine nuncupatur. — *Multarum personis.*] Causa cur adhuc eripiet, ut videlicet, ex multarum facierum personis, ad Deum propter eorum prædicationem conversis, gratiæ agantur Deo per eorum prædicationem, per multos habentes eam donationem fidei, quæ in ipsis est. Personas autem multarum facierum vocat, infantes, pueros, et cæteras ætates hominum utriusque sexus. — *Nam gloria nostra.*] Ratio cur eos adjuvare debeant in orationibus; videlicet, quia conscientia eorum testis sit, quod sincere conversati sint inter eos. — *In sapientia.*] Sapientia carnalis est, voluptates diligere, labores vitare. — *Sed in gratia.*] Id est, observantia bonorum operum, quæ per gratiam Dei datur. — *Non enim alia scribimus.*] Vel dicitur: in simplicitate dicis, tu in alia Epistola promisisti te venturum ad nos, et non venisti. Non sum, inquit, levis, quia quæ scripsi, et legistis in Epistolis meis, vos ita esse cognoscitis. — *Spero autem.*] Quasi diceret; in bono cognovistis nos, in principio: et in bono cognoscetis usque in finem. — *In die Domini, etc.*] Sancti enim in præsenti de sua bona conscientia gloriantur, ut in psalmo: *Omnis gloria ejus filiæ regis ab intus.* — *Et hac confidentia.*] Id est, propter hanc confidentiam, qua speramus per alterutrum glorificari. — *Secundum*

carnem.] Id est, more carnaliter viventium; qui pro terreno commodo, facile voluntatem suam mutant. — *In illo est, et non.*] Id est, prædicatio nostra, non docuit vos mentiri, et leviter mutare sententiam. — *Non fuit, est, et non.*] Quasi diceret, prædicatio nostra non docuit homines mentiri; quia magister noster, quem prædicamus vobis, non docuit nos de eadem re dicere, est, et non; id est, proferre mendacium. Sed est, tantum de re quæ est; et non est, similiter de re quæ non est. — *Quot enim.*] Id est, merito Christus veritatem docuit; quia Deus Pater promissiones suas in illo etiam, id est, vere, complevit. — *Per ipsum amen Deo.*] Per Christum amen dicitur, quia Deus Pater, quidquid de eo promisit, in eo complevit. — *Ad gloriam nostram.*] Gloria Apostolorum fuit, veracem prædicare magistrum; et in quo promissiones Dei completæ sunt. — *Qui autem confirmat.*] Quasi diceret, quod in Christum creditis, non nostræ prædicationi imputare debetis; quia Deus est, cujus gratia in fide confirmamur; et ad serviendum sibi mente delectamur; quia etiam nos signo baptismatis, ab infidelibus separavit; et Spiritum sanctum, æternæ hæreditatis pignus in cordibus nostris dedit. — *Dominamur, etc.*] Diceret quis : parcens tunc vis nos cogere ad fidem. Non est, inquit, ita, *non dominamur fidei vestræ,* non cogimus vos ad fidem. Vel parcens dixit de quibusdam, qui fide non stabant; et ne stantes fide putarent hoc dictum de se, dicit, *non dominamur fidei vestræ*, id est, nolumus excercere dominium in illos qui stant in fide, sed adjuvare vos in emendatione corrigendorum.

CAP. II.

Si enim ego contristo.] Si doctor corripiendo contristat discipulum, lætitia illius est, si discipulus ad pœnitentiam contristatur. — *Et hoc ipsum.*] Quod est contri-

stans vos, non lætificet, nisi vos ipsi ad pœnitentiam contristemini. — *Si quis autem.*] Si quis, inquit, prædicans contristavit me, non me tantummodo contristavit, sed vos ex parte, id est, quosdam ex vobis, ut non onerem vos omnes ; et ideo dico vos ex parte contristatos, ut onus tristitiæ non imponam omnibus : non enim omnes justitiam sincere diligitis. Potest et ita intelligi, non me contristavit ex toto, sed ex parte. — *Magis donetis, etc.*] Satis comprobatur Apostolum non contristari pro fornicatore, qui patris uxorem duxerat, ex hoc quod modo subjungit, ut recipiatur et consoletur. — *Ut non circumveniamur.*] Id est, ut non sit inter vos discordia. — *Cum venissem autem, etc.*] Excusato se quod non venerit, narrat quod fecit, commendans se in eodem opere; ne vos contristarem non veni, *Cum autem venissem Troadem, etc.* — *Titum fratrem.*] Titus iste interpres Apostoli erat; et horum lingua expressius loquebatur, quam Apostolus. — *Vale faciens eis, etc.*] Ad hoc quod dixit parcens vobis non veni Corinthum, sed veni Troadem, ubi me libenter audiebant : hoc est ostium mihi apertum est; et sic hortatur ut et isti libenter accipiant, postquam hoc de illis audierunt. — *Bonus odor.*] Prædicatio quidem bona est in utrisque; sed qui inobedientes sunt, illis sit prædicatio odor mortis, id est, peccati, in mortem æternam. — *Adulterantes.*] Adulter non quærit prolem, sed voluntatem corporis explere. Tales sunt qui pro terreno commodo verbum Dei prædicant, non quærentes filios spirituales generare. — *Ex Deo.*] Ex Deo, inquit, loquimur; quia ex Deo accipimus, quod prædicamus. — *Coram Deo.*] Quia illi placere contendimus.

CAP. III.

Incipimus iterum, etc. Non nos, inquit, commendamus; nulla enim commendatione indigemus, quia nec illa quæ fit

vobis, nec quæ fit litteris, quia per Epistolam (a pari). Nam nec per Epistolam ad vos ab aliis missam. Per Epistolam nolumus commendari, quia vos estis Epistola nostra, quæ nos commendat, id est, fides vestra. — *Epistola nostra.*] Epistola, inquit, nostra vos estis; id est, fides nostra per eam laudatur, eo quod prædicatione nostra vos ad fidem convertimus. — *In cordibus nostris.*] Vos et fidem vestram oblivioni non tradidimus; sed in memoria nostra semper estis. — *Littera occidit.*] Dupliciter potest hoc intelligi: vel quia sine misericordia peccantes occidi jubet dicens: si quis hoc vel illud fecerit, morte moriatur. Vel carnaliter observata, animam observantis occidunt. — *Spiritus autem vivificat.*] Id est, spiritualiter intellecta observantis animam vivificat. — *Quod si ministratio.*] Commendatio et laus novi Testamenti; dicitque, si ministratio veteris legis formata litteris, in tabulis lapideis, fuit Moysi in tantam gloriam, ut filii Israel faciem ejus videre non possent, propter claritatem vultus ejus, quæ tamen transitoria fuit; quomodo non magis ministratio novæ legis, erit Apostolis in gloriam sempiternam. Vetus autem lex, ministratio mortis dicitur; vel quia sine misericordia peccatores puniebat; vel quia post adventum Christi, ad litteram observata, animæ mortem ministrat. Novum vero Testamentum ministratio spiritus dicitur, vel quia per ipsum Spiritus sanctus observanti datur; vel quia in eo vetus lex spiritualiter intelligitur et servatur. — *Nam nec glorificatum est.*] Ordo. Quod claruit, nec glorificatum est in hac parte, propter excellentem gloriam. Exponit gloriam prædicatorum novi Testamenti. Dicit enim quod facies Moysi, quæ in legis veteris latione claruit, non potest dici glorificata, in consideratione istius partis, id est, si ad Apostolorum gloriam referatur; propter excellentem gloriam, quam habent, et habituri sunt. — *Quod evacuatur.*] Velamen veteris legis aufertur nunc; quia modo exponitur quicquid

legales observationes significaverunt. — *Dominus autem Spiritus est.*] Ordo. Spiritus sanctus est Dominus, et potest operari quod vult; ac per hoc quod quos vult illuminat; quos vult in tenebris ignorantiæ deserit. — *Ubi autem Spiritus Domini.*] Exponit causam cur Judæi libere non possunt intelligere vetus Testamentum; et cur prædicatores novi Testamenti, ipsum libere intelligant: videlicet, quia illi Spiritum Dei non habent; hi autem habent. — *Ibi libertas.*] Ab Israele converso auferetur velamen; libertas enim Dei erit in eo, quia Spiritus ibi erit, qui eam dabit; et hoc probat: Spiritus est Dominus; sed ubicumque est Dominus, ibi libertas: ergo ubicumque est Spiritus, ibi libertas (a genere, assump. et conclus); sed in Israele converso erit, ergo in eo erit libertas. — *Nos vero omnes revelata.*] Nos inquit, omnes Apostoli revelata facie, non cooperta, sicut Moyses, cœlestem gloriam speculantes; ad ipsam enim est intentio nostra; quia nunc per speculum, et ænigma videmus in eamdem gloriam, quæ adhuc, non qualis est, apparet; sed quasi quædam imago videtur fide, et bonis operibus transformamur. In hoc enim contendimus, ut conformes ejus fieri possimus, a claritate fidei perventura in claritatem spei.

CAP. IV.

In iis quibus Deus hujus sæculi.] Quasi diceret: Qui non solum invisibiles creaturas; sed etiam hoc invisibile sæculum regit; potest et ita construi, in quibus Deus excæcavit mentes infidelium hujus sæculi; quia si de Diabolo dictum est, Deus hujus sæculi; sic intelligitur in Evangelio: *Princeps mundi hujus.* — *Non enim nos.*] Ostendit, quod non sint ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei; et cur dixerit: *gloria Christi;* et non dixerit, Evangelii gloriæ nostræ. — *Qui dixit de*

tenebris.] Ratio cur prædiceret, videlicet scientiam prædicando dedit illis Deus. — *Habemus thesaurum.*] Thesaurum claritatis scientiæ Dei dicit Apostolus habere in terrenis corporibus; ut quando aliquid subtiliter agunt, virtuti Dei imputent, non sibi. — *Eumdem spiritum fidei.*] Quasi quis dicat : cur patimini? Quia, inquit, de Deo loquimur. Cur ergo loquimini? Quia credimus in eum : omnes enim fideliter in eum credentes, loquuntur de eo : scriptum enim de David, quia propter hoc locutus est, quia credidit : quid inde? Nos, inquit, habemus spiritum fidei, quem habuit David. — *Omnia propter vos.*] Exponit quomodo constituentur in cœlis, omnia enim propter vos, ut vestro exemplo gratia, id est, fides vestra abundet cum gratiarum actione, e tsicconstituamini in cœlis. — *Omnia enim propter.*] Omnia enim propter vos instruendos patimur : ut gratia, id est, gratiarum actio, abundans actione gratiarum facta per multos, abundet in gloriam Dei. Quasi diceret, ad hoc patimur ut exemplum patientiæ a nobis discatis; et Deo gratias referatis, et multi alii vobiscum.

CAP. V.

Peregrinari a corpore.] Quia, inquit, non potest fieri, ut ad Deum eamus corpore, eligimus magis separari a corpore, et præsentes esse ad Deum. — *Mente excedimus.*] Mente excedere est, in divina contemplatione esse; et hoc dicit se propter Deum, non propter laudem hominum facere. — *Sive sobrii sumus.*] Sobrii erant Apostoli, cum ab illa altitudine cœlestis contemplationis discedebant ad ordinandam vitam subjectorum. Et hoc dicit se propter utilitatem subjectorum facere, non propter humanam gloriam. — *Sobrii sumus.*] Pro vobis, inquit, facimus, quia de vobis quasi commendando vos, loquimur. Omnia

enim propter vos facimus, quia sive mente excedimus, id est, profunda divinitatis prædicamus; et hoc ad laudem Dei. Sive sobrii sumus, id est, subditorum vitam intermissa contemplatione, divina, humana, contemperantes ordinamus. — *Æstimantes hoc.*] Existimamus, inquit, quia si Christus pro omnibus mortuus est, et omnes homines mori debent pro honore illius. — *Et pro omnibus mortuus est Christus.*] Ergo quia Christus mortuus est pro omnibus, neminem approbamus secundum carnem viventem. Etsi cognovit priusquam in Christum crederet Apostolus, secundum carnem novit eum, quia hominem tantum æstimabat. — *Itaque vos.*] Id est, quia Christus pro omnibus mortuus est, ut omnes pro honore illius moriantur. Ex hac consideratione neminem novimus, id est, approbamus secundum carnem viventem, et sua quærentem, et non quæ Jesu Christi. — *Et si novimus.*] Priusquam in Christum crederet Apostolus, secundum carnem cognoverat eum, quia tantummodo hominem æstimabat. — *Peccatum fecit.*] Ordo. Deus: Pater Christum peccatum, id est, hostiam pro peccato; ut nos efficeremur justificati in ipso, id est, in fide Jesu Christi.

CAP. VI.

Gratiam Dei.] — Gratiam Dei vocat remissionem peccatorum; quam in vacuum recipit, quisquis se in bonis operibus postea non exercet. — *Ait enim.*] In Isaia sic loquitur: *In tempore placito exaudivi te; et in die salutis auxiliatus sum tui.* — *Tempore accepto, etc.*] Diceret quis: est tunc aliquid gratia Dei? Est: quia exaudire Domini tempore accepto, et adjuvare est. Et hoc probat ab effectu, quia exaudit, et adjuvat. Item hoc ab auctoritate; Ipse enim dixit tempore accepto, etc. — *Per arma.*] Per arma justitiæ si muniti in prosperis et adversis; et sive

gloriosi, sive viles seu infames, sive bonæ famæ habeamur. — *A dextris, et a sinistris.*] Exhibeamus nos, scilicet Dei ministros habendos justitiam, quasi libram, ut non pendeamus in hanc partem, vel in hanc, id est, non frangamur adversis nec elevemur prosperis. — *Ignobilitatem.*] Per gloriam exhibeamus nos sicut Dei ministros, ne extollamur, et per ignobilitatem, id est, vilitatem, si viles habiti simus, ne frangamur. — *Ut seductores.*] Quasi diceret : Non est mirandum si vituperamur, et laudamur; quia alii putant nos seductores, alii veraces; et alii nesciunt, et cætera quæ sequuntur. — *Os nostrum patet ad vos.*] Redarguit avaritiam eorum; et dicit eos a se non accepisse tenacitatis exemplum; quia cor suum in dando amplum, et dilatatum est. — *Non angustiamini.*] Id est, in nobis non videtis angustiæ, et tenacitatis exemplum; sed hujus vitii fomes est in visceribus vestris. — *Tamquam filiis dico.*] Ordo. Tamquam filiis dico habentes eamdem remunerationem, scilicet, quam nos habemus. — *Vos enim estis templum.*] Probat quia jugum ducere cum infidelibus æquipollenter. Nullum templum Dei debet habere consensum cum idolis : vos autem estis templum, quia ipse habitat in vobis. Ipse enim dixit, inhabitabo in vobis : propter quod exite de medio eorum : id est, ergo nolite jugum ducere cum infidelibus. Utitur autem verbis Prophetæ pro suis. — *Quoniam inhabitabo.*] Et Joel sic dicit : *Ponam tabernaculum meum in eis; et ego ero eis Deus; et ipsi erunt mihi populus.* — *Propter quod exite.*] In Isaia sic legitur : *Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere.*

CAP. VII.

Non ad condemnationem.] Id est, non propterea commemoro, ut callide dicam vos fecisse quod me fecisse nego.

— *Prædixi enim.*] Superius dixit: *Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus vestris.* — *Intus timores.*] A falsis fratribus; vel ne passio mea perterreret fratres: id est, metuens ne conversi noviter, videntes afflictionem nostram ad suum, id est, qui fuit Judæus, ad Judaismum, Gentilis ad gentilitatem converterent. — *Æmulationem.*] Id est, qualiter alter æmulatur desiderium alterius, ut me videatis. — *Epistola illa.*] Ordo. Illa vos contristavit, etsi ad horam. — *Contristati enim.*] Demonstratio de qua pœnitentia dicat: est enim et mala pœnitentia. — *Detrimentum.*] Detrimentum auditor ex prædicatione doctoris patitur; quando præceptis ejus inobediens existit, et pro priori peccato, peccatum inobedientiæ addit. — *Quæ enim secundum.*] Alia ratio quod secundum Deum contristati sunt. — *Sæculi autem tristitia.*] Sæculi autem tristitia est dolere, quod sua tribuat, aliena non rapiat, et cætera in hunc modum. — *Ecce enim.*] Alia ratio ejusdem rei. — *Incontaminatos esse in negotio.*] In quo vindicandum præcepit in eum qui uxorem patris accepit. — *Ideo consolati.*] Et propter adventum Titi, et propter bonum studium vestrum. — *Apud illum de vobis.*] Apud Titum gloriatus est Apostolus de Corinthiis, dicens eos benignos esse. — *Omnia de vobis.*] Id est, sicut vera locuti sumus vobis de aliis; ita vera locuti sumus Tito de vobis.

CAP. VIII.

Paupertas eorum.] Pauperes erant rerum terrenarum; sed divites simplicitatis et benignitatis. — *Testimonium.*] Ordo. Testimonium aliis reddo; quia secundum virtutem. — *Obsecrantes nos.*] Id est, precati sunt me, ut permitterem eos gratiam et communicationem facere de substantia sua, in hanc eleemosynam, quæ fit in sanc-

tos qui sunt Hierosolymis. — *Ut rogaremus Titum.*] In tantum, inquit, largitate eorum provocati sumus, ut rogaremus Titum; ut sicut cœpit prædicatione et admonitione sua, perficiat in vobis gratiam, id est, largitatem istam. — *Scitis enim gratiam.*] Quasi diceret : Propter amorem Christi libenter debetis largiri; quia ipse dives, propter vos pauper factus est. — *Secundum id quod, etc.*] Vel ille dat secundum quod non habet, qui de quinque solidis, dat quatuor; quod faciendum est illi, qui habet decem libras, vel hujusmodi. Diceret aliquis, non valet si darent secundum quod habeant: Illi enim Macedones, plusquam posset eorum pati facultas, dederunt. Ad hoc respondet. Si enim, etc. Quod est, qui vult dare secundum id quod habet, acceptus est Deo, non tantum ille qui vult facere ultra quam habet. Vel ita : voluntas prompta facere ultra quam possit, secundum id quod vult, est accepta, non secundum id quod vult, est accepta, non secundum quod potest. — *Qui multum.*] Qui multum sæpe collegerat, id est, amplius quam gomorum non abundavit, id est, non plus habuit quam gomorum, et qui modicum scilicet collegerat, id est, minus habuit quam gomorum. In Exodo autem ita habetur : *Nec qui plus collegerat, habuit amplius; nec qui minus paraverat, reperit minus.* — *A nobis ad Domini gloriam.*] Ordo. A nobis destinatam, ad Domini gloriam, et ad voluntatem. — *Devitantes hoc.*] Quasi diceret. Ideo misimus fratrem boni testimonii cum Tito; ne quis vituperet nos in hac eleemosyna; dicens nos ex ea aliquid ad nostrum opus retinere. — *Providemus enim.*] Ideo, inquit, misimus eos, ne ministerium nostrum vituperetur, existimando nos esse fures, postquam viderint tot bonos quibus accommodatur, vel propter hoc mittimus tot, ne dicamur negligere illud mittendo unum, et existimari esse fur, vel negligere illud : bonum est nos evitare, ne simus causa malæ existimationis eorum : et hoc est quod dicit; *Providemus enim bona, etc.* — *Pro Tito.*] Dicit

fratrem, quem mittebat, multam fiduciam habere in eis, quia Titum et alios Apostolos bene tractaverunt. — *Ostensionem.*] In illis, inquit, quos vobis mittimus, ostendite quam charitatem habeatis; et quæ bona sit gloriatio vestra pro nobis.

CAP. IX.

Erubescamus nos.] Si imparati, inquit, fueritis, nos verecundiam habebimus in hac substantia, id est, eleemosyna, vos forsitan non habebitis. — *Et præparent.*] Ordo. Ut præparent benedictionem hanc repromissam paratam esse, sic quasi benedictionem, non quasi avaritiam. Promiserant enim Apostolo, quod ita præpararent eleemosynam, benedictione non avaritia. — *Qui autem administrat.*] Id est, qui dat vobis unde eleemosynam faciatis; dabit unde post datam eleemosynam vos sustentare possitis. Nec propter hoc tamen remanebit, quando quidem semen multiplicet, et fruges crescere faciat. — *Non solum supplet ea.*] Quatuor dicit fieri per administrationem hujus officii, id est, beneficii. Sanctis enim qui sunt Jerosolymis necessaria exinde ministrantur, et per multos alios probantes hoc ministerium, gratiæ Deo referantur : et multi exemplo Corinthiorum provocati, et illis sanctis qui sunt Jerosolymis, et multis aliis plurima largiuntur; ut et ipsos Corinthios videant, propter eminentem gratiam, quam habent, sedulo eos deprecantur. — *In obedientiam.*] Id est, quia dum Evangelium Christi vobis prædicaret, statim obedientes fuistis ad confitendum Christum.

CAP. X.

Audeam.] Ordo. Audeam in quosdam; id est, aliquid molestiæ inferam quibusdam vestrum. — *Arma militiæ.*]

Arma militiæ christianæ sunt virtutes, quæ potentes sunt auxilio Dei, ut destruant munita diversis calliditatibus consilia adversariorum, sive hominum, seu demonum. — *Consilia destruentes.*] Superiori sententiæ conjungitur, non secundum carnem militamus. — *In obsequium.*] In pro contra intelligi potest, ut sit sensus. Captivantem intellectum ad obsequium Christi; vel intellectum, qui est contra obsequium Christi. Id est, diligenter considerate opera eorum qui in conspectu vestro tantum bona agunt, ne forte vos seducant. — *Nam etsi amplius.*] Quasi diceret: Possem dicere, Apostoli sumus, et plus nobis obedire debetis. — *Non erubescam.*] Merito erubesceret, si se Apostolum diceret, et non esset. — *Non existimer.*] Hoc dicit occasione illius sententiæ, quam superius dixit, parati ulcisci omnem inobedientiam: ut, inquit, non existimer a vobis tanquam terrere, quod minor implere; sciatis quod minor dictis implebo factis. — *Non enim audemus.*] Inserit et comparem se facit aliquibus, qui opera eorum imitantur. Non, inquit, volumus imitari eos, qui seipsos commendantes adulantur vobis: sed bona vestra laudamus; mala punimus. Quales verbo, tales, et facto. — *Sed ipsi in nobis.*] Metientes sumus nosmetipsos; id est, conscientiis nostris comparantes nosmetipsos nobis, id est, nostris operibus, viribus: ne plus, vel aliud dicamus; vel conemur quæ facere possimus, vel debeamus. — *Nos autem in immensum.*] In tantum, inquit, gloriabimur, ut vestros esse Apostolos nos dicamus: hæc est enim mensura gloriæ nostræ, quam mensus est nobis Deus. — *Secundum mensuram regulæ.*] Exponit quomodo intelligendum sit quod superius dixit: in immensum gloriabimur. — *Pertingendi usque ad vos.*] Mensura nostræ prædicationis pertingit usque ad vos; id est, per mensuram prædicamus, quia invasionem non facimus. Et hoc est quod dicit: *Non enim, etc.* — *Quasi non pertingentes.*] Si alii ante hunc Apostolum in prædicatione Corinthiorum laborassent, et

iste se eorum Apostolum vocasset, immensum, id est, ultra modum gloriari videtur. — *Secundum regulam.*] Regulam hic vocat regimen, secundum hoc, inquit, quod vos regimus, a vobis, id est, per vos a Deo magnificamur. — *In abundantiam.*] In abundantia autem dicit, vel quia hæc prædicatio super prædicationem Apostolorum abundavit; vel quia in ea erat abundantia donorum Dei. — *Etiam in illa quæ ultra.*] Spem hanc, inquit, habemus evangelizandi fidem Christi, in illa loca quæ ultra nos sunt. — *Non in aliena regula.*] Non, inquit, spem habemus gloriari in aliena regula, in his videlicet locis quæ præparata, id est, evangelizata ab ipsis Apostolis. — *Ille probatus est.*] Non in alienis; sed in Domino volumus gloriari: quia omnis qui gloriatur, in Domino debet gloriari: quia non in se nec in alio: in se vel in alio non, quia qui sic agit non probatur a Deo.

CAP. XI.

Utinam sustineretis.] Utinam, inquit, sustinere velletis, id est, audire quomodo me commendo, quod videtur insipientia. Etsi ego refero vos debetis audire: subditur; Æmulor enim vos, etc. — *Æmulor enim vos.*] Æmulatio est motus mentis propter alienum statum. Rogat ergo ut patienter ferant reprehensionem suam: quia ipse circa opera eorum movetur eo motu qui secundum Deum est. Est enim in aliis motus, qui invidia dicitur. — *Despondi enim vos.*] Causa cur eos æmuletur; quia videlicet annulo fidei desponsavit eos uni viro, scilicet Christo; ut exhibeant seipsos castam virginem sibi. — *Nam si is qui venit.*] Si is, inquit, prædicator qui venit, et a Deo non mittitur, aliam fidem prædicaret vobis, et per eam fidem alium spiritum acciperetis; utcumque tolerabile esset, si ejus damnationem pateremini; possetis enim dicere: Prædicatio ejus melior est quam Pauli: nunc vero, cum eamdem fidem

prædicant, et ex sua parte plura respuenda addant, pati non debetis: et hic incipit exponere illud: Modicum insipientiæ; de quo superius dixit. — *A magnis Apostolis.*] A magnis, quanto magis ab his qui nihil sunt? *Imperitus*, vel humilitatis causa hoc dicit; vel ut quidam dicunt, impeditæ fuerit linguæ, scientiam enim causam fuisse dicit quod tanta operatus sit. — *In omnibus, etc.*] Omnibus vobis manifestus sum, quod in omnibus licet imperitus sermone, scienter me habui, quia non peccavi in hoc quod me humiliavi; vel quod gratis prædicavi, id est, non capiens a vobis sumptus, dum prædicarem. Et hoc probat, nam ab aliis, inquit, Ecclesiis tantum capiebam stipendium, dum vobis prædicarem. — *Nam quod mihi deerat.*] Quasi aliquis diceret: Unde ergo vivebas? — *In quo gloriantur.*] Ideo, inquit, non accipio, ut in quo gloriantur, id est, in accipiendo, inveniantur nobis similes: cum nos quoque nihil capiamus. Vel ideo non accipio, quia quidam prædicatorum sine stipendio prædicabant mendacium, ut religiosi viderentur, et se nobis præferre possint. — *Iterum dico.*] Superius dixit: *Utinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ*, scilicet commendationem sui; quæ discrete facta insipientia dicitur. Iterum dicit: Ne quis putet eum insipientem; cum hoc non pro se, sed ad illorum ædificationem faciat: alioquin si volunt, putent, dum ipse glorietur; tamen ad ædificationem. — *Iterum dico.*] Item, inquit, et sæpe narro vitia illorum; ne quis audiens me redarguere illos, putet insipientem. — *Alioquin velut.*] Concessio adversæ partis, quæ tunc competenter fit, quando concedenti non est nocitura. — *In insipientia.*] Insipientia esset, si sponte gloriaretur; sed quia coactus, quasi in insipientia dicit. — *In hac substantia.*] Id est, in hoc genere gloriæ, quæ fit secundum insipientiam. — *Libenter enim.*] Causa cur contra fallacium prædicatorum gloriam velit gloriari: quia videlicet Corinthii libenter ferebant insipientiam illorum, cum quidam ipsorum in verbo Dei sapientes essent.

— *Si quis vos in servitutem.*] Id est, carnales observantias legis, quæ servili timore impleri faciebat dicens : Si quis hoc, vel illud fecerit, morte moriatur. — *Si quis in faciem.*] In faciem cædere est, præterita mala ad memoriam revocare. — *Secundum ignobilitatem.*] Viriliter, inquit, dico quasi impotentes (vel intentiores) fuerimus, id est facere ; magnificentius enim possem dicere : Quasi nos potentiores non fuerimus, quæ faciunt, facere. — *A Judæis quinquies.*] Quinquies verberatus fuit, et in unaquaque percussione corrigia nodata quadraginta percussiones sustinuit, una minus, quaque vice. Vel quadragena vocatur ipsum flagellum quadraginta corrigiis confectum, cum quo quinquies se dicit percussum, corrigia omni vice retenta ; sic enim lex misericorditer fieri præcipiebat. — *Quis infirmatur.*] Hoc et alterum quod sequitur, interea computanda sunt, quæ extrinsecus ponuntur.

CAP. XII.

Ad visiones et revelationes.] Si hæc non sufficiunt ad gloriationem majora subjungam : quod non est, id est, quod stultum est ; ideoque tacet sui nomen, dicitque ; simpliciter se scire hominem cui hæc facta sunt, et sic removet sponte gloriari ; et si gloriatur pro hujusmodi, id est, secundum quod homo ipse habet has visiones a Deo, et non a se : pro se autem licet glorietur, secundum ea quæ patitur, gloriatur. — *Nam si voluero gloriari.*] Non gloriabor nisi pro his quæ Deus concessit posse, et nisi factis : et hoc est quod dicit, *Nam et si voluero gloriari, non ero insipiens :* Insipiens aliquis de suis gloriatur, alius de fictis ; sed de fictis non gloriabor : veritatem enim dicam. — *Sufficit tibi gratia mea.*] Id est, sufficere tibi debet gratia mea, id est, hæc infirmitas, quam ideo tibi do, ut virtus tua probetur, et ita coroneris ; omnis enim virtus per infirmitatem pro-

batur. — *Nam virtus in infirmitate.*] Perfectam virtutem dicit esse, quæ habet infirmitatem contrariam, cum qua legitime certet, ut postea coronetur. — *Tametsi nihil sum.*] Quamvis secundum quorumdam stultorum opinionem, nihil sum; ea tamen feci super vos, quæ solent Apostolum designare. Omnem patientiam inter vos habui; signa et prodigia et cæteras virtutes, cum opus fuit, feci. Distat autem inter signum, et prodigium, et virtutem. Signum genus est prodigii. Virtus genus est utriusque. Virtus potest vocari omne miraculum. Signum illud tantum quod in quocumque tempore aliquid significat. Prodigium quod in futuro tantum. — *Quid est enim.*] Superiorem sententiam probat. *Nihil minus feci, etc.* Quasi diceret: per hoc liquet me nihil minus fecisse aliis Apostolis : quia vos nihil minus habetis quam aliæ Ecclesiæ, quæ instructæ sunt ab illis : quales enim sint magistri, probant Discipuli; sicut omnia quæ sine se esse non possunt. — *Ecce tertio paratus sum.*] Semel venerat ad eos, et alia vice paratus fuit, sed non venit : et hoc est tertio, quoad eos paratum se dicit venire. — *Non ero gravis vobis.*] Ne diceretur ideo nunc venire, ut quidquid olim eis pepercerat, modo surriperet : dicit, non ero gravis vobis; quia non quæro vestra, et hoc est non gravabo vos. — *Nunquid per aliquem.*] Ne quis dicat, tu quidem per te non gravasti nos, sed callide per tuos, hoc removet. — *Quos misi ad vos.*] Per nullum, inquit, quos ad vos miserim, decepi vos; quia neque per Titum, neque Barnabam, neque per quemlibet alium decepi vos; nam semper idem fui : et hoc est quod dicit, nonne eodem spiritu ambulavimus, etc. — *Timeo enim ne forte.*] Facilius enim ad fidem veniebant, quod ab eis nihil accipiebat; et si acciperet tutius peccarent, et ideo dicit: timeo enim, etc. — *Et non egerunt pœnitentiam.* Hinc comprobatur falsum esse quod perverse intelligentes inconsiderate attestantur Apostolum in Epistola sua ad Hebræos scripsisse, lapsos renovari ad pœnitentiam non posse.

6.

CAP. XIII.

Ecce tertio hoc.] Non dicit quod bis venerit, et tertia vice venturus sit; sed quod bis se præparavit, et venire non potuit, sed hoc tertio apparatu venturus sit. — *Ut præsens vobis.*] In primo adventu suo in præsentia omnium bis prædixit quod subsequitur. — *An experimentum quæritis.*] Id est, vultis experiri sævitiam meam vindicando in vos? *Christus loquitur*, dicit ad exaggerationem. — *Nam etsi crucifixus est.*] Quasi aliquis diceret : Quomodo eum non infirmari dicitis, sed potentem esse, quem constat esse crucifixum? — *Sed vivit ex virtute Dei.*] Vivit, id est, vigore et fortitudine plenus est. Sicut ad Hebræos : *Vivens est enim sermo Dei, et efficax ex virtute Dei, ex verbo Patris, ex quo assumptus est.* — *Infirmi sumus.*] Non est, inquit, mirum si Christus ex virtute divinitatis potens est; cum nos infirmi ex eadem virtute fortes simus. *In illo*, id est, in illa re in qua ipse infirmus sit; id est, in carne : potest intelligi in illo, id est, in prædicatione. — *Nos autem ut reprobi.*] Quasi diceret : Nos patienter portamus, si in conscientiis vestris reprobi sumus tantum, ut vos id quod bonum est faciatis. — *Non enim possumus aliquid.*] Reprobi volumus esse vobis benefacientibus; non enim volumus esse probi, potentes adversus veritatem, id est, contra benefacientes. Vel ita : *Non enim possumus aliquid adversus veritatem*, id est, non reprehendimus, nec damnamus in his qui veri sunt, id est, qui bene faciunt, et reprehensibiles sunt. — *Adversus veritatem.*] Contra justitiam, id est, veritatem, quando posset si illis bona facientibus, orationibus proficeret, ut in conscientiis eorum probus appareret. Non justum est, nec placet Deo, ut homo sanctus apparere quærat, nisi propter id tantum, ut videntes bonum exemplum accipiant. — *Gaudemus enim.*] Alia ratio cur nolit apparere probatus.

IV. IN EPIST. AD GALATAS.

CAP. I.

Paulus non ab hominibus, etc.] In aliis Epistolis data salute, statim incipit a gratiarum actione: hic autem non; neque enim tales erant, unde redderet. — *Non ab hominibus.*] Quidam putabant illum non esse Apostolum missum a Christo, sed ab aliis Apostolis, aut ab Anania: hoc abnegat, ut majoris auctoritatis sit apud eos, quibus verbum Dei prædicabat. — *Transferimini.*] Galatæ isti, pars ex Judæis, pars ex Gentibus ad fidem Christi ab Apostolo fuerant conversi: sed post discessum ejus venerunt pseudo-prædicatores, qui eos qui ex Judæis conversi fuerant, cogebant judaizare: eos vero qui ex Gentibus ad fidem venerant, elementa mundi adorare, dies et annos observare. — *In aliud Evangelium.*] Evangelium est bona annuntiatio; prædicatio ergo illorum non erat Evangelium; quia bona annuntiatio non erat. Potest etiam intelligi aliud Evangelium, observatio Judaicæ legis, quæ ab Evangelio Christi non discordat, si spiritualiter intelligatur: hoc est enim quod ait: *non sint aliqui*, id est, non desunt illi qui carnaliter et perverse eam intelligunt. — *Aliud Evangelium.*] Evangelium non est diversum nisi his qui spiritualiter intelligere nolunt. Vel illud non est Evangelium, nisi illis qui vos decipiunt: et illi tales anathematizarentur. Et hoc non dicit, sed ut exaggeret, apponit. — *Modo enim hominibus.*] Quasi diceret: Non adulando loquor, ut placeam vobis sed increpando levitatem vestram, ut placeam Deo. — *Hominibus suadeo an Deo?*] Diceret quis cur ita anathematizas? ideo, inquit, ut suadeam me non esse participem, vel persuasorem circumcisionis, ut pseudo-apostoli. Vel ideo ana-

thematizo, quia non suadeo, ut hominibus velim placere : et hoc sub interrogatione ita : *aut quæro hominibus placere.* — *Notum enim vobis.*] Ad hoc respondet, quod superius dixit : *Non ab hominibus ; neque per hominem.* — *Neque enim ego.*] Quasi diceret : Homo me non docuit : quia ego non didici ab homine. — *Audistis enim.*] Exponit qualiter Evangelium acceperit per revelationem Jesu Christi. — *Cum autem placuit.*] Probat quia non accepit Evangelium ab homine : nam neque post conversionem, nec ante conversionem. Ante conversionem non accepit ab homine, quia impugnabam illud, quod audistis. Post conversionem non accepi, quia neque statim, quod est non acquievi, nec post tres annos, nec post quatuordecim : post aliud tempus constat. Removet illas partes de quibus suspicabatur. — *Eram autem ignotus.*] Ab eis non accepi, quia cum constet me jam prædicasse, eram illis ignotus facie; quia eram tantum notus auditu.

CAP. II.

Ascendi Jerosolymam.] Ascendit quidem, non ut disceret; immo quia putabatur Evangelium suum ab Apostolis divisum, propter hoc quia non fuit cum cæteris electus, nec audierat a Christo : ideo dicit se divina revelatione venisse, ut conferret cum eis Evangelium suum; nec amplius juste posset reprobari. — *Sed neque Titus.*] Voluerunt alii Apostoli ut Titus circumcideretur propter vitandum scandalum quorumdam fidelium, qui ex circumcisione crediderant; sed non permisit Apostolus eum circumcidi propter quosdam falsos Christianos, qui clam conversabantur inter fideles, ut explorarent libertatem eorum, qua circumcisionem et alias carnales observantias non curabant; ad hoc explorabant, ut eam libertatem, cum aliqua calliditate destruerent, et legales observantias persuaderent.

— *Titus qui mecum erat.*] Sed neque tunc accepit. Et hoc est quod dicit : non fui subditus illis; quia nec etiam Titus (a minori). Sed tamen non fuit hoc ex arrogantia, sed propter falsos fratres. Libertatem vero dicit, quia libere prædicabat, negligens carnales observantias. Quidam autem falsi venerunt, ut viderent an ipse Hierosolymis consentiret legis observantiis. — *Veritas Evangelii.*] Veritas Evangelii est, sine circumcisione et aliis legalibus observantiis, moralia Dei præcepta cum fide observare. — *Ab his autem.*] Ordo. Qui autem videbantur ab his esse aliquid, Petrum et Joannem et Jacobum significat; quia majoris inter cæteros Apostolos dignitatis erant, quos paulo post columnas vocat. Dicit ergo nihil ad se pertinere, ostendere quales et loco et scientia ante vocationem fuerint. Non aliis Apostolis derogat; sed quia Galatæ alios Apostolos ultra modum magnificabant huic eos præferentes, atque ideo auctoritatem hujus viliorem habentes : ostendit se æqualem esse eis, et doctrinam Evangelii ab eis non accepisse. — *Qui videbantur esse aliquid.*] Ne quis diceret eum debere eis consentire, quia meliores eo fuerunt, quia non persecuti sunt Ecclesiam, sicut ille : ad hoc respondet, non ex invidia, sed ut se commendet, id est, suam prædicationem : dicitque; *ab his autem qui videbantur esse aliquid,* id est, hi qui videbantur esse aliquid, licet possem dicere quales, scilicet viles, et, ut ego peccatores essent, nihil tamen mihi contulerunt. — *Deus personam hominis non accipit.*] Hoc ideo dicit, quia reprehendebatur quod prius persecutus fuerat Ecclesiam; quasi hi qui modo sunt justi, et sancti et magni apud omnes, non fuerint, sicut ego, peccatores. Et hoc inde, quia Deus non est acceptor personarum. Similiter ego quamvis persecutor fuerim, non debeo a vobis vilipendi. — *Barnabæ societatis.*] Per hoc ostendit se Discipulorum Christi non fuisse Discipulum; alioquin non se socium vocaret. — *Cum autem venisset, etc.*] Item probat quia nec Antiochiæ, a Petro Evan-

gelium accepit, quia restitit ei, erat enim reprehensibilis. — *In faciem ei restiti.*] Utile non esset, quod palam nocebat, corrigi in occulto : præsumendum namque erat de charitatis firmitate tanti Apostoli. Vel ideo quod quidam subinducti insidiabantur, qui referrent Paulum non esse ausum arguere Petrum, et circumciderentur. — *Si tu cum Judæus.*] Gentiliter vivebat; quia indiscrete cum omnibus edebat, et neminem immundum putabat. Probat autem quia cum sit Judæus, et tamen gentiliter vivat, non debet Gentes ad Judaismum cogere. Est autem in libro totus Syllogismus præter conclusionem. — *Cogis judaizare.*] Exemplo suo Gentes judaizare cogebat Petrus, et ritum Judæorum sequi, quando ipse in præsentiam eorum qui ex Judæis crediderant, a consortio Gentilium more Judaico se subtrahebat. — *Peccatores.*] Generali vocabulo peccatores vocat Idololatras. — *Ex operibus legis.*] Ex operibus legis, non : nam si hoc esset, non in Christo tantum esset justificatio, sed in Christo tantum est. Si in Christo tantum non est justificatio, peccamus qui deserentes legem, quærimus tantum in Christo justificari; sed hoc non est : nam si hoc esset, quod peccaremus quærentes tantum justificari per Christum, Christus minister esset peccati; sed hoc absit, ut Christus sit minister peccati; ergo non peccamus quærentes in Christo tantum justificari. Quod si verum est, ergo ex operibus legis non justificabitur omnis caro; nam si hoc dixero, prævaricatorem me constituo, qui legem deseruerim, quam justificantem concedo. — *Nunquid Christus.*] Ex persona infirmorum hoc sibi dicit. Dixit Judæos superius non esse peccatores; et postea subintulit, quod etiam ipsi justificantur ex fide Jesu Christi; sed omnis qui justificatur, in peccato fuit. Videbatur ergo male intelligi, ut Christus peccata prius ministraret; ut per fidem et gratiam suam postea vivificaret. — *Si enim quæ destruxi.*] Quasi diceret : Hanc quæstionem sæpe mihi oppositam destruxi; quam si iterum ædifico, menda-

cem et prævaricatorem me constituo. — *Ego enim per legem.*] Ad superiora probanda redit. Dixit superius quod ex operibus non justificatur omnis caro: et hoc probat dicens se mortuum legi suæ per legem Christi, ut Deo vivat: frustra enim moreretur legi suæ ut Deo viveret, si per eam justificari posset; cum nihil sit aliud Deo vivere, quam in conspectu Dei justum esse. — *Christo crucifixus.*] Id est, cum Christo crucifixus sum; sicut ille carne, ita ego vitiis et concupiscentiis. — *Non abjicio.*] Quamvis, inquit, Judæus sim, et observantia legis videar esse justus; non tamen abjicio gratiam Dei, id est, remissionem peccatorum per fidem Christi. — *Si enim per legem.*] Ad superiora item probanda redit; *quia ex operibus legis non justificatur omnis caro, etc.* Contrariam partem ad inconveniens ducit. — *Si enim per legem justitia, etc.*] Adhuc probat per legem non esse justitiam; nam si hoc esset, non esset per Christum, etsi non esset per Christum, mors Christi gratis fuit, id est, cassa; cum nullum fructum attulerit. Inter diffinitionem et diffinitum. — *Christus gratis mortuus est.*] Ad hoc Christus mortuus est, ut credentes in se justos faceret. Gratis ergo mortuus est, si legalis observantia justos facere posset.

CAP. III.

Ante quorum oculos.] Ante oculos mentis eorum Jesus Christus proscriptus est, id est, damnatus et crucifixus erat, id est, contemptui habitus; putantibus eis per fidem ipsius non justificari hominem, sed per observantiam legis. — *Ex operibus legis spiritum accepistis.*] Si spiritum habetis ex fide, quod jam probaverat, et ideo dicit, ergo virtutes habetis ex fide, quæ sunt causa justitiæ, id est, ipsam justitiam habetis ex fide; sed hoc est, ergo illud. Illis sunt virtutes ex fide, quia justitia fuit Abrahæ ex fide :

nam scriptum est, etc. Habet autem pro paribus virtutes et justitiam; quorum alterum alterius causa est. — *Spiritum accepistis.*] Spirituales gratias acceperunt credentes, non opera legis facientes. — *Ut cum spiritu cœperitis.*] Cum spiritu cœperitis vivere spiritualiter, vel legem spiritualiter intelligere nunc carne, id est, carnali vita, vel lege carnaliter intellecta. Consumamini, conjunctivum a consumor, consumeris: id est, pereatis; Consummamini, indicativum a consummor, consummaris; id est, vitam finitis; utraque enim in hoc loco scriptura reperitur. — *Sine causa.*] Sine causa, id est, inutiliter patitur, qui fidem Christi non habet. — *Cognoscite ergo.*] Quia Abraham ex fide justus; et omnes ex fide tantum justi (quod est æquipollens) hi sunt filii Abrahæ. — *Quicumque enim.*] Quasi diceret; aut ex fide benedictio, aut ex operibus; sed ex operibus non est (ex illa enim benedictio) ex fide igitur. — *Ex fide vivit.*] Si justitia non est ex lege, est ex sola fide. — *Lex autem non est.*] Id est, fides Christi non permittit legem Judæorum servari: vel lex et fides non concordant. Sed lex dicit, qui fecerit; non dicit, qui crediderit. — *Christus nos redemit de maledicto.*] Dicis quia omnis qui non permanserit in his quæ sunt scripta in libro legis, est maledictus; ita et tu qui manes. Ad hoc respondet, *Christus nos redemit, etc.* — *Benedictio Abrahæ fieret.*] Probat quia fides, non lex, dat justitiam. Nam si lex justitiam daret, ea testamentum fidei Abrahæ ad nos factum destrueret: Sed lex illud destruere non valet: nullum enim posterius testamentum destruit primum; sed testamentum fidei est prius, lex posterius. Hæc assumptio est in libro ita; *hoc autem dico testamentum confirmatum a Deo, etc.* Probat a simili in libro, quia nullum posterius testamentum destruit primum, quia in humana consuetudine ita est quod posterius testamentum non destruit primum; mortuo eo qui fecerit: et hoc est, secundum hominem dico. Quod autem interponit, *Abrahæ dictæ sunt promissio-*

nes : Ad hoc respondet quod quæreret, si quod testamentum a Deo sit alicui confirmatum, dicens, hoc Abrahæ factum esse, et semini ejus, qui est Christus. — *Pollicitationem spiritus.*] Id est, promissionem spiritus, quem se daturum promisit credentibus. Vel justificationem, quam Spiritus sanctus credentibus pollicitus est, dicens : *In semine tuo, etc.* — *Confirmatum testamentum.*] Testamentum, inquit, hominis de rebus suis nemo spernit; multo igitur minus testamentum Dei, per quod omnes gentes in semine Abrahæ benedicendas esse testatus est, spernendum est. — *Non dicit et seminibus.*] In promittendo non dicit, Deus in seminibus tuis benedicentur omnes gentes, sed in semine tuo. — *Hoc autem dico.*] Ordo. Dico autem, lex quæ post quadringentos et triginta annos factaest, non facit irritum hoc testamentum. Si enim soli observantes Judæorum legem in semine Abrahæ benedicerentur; ex quadam parte irritum factum esset testamentum Dei, et evacuata promissio ejus, qua omnes gentes in semine Abrahæ benedicendas esse promisit. — *Nam si ex lege hæreditas.*] Benedictio vel hæreditas per fidem tantum accipitur; non enim per legem, quia lex testamentum fidei a Deo ad Abraham prius confirmatum non destruit, ergo si lex non destruit testamentum fidei non dat benedictionem, vel hæreditatem. Sed non destruit hominis testamentum confirmatum, aliud téstamentum posterius factum, a simili : hoc simile præmittitur propositioni probandæ, quod lex non destruit testamentum, quod ita est in libro : *Hoc autem dico testamentum confirmatum a Deo, etc.* — *Jam non ex promissione.*] Id est, si hi soli qui legem Judæorum observant, hæredes sunt; jam non datur hæreditas secundum promissionem Dei, quæ de omnibus dicit. — *Donec veniret semen cui.*] Deus Pater hæreditatem totius mundi promiserat Christo, sicut in Psalmo : *Postula a me, et dabo tibi gentes, etc.* — *Deus autem unus est.*] Quia Christum dixit Dei videlicet et

hominum, et Christus est, videbantur esse duo dii, sed absit : Unus enim Deus, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. — *Lex ergo adversus promissa Dei.*] Item probat quod lex non dat hæreditatem, vel promissionem, vel benedictionem : nam si lex daret, promissio, id est, fides non daret; sed promissio tantum dedit Abrahæ hæreditatem ; ergo lex non dat hæreditatem : quod est, *lex ergo adversus promissa Dei?* — *Si enim data esset lex.*] Item probat. Lex non dat hæreditatem, quia non dat vitam; quia si lex daret vitam, daret et justitiam (a pari) sed non dat justitiam : quia omnia sunt sub peccato apud Judæos, quia scriptura dicit : ergo lex non dat justitiam (a relatione), ergo nec vitam (a pari), ergo nec hæreditatem dat, lex. Ergo per fidem tantum datur hæreditas, vel promissio, vel benedictio, vel vita : omnibus his etenim utitur ut paribus. — *Sed conclusit scriptura.*] Conclusit lex omnia sub peccato; vel quia perfecte nullum malum liberavit a peccato : vel quia tamen difficilis data est; et cum impleri non posset, prævaricatores omnes constitueret. — *Conclusi in eam fidem.*] Conclusi, id est, constricti timore velut servi eramus in expectatione ejus fidei, quæ revelanda erat, in adventu Christi. — *Omnes enim filii Dei.*] Probat quia non sumus servi sub pædagogo lege : nam liberi, id est, filii estis, quia Christum induistis, id est ejus opera facitis. Omnes enim baptizari Christum induunt : sed vos estis baptizati ; ergo Christum induistis. Item quod omnes baptizati Christum induunt : nullus enim excipitur : et hoc est, *non Judæus,* scilicet exceptus, *neque Græcus, etc.,* ergo qui baptizati estis, Christum induistis : hoc est ; *Omnis enim vos unum estis.*

CAP. IV.

Dico autem.] Diceret quis : servi fuimus, ut dicis ; et modo dicis hæredes erimus, non potest esse. Quod probat

per similitudinem præmissam, de his qui sub custodia sunt. — *Quanto tempore.*] Comparationem hanc tantum ad eos, qui ex Gentibus crediderunt : hæres parvulus, et servus, ita intelliguntur, sicut multitudo hominum, quorum alii credituri sunt, alii non. — *Sub tutoribus.*] Id est, sunt tutores et actores : sed pro diversitate causarum diversa nomina sortiuntur. Tutores dicuntur, quia personam pupilli, et res ejus contra calumnias tuentur. Actores qui injuriis pupillo vel rebus ejus illatis, agunt. — *Ita et nos.*] Totum pro parte ponit; sicut sæpe partem pro toto. Non enim unquam sub diis Gentium, quos hic elementa vocat, solem enim, lunam, aerem, aquas adorabant. Quidam intelligunt elementa carnales observantias; sed sequens sententia non vult : *Sed tunc quidem, etc.* — *Sub lege erant.*] Redemit etiam eos, qui sub lege non erant; sed de his poterat esse dubitatio, sine causa non deseri. — *Dies observatis.*] Dies, suasio quædam est; non enim dies observabant, nisi gratias agentes, ut nos. — *Estote sicut ego.*] Id est, conformamini meis moribus; quia ego conformor vestris. Vel estote fideles sicut ego sum; quia ego infidelis fui sicut et vos; ac per hoc me imitamini; quia ego priorem fidem non sine causa deserui. — *Quia et ego sicut vos.* Diceret quis : Quomodo possumus esse, ut tu? Respondet : Potestis quia sicut sumus idem in substantiali essentia, possumus esse in accidentali, id est, in sanctitate. — *Nihil me læsistis.*] Ne quis diceret Apostolum ex invidia eos arguere, removet sic : non me læsistis, quod debeam invidere vobis; sed omnia bona mihi fecistis, quia amicus factus. Hoc loquor vobis, quia amicus sum vobis, et quia verum est. — *Per infirmitatem.*] Id est, in infirmitate; sicut et per illud tempus, id est, in illo tempore. — *Tentationem.*] Tanta fuit infirmitas carnis in Apostolo ut auditores tentari possent, et putare quod Apostolus Christi non esset, qui ita ægrotare permitteret. — *Non sprevistis, etc.*] Potuissent illi videntes Apostolum affligi, spernere prædicationem ejus, sed non spreve-

runt : et putare Deum non curare illum, qui sic affligebatur. — *Ergo beatitudo vestra.*] Beatitudo illis erat Apostolum diligere, et præceptis ejus in omnibus obedire; sed hanc beatitudinem quidam illorum perdiderant, qui ad culturam dæmonum redire, et eis servire volebant. — *Parturio.*] Nati et parti erant in fide Christi; sed quia quidam illorum fidem dimiserant pariendi iterum ab Apostolo erant, quod usque formaretur Christus in eis. — *Dicite mihi, qui sub lege vultis esse.*] Non debetis velle sub lege esse, sed sub Ecclesiastica gratia : lex enim servos generat, Ecclesia liberos : quod scripturæ auctoritate sic probat, dicens : Ancillam Agar Abrahæ servum genuisse ; Saram vero liberam, liberum filium edidisse. Et ne dicas quod Sara et Agar ad legem et Ecclesiam, et quod eorum filii, ad utrumque populum : Et respondet Apostolus, quod dictum est de duabus matribus, et earum filiis, per allegoriam de lege, et gratia debere intelligi. Quod plenius invenies ibi : *Sed qui de ancilla, etc.* — *Quoniam Abraham.*] Ostendere vult honestius sub gratia novi Testamenti esse, quam sub lege Judæorum. Abraham, Deus Pater intelligitur. Duo filii, plebs Judæorum, et populus Gentium. Ancilla, lex quæ servos gignebat, timore cogens eos, dicens : Si quis hoc vel illud fecerit, morte moriatur. Libera prædicatio novi Testamenti, quæ liberos generat, paterna dilectione ammonens eos dicens : *Venite ad me omnes, qui laboratis.* — *Secundum carnem.*] Id est, carnalem consuetudinem; quia juvenis mulier ex sene homine solet concipere. — *Qui conjunctus est ei.*] Id est, ex honore ejus est. Vel quæ Agar conjuncta est, id est, vetus Testamentum conjungitur novo, et servit; quia in hac præsenti vita servit Ecclesia. Vel servit conjuncta ei quæ nunc est Jerusalem, id est, legis carnalia tenens in Jerusalem. Vel modo est conjuncta Ecclesiæ, et prius servit sub lege. — *Servit cum filiis.*] Servire dicit terrenam Jerusalem, vel sub carnali lege, quæ timore mortis coge-

bat; vel sub jugo Romani imperii. — *Illa autem quæ sursum est Jerusalem libera est.*] Id est, Sara signat Jerusalem cœlestem, quæ est mater nostra secundum partem, id est, secundum hanc præsentem Ecclesiam, quæ generat nobis Dei filios. Et probat quia libera est; nam lætatur (effectus) probat quia mater est; nam parit filios: *Scriptum est enim, etc.* — *Libera est.*] Libera est; quia liberæ filiæ, id est, gratiæ novi Testamenti, et prædicationis Christi, quæ est mater nostra; quia prædicatores ibi sunt, qui nos per Evangelium genuerunt. — *Scriptum est enim.*] Hoc probat, quia libera, liberorum enim est lætari, servorum vero timere. — *Qua libertate Christus non liberavit.*] Ne putaremus nos naturaliter liberos esse, determinat ipsam libertatem : *qua libertate, etc.*

CAP. V.

Nolite iterum jugo servitutis contineri.] Quia continebimini, si circumcidamini : dictum est enim; quia omnis qui sub lege est, servus; qui autem circumciduntur, sub lege sunt. — *Nam in Christo Jesu neque circumcisio.*] Ex fide tantum justificatur; quia non per aliud : nam neque per circumcisionem, neque per præputium. — *Fides quæ per dilectionem.*] Et hic illud tetigit, quia sub lege servitus per timorem operatur. — *Modicum fermentum, etc.*] Ne dicerent, circumcidi tantum possumus nos. Vel quidam illorum volebant circumcidi, id est, modicum. — *Ego autem.*] Dicebatur Galatis a falsis prædicatoribus, quod Paulus etiam Apostolus circumcisionem prædicaret, et hanc suspicionem a se removet; ideo enim a Judæis persecutionem sustinebat, quia circumcisionem improbabat; et per fidem crucis justificari hominem asserebat. Unde et Judæi adversus eum scandalizabantur; quod scandalum evacuatum esset, si circumcidi debere fideles prædicaret. —

Scandalum crucis.] Quod propter vos pertulit Christus, nihil prodest vobis, si circumcidi velitis. — *Abscindantur.* — Id est, eunuchizentur a malis moribus, ne amplius generent in malum : non enim vocant vos ad id quod vocati estis, id est, ad libertatem, sed ad servitutem. — *Vos enim libertatem.*] Quia nec circumcisio, nec aliæ legales observationes curantur. — *Per charitatem.*] Quasi diceret sola charitas potest nos salvare, spreta carnali observatione; et reddit causam dicens; quia omnis lex dilectione impletur; et hac occasione breviter exponit, quæ vitare et quæ servare debeant Christiani pro servanda charitate : quibus expletis ad superiorem circumcisionis redit tractatum. — *Spiritu ambulate.*] Et quia non sufficit abstinere a malo, nisi fiat bonum, sequitur; *spiritu ambulate*, et habebitis hoc proficuum, quod desideria carnis non perficietis. Et subdit cur, contraria non sunt : et ponit designationem in libro : hoc enim sibi invicem : et probat, quia concupiscunt adversum se, a specie. — *Caro concupiscit.*] Quasi diceret. Ideo utriusque desideria non potestis perficere; quia contraria inter se sunt. Et hoc apte repetit subsequens : *hæc enim sibi invicem adversantur, etc.* — *Quod si spiritu ducimini.*] Id est, si Spiritus sanctus moderatur vobis, legem carnaliter non observatis. Vel legem non sequimini plus facientes, quam lex jubeat. — *Manifesta autem sunt opera carnis.*] Probat quia non perficient opera carnis, quia ista, et ista sunt opera carnis; sed hoc non perficient. Et hoc est quod dicit : *qui autem sunt Christi, etc.* — *Fructus autem spiritus.*] Et si spiritu ambulent, opera spiritus facient; quia charitatem, etc.

CAP. VI.

Si præoccupatus homo fuerit.] Ita instrue ne propter instructionem extollaris, et cadas in vitium. Vel, leniter

instrue, quia tu fortasse cades in vitium. — *Alter alterius onera portate.*] Si videris fratrem in aliquo delicto, leniter corripe illum; vel ora pro illo, et sic levabis onus ejus. — *Legem Christi.*] Id est, dilectionem. Ipse enim dixit: *Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos.* — *Ipse se seducit.*] Ratio cur opus probari oporteat. — *Opus autem suum probet.* Pseudo-apostoli laudabant eos, ideo dicit: opus suum probet, ne quærat gloriam in altero, id est, in alterius dicto, sed in se. — *Communicet.*] Qui, inquit, verbo Dei instruitur, ei qui se instruit, communicet in omnibus bonis suis. Arguit eos tenacitatis in prædicatores suos. — *Nolite errare.*] Quasi diceret: si dixeritis vos non habere quod prædicatori tribuatis, hominem quidem potestis fallere, Deum qui occultorum cognitor est, non potestis irridere, id est, decipere. — *Deus non irridetur*] Tunc quasi irrideretur, si illi qui non laborant in vinea, denarium acciperent. — *Quæ enim seminaverit homo.*] Debetis, inquit, prædicatoribus, et proximis et vestra communicare: nam quod seminabitis, metetis: omnis enim homo hoc quod seminaverit, metet: quia et ille qui seminat in carne carnaliter operando; et ille qui seminat in spiritu spiritualiter operando; iste quidem vitam æternam, ille vero corruptionem. — *Quoniam qui seminat.*] Omne quod seminatur, aut in carne, aut in spiritu: hæc autem omnia metentur. — *In carne.*] Id est, qui facit ipsa carnalia opera, habebit gehennam; quæ est perpetua corruptio. — *Quicumque enim voluerit placere, etc.* Præceptum est in Rhetorica, ut cum aliquis vult persuadere aliquid, in principio et in fine mentionem faciat, quod facit Apostolus dicens: nolite facere quod vobis pseudo suadent, id est, circumcidi; quia propter hoc faciunt ut placeant Judæis in carne vestra truncata, et non patiantur ab eis persecutionem in prædicatione crucis. Et est convertenda propositio ita: Quicumque volunt vos circumcidi, ideo faciunt tantum, ut crucis Christi persecutionem non patian-

tur; neque enim faciunt, ut legem custodiant, vel propter aliud. — *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce, etc.*] In cruce Christi gloriabor tantum, quia hoc tantum valet ad Christi salutem promerendam, non enim aliud, quia neque circumcisio, neque præputium. — *De cætero.*] De cætero, inquit, nemo vestrum onerosus, et inobediens mihi sit, putans me non esse Apostolum Christi. — *Stigmata.*] Stigma proprie nota fugitivo servo impressa; quod Apostolus se portare dicit, eo quod prius Dominum fugerit. — *In corpore meo.*] In corpore suo portabat cicatrices vulnerum et virgarum, in collo et manibus catenas; quæ omnia signa erant se esse Domini nostri Jesu Christi. Stigmata autem erant signa quædam, quæ in manibus militantium fiebant, per quæ cognoscebantur esse de militia Imperatoris.

V. IN EPIST. AD EPHESIOS.

CAP. I.

In cœlestibus.] Cœlestia vocat virtutes, per quarum observantiam itur ad cœlum; in quibus dicit se habere omnem spiritualem copiam in fide Christi. — *In ipso.*] In ipso, subaudiendum est permansuros; vel in ipso elegit: quia omnia in sapientia fecit quæ est Christus. — *Divitias gratiæ suæ.*] Per quam gratiam non solum remissio et redemptio, sed sapientia (qua dicitur; sapitur) et prudentia morum. — *In omni sapientia.*] Id est, dans nobis omnem sapientiam, in agnitione sui, et prudentiam morum nostrorum. — *Quid proposuit.*] Bonum placitum suum in Christo Deus Pater proposuit, id est, palam mundo ostendit, dicens: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.* — *In dispensatione plenitudinis.*] Vel tunc cum disponebat omnia tempora, vel in ipso milliario,

quo natus est Christus, quod fuit plenitudinis; quia in eo completa sunt promissa. Vel quia alia tempora vacua fuerunt a salute. — *Plenitudinis.*] In dispensatione, id est, in consummatione. Exponit quid sit illud bonum placitum Dei, videlicet impleto tempore ordinationis suæ instaurare in fidem Christi, qui in cœlis sunt, id est, numerum Angelorum, qui diminutus erat; et qui hic sunt, homines videlicet qui magna ex parte perierant. — *In quo et nos.*] Immutatio casuum est; quasi diceret in quem, id est, in cujus fidem, vel in quo, id est, per quem. — *Signati estis.*] Ordo est. Signati estis in redemptionem adquisitionis; spiritus enim credentes signat, id est, ab aliis hominibus discernit, et separat; quia a peccatis eos purgat, et spiritualibus gratiis ornat. — *Qui credimus, etc.*] Id est, qui credimus omnia quæ operatus est in Christo, possit operari in nobis, id est, resurrectionem. — *Supra omnem principatum, etc.*] Id est, super Angelorum et Archangelorum nomina, quæ modo sciuntur, et super omnia quæ ad præsens ignorantur. Vel super cœleste et terrestre nomen. — *Et omne nomen.*] Hoe est sive aliquid secundum præsentem vitam nominatur, et cognoscitur esse magnum quod nos in futuro cognoscere poterimus, quod nunc forsan nescimus; omnium illorum superiorem fecit. — *Quæ est corpus ipsius.*] Corpus ejus sumus, similitudinem naturæ, et participem spiritus suscipientes, et corpus unum erimus omnes, quia communem suscepimus resurrectionem et immortalitatem. In ordine vero caput nobis Christus erit; ex quo omnis causa secundæ regenerationis in nos derivasse videtur. — *Plenitudo ejus.*] Plenitudo Christi est Ecclesia, quia in ea et per eam adduntur membra Christo, id est, fideles.

CAP. II.

Secundum principem.] Id est, secundum quod persuadebat vos princeps, qui in hoc aere potestatem habet, vel fideles tentandi, vel ipsum commovendi. — *In filios diffidentiæ.*] Filii diffidentiæ dicuntur, vel quia de promissionibus Dei diffidunt, vel quia de conversione eorum nulla spes est fidelibus. — *In sæculis supervenientibus.*] In nobis, inquit, qui tantam misericordiam a Deo consecuti sumus, ostendit Deus quantam homines in futuris temporibus sperare possint. — *Ipsius enim sumus.*] Ratio cur ex operibus suis nemini sit gloriandum. Quasi diceret: Ipse fecit et creavit nos in fide Jesu Christi, et in operibus bonis quæ per gratiam suam præparavit nobis. Potest et factura ablativus esse; ut sit sensus, operatio ipsius est, quod creati sumus in fide Jesu Christi, etc. — *Propter quod memores.*] Quia, inquit, fidem, et bona opera Deus dedit vobis, memores estote verborum Dei; malorum, in quibus fuistis; ut pro collatis beneficiis majorem Deo gratiam rependatis. — *Hospites testamentorum.*] Hospites erant Gentes in eos qui testamenta habebant; vel quia ad tempus more hospitum veniebant et recedebant; vel quia si qui eorum ad Judaicum ritum convertebantur, advenæ et proselyti vocabantur. — *In carne sua.*] In carne sua vel assumpta, vel crucifixa solvit Christus legales observationes, quas parietem et inimicitiam vocat inter Judæos et gentes: lex enim non erat data, nisi usque ad adventum Christi. — *Reconciliet ambos.*] Reprimit Judæos, dicens eos quoque reconciliatione, ut Gentes, indiguisse. — *Super fundamentum.*] Fundamentum vocat fidem, eamdem, inquit, fidem quam habuerunt et Prophetæ. — *Ipso summo angulari.*] Ordo. Summo angulari lapide existente Christo Jesu.

CAP. III.

Si tamen audistis.] Interruptio est sententiæ usque ad aliam sententiam quæ sic incipit : *Hujus gratia flecto, etc.* — *Factum est sacramentum.*] Sacramentum hoc de æqualitate Gentium est, cum gente Judæorum, de quo supra breviter scripsit dicens : *Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, etc.,* usque *jam non estis hospites et advenæ.* — *Supra scripsi in brevi.*] Breviter. Scriptum est superius, ut *notum faceret sacramentum suæ voluntatis : instaurare omnia quæ in cœlis, et quæ in terra.* — *Generationibus.*] Revelatum quidem fuit prophetis Veteris Testamenti per gratiam Dei Gentes esse salvandas, sed quod ad æqualitatem Judæorum essent venturæ ut cohæredes, et concorporales cum eis fierent, unam et æqualem cum eis hæreditatem habituræ, spirituale corpus id est, unam Ecclesiam cum gente Judæorum facturæ æqualiter promissionis Dei participes ; nulli, nisi in Novo Testamento, revelatum fuit. — *Ut innotescat.*] Absconditi ad hoc, ut postea multiformis sapientia (in hoc quod præmisit Patriarchas, Prophetas et Apostolos) notificaretur cœlestibus per Ecclesiam, id est, per ea quæ geruntur in Ecclesia. — *Ut innotescat.*] In cognoscendam sapientiam Dei, cœlestes spiritus etiam profecerunt per Ecclesiam ; quia dum eam Christus seu per se, seu per Apostolos suos instrueret, plurima secreta didicerunt, quæ antea ignorabant. — *Multiformis.*] Ordo. Sapientia Dei multiformis secundum sapientiam Dei, quæ in propria natura simplex est, secundum ordinem sæculorum multiformis dicitur, eo quod ipsa sæcula in ipso Dei ordine multiformiter variantur. — *Propter quod peto.*] Petit ne desperent de misericordia Dei circa seipsos, videntes eum tanta pati. — *Peto ne deficiatis.*] Utrumque noverat alterutro indigere, et gloriam libero arbitrio, ubi rogat

ne deficiant; et liberum arbitrium dono gratiæ, ubi Deum rogat, ut det eis corroborationem. — *Paternitas in cœlis.*] Cœlos vocat spirituales homines. Terram carnales. *Ad Patrem*, inquit, *flecto genua*. *Ex quo*, id est, per quem nominantur cæteri patres seu spirituales, seu carnales. Qui enim fecit esse res quod sunt ipse causa est ut nominentur quod sunt. Aliter, *Ex uno*, id est, cujus similitudine nominantur patres spirituales, vel carnales. Quia enim omnipotens Deus pro eo pater dicitur, vel quod filium ex se generavit, vel quod creata proprio moderamine gubernat et regit. Ex ea similitudine propter eamdem causam patres dicuntur, vel quia ex se ipsis filios generant; vel quia subjectos pio studio gubernant et regunt. Si vero per cœlos Angelos intelligi voluit, credendum est minores Angelos, patres nominare majores: quoquo tamen modo sententia intelligitur, bona paternitas intelligi debet: neque enim ex Deo illa erat, de qua in Evangelio dicit : *Vos ex patre diabolo estis*. Et alibi; ab *initio mendax est*, et pater ejus patrem mendacii diabolum dicens. — *Latitudo.*] Latitudo Christianorum est cordis amplitudo, ad dandum et subveniendum pro Deo in quantum potest; unde alias dicitur : *Dilatamini et vos*. — *Longitudo.*] Longitudo, quæ et alias Longanimitas dicitur, id est, expectatio promissionum Dei cum alacritate mentis. — *Sublimitas.*] Sublimitas est vita cœlestis. Unde alias dicitur : *Supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus*. — *Profundum.*] Profundum infernum vocat. Orat ergo Apostolus, quatenus hæc quatuor possint intelligere, et intellecta, tria appetere, unum vitare. — *Sæculi sæculorum.*] Sæculum sæculorum est æternitas, cujus partes sunt tempora et omnia sæcula. Potest etiam intelligi sæcula sæculorum, hoc præsens sæculum ab initio mundi usque ad finem simul intellectum, quod in multa sæcula dividitur.

CAP. IV.

Unum corpus et unus spiritus.] Unum habetis spiritum, sicut estis unum corpus, ut non sitis schismatici. — *Data est gratia secundum mensuram, etc.*] Quamvis unus sit spiritus, diversa sunt dona ipsius. Et hoc est quod dicit: *Data est gratia secundum mensuram*, id est, diversæ: alii hoc, alii illud; alii plus, alii minus. Quod prius ab auctoritate, postea probat a partibus. — *Quod autem ascendit.*] Probat de Christo superiorem versum esse dictum: ipse enim ascendit in cœlum, et de cœlo descendit. — *Impleret omnia.*] Id est, omnes Gentes cultura divina, vel omnia quæ de eo prædicta erant. — *Alios autem Pastores.*] Propter hoc Christus diversis diversa dedit, ut perfecte quisquis exerceri possit in opus ministerii quod accepit. Si enim unus accepisset omnia, non perfecte posset vacare ad singula. Quid autem sit opus ministerii sanctorum, quibus spirituales gratiæ a Christo collatæ sunt, subjungit dicens: *In ædificationem corporis Christi;* ad hoc enim spiritualia charismata dantur illis, ut corpus Christi, vel Ecclesiam ædificent. — *Donec occurramus.*] Ordo. Donec nos omnes in unitatem fidei, et agnitionem Filii Dei in hoc sæculo subsistentes, occurramus in virum perfectum, diem judicii significat, quo omnes qui nunc habemus unam fidem, et unam agnitionem Filii Dei, sic ex diversis partibus mundi occurremus invicem; ut unusquisque sit vir perfectus, habens eam ætatem qua Christus de hoc sæculo transiit, et resurrexit: hoc est quod dicit in mensuram ætatis plenitudinis Christi; id est, in qua ætate Christus plenitudinem annorum et corporis habuit. Potest intelligi occursuros nos in virum perfectum, ut omnes simus unus vir perfectus, id est, una Ecclesia, cui nihil desit, et cui nihil sit postea addendum. — *In mensuram ætatis plenitudinis*

Christi.] Id est, in ætate qua Christus plenitudinem annorum et corporis habens in terra de hoc sæculo transiit. — *Subministrationis.*] Subministratio alicujus peccatoris ad Deum conversio; qui ita Ecclesiæ copulatur, ut membrum corpori. — *Secundum operationem.*] Secundum id quod operatur unum membrum, erit augmentum corporis. — *In charitate.*] Exponit modum hujus ædificationis : quod non fit nisi sola charitate. Si operari renuit, membrum non est. — *Diem redemptionis.*] Diem redemptionis, diem vocat baptismatis, in quo Spiritus sanctus fide et sacramentis, et gratiis spiritualibus signat fideles, id est, ab infidelitate secernit.

CAP. V.

Nemo vos seducat.] Seducebant quidam auditores suos; persuadentes eis, quod propter superiora peccata, non amitteret homo vitam æternam. — *Fructus enim lucis.*] Illuminati, inquit, hominis fructus est omnis bonitas et justitia, et veritas ; præmisso genere ibi junxit species, et justitiam : quidam in operibus veritatem intelligi vult in cogitationibus et sermonibus. — *Omnia autem quæ aguntur.*] Causam reddit cur dixerit, *magis autem redarguite.* Omnia enim peccata hominum prædestinatorum ad vitam æternam, quæ aguntur a lumine, id est, a justo spirituali homine, confessione manifestantur : omne autem quod in confessione manifestatur, lumen est, id est, facit eum lumen, qui manifestantur. Et recte quidem dictum est, sicut enim patratio sceleris tenebras, sic ejus confessio lumen facit. — *Lavacro aquæ in verbo.*] Verbum vocat prolationem divinitatis, quæ a baptizantibus super aquam profertur. — *Qui suam uxorem diligit.*] Debent uxores diligere, quia seipsos (a toto), id est, carnem suam : nam non debent habere (a contrario). Nemo enim, etc., a genere. —

Nemo enim unquam.] Probat quod viri corpora sua diligant. — *Quia membra corporis ejus.*] Potest legi, corporis ejus constantis de carne et ossibus ejus, id est, de infirmis et firmis, vel de carne et ossibus ejus sumus membra, eamdem carnem, et eadem ossa habentia, quæ ipse habuit. — *Propter hoc relinquet homo.*] Quia, inquit, nos sumus de carne, et de ossibus ejus; propter hoc sicut scriptum est in Genesi, *relinquet* Verbum Patris qui futurus est homo, *patrem*, id est, non eamdem essentiam apparens, quia cum Patre permanet, *et matrem*, id est, Synagogam, *et adhærebit uxori suæ*, id est, Ecclesiæ. Sic autem dicitur sacramentum. Sed tamen quamvis de Christo dicitur, potest ad litteram intelligi; ut multi diligentes uxores patrem, et matrem relinquant. Et hoc est; *Verumtamen, et vos, etc.* — *Sacramentum.*] Quod de viro et uxore dicit, et ad litteram intelligendum est secundum sæculi consuetudinem, et spiritualiter de Christo et Ecclesia. Patrem Christus relinquere visus est, quando semetipsum exinanivit, et formam servi accepit. Matrem Synagogam, ex qua natus est, reliquit; quando ipsa in sua infidelitate persistente, ad prædicandum Gentibus Apostolos misit, et ex eorum conversione, Ecclesia congregata, quasi sponsæ sponsus adhæsit; cum qua unigenitus est in carne una; quia carnem quam de virgine sumpsit, in missa et celebritatibus quotidie Ecclesia sumit. — *Verumtamen.*] Quasi diceret, quamvis ergo hoc sacramentum in Christo et Ecclesia intelligam spiritualiter, verumtamen vos a morali intellectu historiæ nolite recedere.

CAP. VI.

Quod est mandatum primum.] In prima quidem tabula tria fuere mandata ad Deum pertinentia, id est, *Non adorabis Deos alienos. Non assumes nomen Dei tui in vanum.*

Sabbata custodies. Et reliqua septem in secunda ad proximum pertinentia; quorum fuit prius : *Honora patrem et matrem.* Unde dicit : *quod est primum mandatum.* — *Et vos Domini eadem.*] Id est, similia in simplicitate cordis, et bona voluntate, ut servi Christi facientes voluntatem Dei erga illos. — *In cœlestibus.*] Cœlestia vocat virtutes, quæ ad cœlestia in quibus exercendis spirituum nequam contradictionem patimur. — *Propterea accipite.*] Quasi diceret, contra spirituales hostes certatis, spiritualem armaturam sumere debetis. — *Calceati pedes.*] Calceatos jubet pedes nostros esse; quia cogitationes nostræ, per quas mens quodammodo deambulat, munitæ debent esse contra insidias malignorum spirituum; ut præparemus in nobis ea quæ jubet Evangelium pacis, id est, Christi. — *Galeam salutis.*] Salus æterna debet esse nostra galea; quia in memoria mentem nostram quæ capitis nomine designatur, sæpe debet obvolvere. — *Mysterium Evangelii.*] Mysterium Evangelii, id est, quod Evangelium prædicat, Incarnationem et Passionem Christi, et cætera sacramenta vult intelligere.

VI. IN EPIST. AD PHILIPPENSES.

CAP. I.

Communione vestra.] Id est, qua communionem habetis in Evangelio Christi, vel ut majorem habeatis : ad utramque enim sententiam refertur. — *Confidens hoc ipsum.* Hoc ideo adjecit, quia incautum videbatur gaudere de his, quorum exitus erat incertus. — *In diem Christi.*] Diem Christi Jesu vocat vel uniuscujusque diem extremum, quo de corpore exit, et ad judicium Christi perducitur : vel finalem sæculi diem, quo ad judicandum venturus est Dominus.

— *Sicut et mihi justum est.*] Quasi diceret : Gratias pro vobis ago. Deum oro. De vobis bene confido, sicut justum est mihi de vobis hoc sentire, id est, ita velle. Exponit causam : *Eo quod*, inquit, *habeam vos in corde;* sive vinctus, sive defendens, sive confirmans Evangelium; ut omnes sitis socii gaudii mei, id est, regni cœlestis. — *Sine timore.*] Videntes alii Apostolum in vinculis non timentem verbum Dei loqui abundantiorem audientiam sumebant sine timore loqui verbum Dei, cum ipsi non essent vincti. — *Propter invidiam.*] Vel ne Apostolus solus videretur prædicator. Vel contendentes se pressuram suscitare Apostolo. — *Ex contentione Christum annunciant.*] Neque homines reducebant ad memoriam illud propter quod Apostolus incarceratus erat, ut ideo magis punirentur. — *Existimantes.*] Vituperabant Christum, ut magis puniretur Apostolus, qui ligari se passus est propter talem Dominum. — *Scio enim.*] Vituperationem etiam adversariorum in Christum jaculatam pervenire sibi dicit in salutem, quia quo magis propter eum punitus est, eo amplius coronatur. — *In nullo confundar.*] Quod esset, si ab incœpto destitissem; vel si quod spero non habiturus essem. — *Quod si vivere in carne.*] Quamdiu in carne possum proficere aliquid, ignoro quid eligam seu mori seu vivere : etsi enim in carne nihil prodesse possem, haud dubium quin mortem eligerem. — *Idem certamen habentes.*] Quando tunc dixit Pithonissæ Philippis futura prædicare.

CAP. II.

Hoc enim sentite.] Id est, humilitatem et charitatem (quæ aliorum sunt quærentes) habete in vobis quas in Christo fuisse, et quod Christum fecisse scitis : Quod est, *Hoc sentite in vobis, etc.* — *Non rapinam.*] Quisquis arbitratur se esse quod non est, quodammodo in ipsa sua

opinione aliunde rapit sibi quod non est. — *Deus est enim.*] Ratio cur dixerit cum metu et tremore: summa enim reverentia et mentis, et corporis faciendum est illud, cujus Deus cooperator existit. — *Sed et si immolor.*] Immolatus, id est, occisus est Apostolus; quia hos et alios ad Deum convertit, quorum fidem quasi sacrificium et obsequium Deo obtulit. Et est sensus, quamvis sacrificium corporis mei, offeram sacrificium, et obsequium fidei vestræ, etc. — *Gaudeo, etc.*] Gaudeo, inquit, de obsequio fidei vestræ, id est, de hoc quod fidem vestram Deo sacrificavi: et non de hoc tantum, sed etiam si contingat mihi pro vobis, id est, si immolor. — *Et congratulor.*] Id est, gratias ago, quia obedientia vestra hoc mihi contulit. — *Spero autem, etc.*] Mittens Apostolus hanc Epistolam per Epaphroditum, promittit quod et Timotheum non multo post ad eos mittet: non enim simul utrumque mittit. — *Sine tristitia.*] Quam habeo pro eo quod contristati estis, audita infirmitate illius. — *Excipite.*] In carcere erat Apostolus, ad serviendum ei accessit iste cum magno periculo.

CAP. III.

Videte canes.] Canes et malos operarios vocat eos qui carnalem circumcisionem prædicabant; quos cavendos præcipit. Concisionem vocat vel circumcisionem, id est, Judæos, vel separationem, id est, eos qui in aliam doctrinam a cœtu fidelium eos separabant. — *Videte circumcisionem.*] Quidam enim cum non essent Judæi, circumcidebantur, et post jactabant se esse ex genere Abrahæ. — *Nos enim.*] Ratio cur illi sunt cavendi, et Apostoli audiendi; quia videlicet illi carnalem, isti spiritualem circumcisionem prædicabant. — *Sed quæ fuerunt.*] Carnales observationes quæ ante adventum Christi animarum fuerunt lucra: servatæ post adventum ejus, fuerunt de-

trimenta : fides enim Christi observari eas non permittit. Quæ enim adventum Christi tantummodo significabant, si jam serventur, advenisse eum negant. — *Eminentem scientiam.*] Scientiam Christi habere non potest quisquis carnalia præcepta legis observat, vel observanda putat. — *Ad agnoscendum.*] Quasi diceret, qui se in lege justificari putat, non cognoscit Christum : sed ego spreta legali justitia, in fide ejus justificari volo, ut agnoscam illum, id est, quod incarnatus et mortuus sit. — *Virtutem resurrectionis.*] Virtus resurrectionis Christi est, justificare credentes; unde alibi dicit : *Et resurrexit propter justificationem nostram.* — *Et societatem.*] Ille habet societatem passionis Jesu Christi, qui ita patitur in hoc sæculo, sicut idem passus est : quæ societas tunc bene cognoscitur, quando per eam perveniri ad gaudia cælestia creditur. — *Configuratus morti ejus.*] In baptismo; ut enim tribus diebus jacuit Christus in sepulchro, sic in baptismate trina sit immersio. — *Sequor.*] Imitor, inquit, Christum bonis operibus, conans si aliquo modo quandoque capiam illum perfecta intelligentia, in qua ipse cœpit me in hac vita. Sic alibi, *Tunc cognoscam, sicut et cognitus sum.* — *Unum autem.*] Unum, inquit, de me possunt confidenter asserere : terrenas namque substantias, quas propter Deum reliqui, penitus obliviscens, ad æterna quæ temporalibus potiora sunt, tota intentione me extendens festino ad destinatum, id est, ad id quod me festinaturum mente proposui, videlicet ad bravium, id est, præmium supernæ vocationis, id est, vitæ æternæ, ad quam vocat nos Deus. — *Et si quid.*] Id est si perfectam Christi cognitionem vos habere putatis; et hoc, id est, male vos sapere, vobis per misericordiam suam revelabit Deus. — *Pervenimus.*] Quasi diceret : Quod de Christo sapimus, firmiter teneamus, et opere compleamus. — *Qui reformabit.*] Sic in die resurrectionis reformabit Christus corpus nostrum; ut eamdem claritatis figuram habeat, quam habet et suum.

CAP. IV.

In omni oratione, etc.] Oratio quæ ante Evangelium: Obsecratio, Secreta: Gratiarum actio, post communionem. Hoc ponit pro omni oratione. — *Oratione.*] Id est, quotiescumque oratis, vel gratias refertis; tunc petite si quid a Deo petere vultis. — *Pax Dei.*] Id est, qua in semetipso pacatus est: vel qua humanum genus reconciliavit sibi. — *Refloruistis.*] Id est, pristinum largitatis florem resumpsistis, ut aliqua mihi daretis sicut dare mihi solebatis. — *In ratione dati.*] Nulla, inquit, mihi aliquid Ecclesia dedit, considerando quid daret, et quid a me acciperet. Est enim ratio dati et accepti, quotiens perpenditur quod accipitur; et secundum id, aliquid rependitur.

VII. IN EPIST. AD COLOSSENSES.

CAP. I.

Sicut et in universo mundo.] Ne se solos putent esse Christianos, et per hoc deceptos. Vel ne sibi arrogent, si soli credidissent. — *Ex ea die qua audistis.*] Multi audiunt, et non cognoscunt, id est, approbant. — *Ab Epaphra.*] Hunc commendat sciens quoniam utile est ut venerabilis sit discipulis magister. — *In parte sortis sanctorum.*] Sors dicitur æterna hæreditas; quia sicut illud quod sorte capitur, non meritis acquiritur: Sic ea non meritis, sed Dei gratia donatur. — *Primogenitus.*] Per hoc probat quia genitus est a Patre ante omnem creaturam. — *Primogenitus creaturæ.*] Prior, inquit, est omnibus, omnia enim eo sunt posteriora; nam omnia ab

eo sunt creata. — *Primogenitus ex mortuis.*] Id est, primus resurgens; quia ipsa resurrectio quædam generatio est; sicut in Evangelio : *In regeneratione cum sederit, etc.* — *Complacuit in ipso.*] Complacuit sibi Pater, ut in Christo habitaret omnis plenitudo tam divinitatis, quam omnium virtutum. — *Per sanguinem crucis.*] Qua hora sanguis redemptionis de latere Domini in cruce pendentis exivit, dimissum est peccatum Adæ humano generi, et pacificata sunt cœlestia, et terrestria; quia tunc patuit hominibus introitus in regnum cœlorum. — *Alienati.*] Id est, habentes alienatum et inimicum consensum. — *Qui nunc gaudeo.*] Duplici causa commendat se, quia patitur, et gaudet in passionibus pro eis illatis. — *Ea quæ desunt.*] Passiones Christi fuerunt vincula, sputa, colaphi, verbera, ad extremum mors ipsa; quorum partem jam se passum, partem passurum se esse fatetur. Fortasse ea quæ desunt, vocat mortis angustias, quas adhuc passus non erat. Et est ordo, adimplebo in carne mea eas passiones.

CAP. II.

Volo enim vos scire, etc.] Ratio cur se laborare dixerit, videlicet ne diceretur ex jactantia dixisse *laboro.* — *In omnes divitias plenitudinis intellectus.*] Ut habeant divitem, et plenum intellectum, cognoscentes mysterium Dei Patris, quod est Christus Jesus. Qui enim perfecte scit Christum, scit quid de Deo sentiendum sit, et quomodo, et in quibus vivendum sit. — *In sublimitate.*] Id est, in altitudine verborum, et syllogismorum, et aliorum generum disputantium : non artem disputandi vituperat : sed perversum disputantium usum. — *Nam etsi corpore absens sum.*] Ac si quis dicat : vult nos aliquis decipere; ita : sed vos, inquit, contra illos firmati estis in fide : quod satis scio, quamvis absens. — *Secundum traditionem.*] Tra-

diderunt Philosophi (quos homines vocat) Creatorem omnium non posse fieri creaturam: Hominem non potuisse nasci ex Virgine: Hominem mortuum revivere non potuisse; considerantes elementa mundi, has visibiles creaturas, in quibus animalia quæ nascuntur, ex utriusque sexus commixtione generantur; et in quibus quidquid moritur, ultra vivere impossibile est. — *Decreti.*] Decretum Dei fuit, *de ligno quod est in medio paradisi, ne comedas.* Hujus decreti violati chirographum (id est, memoriam) delevit Deus, quando peccatum primi parentis humano generi, per fidem sanguinis Christi dimisit; et ipsius prævaricationis peccatum, oblivioni tradidit. — *Expolians.*] Spoliavit Christus infernales potestates animabus quas habebant, vel habituræ erant, in cruce pendens; vel ad inferna descendens traduxit easdem potestate, id est, ab Ecclesia sua exterminavit; sicut in Evangelio dixit : *Nunc princeps hujus mundi ejicietur foras.* Vel fideles suos de infernis secum duxit confidenter, velut homo Deus sine peccato. — *Palam.*] Id est, in cruce, vel cum angelicis legionibus ad inferna descendens, triumphans illos, id est, vincens in semetipso, id est, in passione sui corporis, in præsentia suæ majestatis. — *Nemo ergo.* Quia ergo in Christo circumcisi estis spirituali circumcisione, nemo vos nihil debentes legi judicet, id est, damnabiles faciat, suadens cibo vel potu abstinere veluti Judæorum. — *Aut Sabbatorum.*] Dies festi, inquit, Neomeniæ et Sabbata, significabant futura, et in ipsa significatione erant corpus Christi; id est, significabant corpus Christi, vel assumptum ex Virgine, vel Ecclesiam, qualis nunc est, vel in alio sæculo futura. — *Nemo vos seducat.*] Nemo, inquit, vos decipiat, volens persuadere vobis ea quæ nunquam intellexit, ostendens vobis in semetipso humilitatem et religionem Angelorum, ut citius eis credatis. Angelos autem vocat vel cælestes spiritus, vel sanctos Prædicatores. — *Ab elementis.*] Elementa vocat. has

visibiles creaturas, quæ in tota universitate partes mundi sunt. Si, inquit, cum fidem Christi acceperitis, mortui, id est, separati estis ab abstinentia creaturarum mundi, judaico ritu abstinebatis, quid adhuc tamquam viventes in eadem creaturarum mundi abstinentia judaico ritu decernitis dicentes: *Ne tetigeritis, neque gustaveritis, etc.* Potest etiam intelligi de Christo, quasi diceret, si mortui estis sicut et Christus, id est, et Ecclesia Christi. — *Et ad non parcendum corpori.*] Quæ, scilicet carnes suillas non esse comedendas, constituta sunt ad non parcendum corpori, ut corpus affligatur; cibo enim substracto corpus affligitur. Vel non sunt constituta ad parcendum corpori, hoc est, ad providendum corpori nostro: cum enim a mortiferis cibis abstinemus, corpori nostro providemus. Sed propter hoc non abstinent Judæi ab hujusmodi carnibus; nec ideo quod honestius possit saturari aliis quam prohibitis carnibus.

CAP. III.

Membra vestra.] Id est, partes veteris hominis, qui universitas peccati intelligitur; vel membrorum nostrorum concupiscentias. — *Servitus.*] Hoc dicit propter imagines imperatorum quæ nummis reperiuntur insculptæ; unde qui nummis inserviunt quasi idolis, et simulacris servire videntur. — *Induentes novum.*] Id est, induentes vos novitatem, facite vos novum hominem. — *In agnitionem.*] In agnitione Dei renovatur homo ad imaginem Dei: hæc est enim imago Dei, ad quam creavit hominem, ut videlicet rationalis esset, et cœlestia semper diligeret. — *Domino Christo.*] Quasi diceret: Quamvis jubeam quosdam ex vobis debere aliis subditos esse, quosdam diligere, alios aliis obedire, et cætera quæ sequuntur;

in his tamen omnibus Domino Christo servite. — *Qui enim injuriam facit.*] Ratio superiora probans, ab eo loco quo dicitur: *Mulieres, etc.*

CAP. IV.

Sermo vester in gratia.] Hic gratiam vocat bonam observantiam, quæ per gratiam Dei datur; sicut ad Ephesios: *Ut det gratiam audientibus.* — *Et ea quæ Laodicensium.*] De dubitationibus suis Laodicenses Epistolam ad Apostolum scripserunt, quam Apostolus Colossis legi præcipit, ut eorum Laodicensium nunc visa dubitatione, sciant quid respondeant; et eam quam eis scribit Epistolam ipsis Laodicensibus legi faciant: hæc si esset Apostoli ad Laodicenses diceret non Laodicensium : et plusquam quatuordecim essent Epistolæ Pauli. — *Memores estote vinculorum meorum.*] Memores eos esse vinculorum suorum rogat: Vel ut eum exemplar in tribulationibus habeant. Vel ut pro eo vinculato orent. Vel ut necessaria subministrent.

VIII. IN EPIST. AD THESSALONICENSES I.

CAP. I.

Paulus.] Non ponit nomen officii sui Apostolus, sicut in aliis Epistolis, ostendens hos esse bonos et perfectos. — *Scientes, fratres dilecti.*] Gratias agimus; vel quia scimus electionem, vel et vos fratres estis imitatores nostri. — *Et Spiritu sancto.*] Id est, in ostensione sancti Spiritus, per quem credentes, spiritualia charismata accepistis.

— *A vobis enim diffamatus est.*] Diceret quis. Sciebant tunc Macedones et Achaici eos verbum Domini accepisse. Ad hoc respondet: *A vobis enim diffamatus est*, sermo habetur de vobis inter eos de fide vestra.

CAP. II.

Nam ipsi scitis.] Ipsi annuntiant quod verum est; vos enim scitis qualem introitum. Vel alia ratio cur ei non sit necesse loqui. Vel eripuit nos ab ira ventura: nam ipsi scitis introitum nostrum, quanta in eo passi sumus. — *Non quasi hominibus placentes.*] Placere et in bono, et in malo invenitur, sed de quo placendi mihi hic locus sit, subjungit: *In sermone adulationis.* Adulari enim in malo semper invenitur. — *Memores enim.*] Ostendit quomodo animam, id est, vitam suam eis tradidit. — *Usque in finem.*] Usque in finem quidam Judæi increduli erunt: tunc enim omnis Israel salvabitur.

CAP. III.

Timotheum.] Non in hac vice cum hac Epistola misit eum, sed priusquam hanc Epistolam mitteret. Alioquin non cum eo salutasset eos in prooemio. — *Ipsi enim scitis.*] Causam submovit cur moveri eos non oporteat, ipsamque auctoritate eorum confirmat. — *Nam et cum apud vos.*] Eamdem causam sua auctoritate confirmat.

CAP. IV.

Ut abstineatis vos, etc.] Præcepi vobis ut abstineatis a fornicatione, etc., usque ad hoc, *ut sitis sancti quod vult*

Dominus; et hoc est: *Hæc est enim voluntas Dei.* — *Non in passione.* Passio desiderii, quando peccatum desideratur, et non perficitur. — *Non enim vocavit.*] Contrarium destruit, ut statuat alterum contrarium, id est, essemus mundi. — *Itaque qui hæc spernit.*] Hoc ex superiori sententia colligitur, qua dixit: *Hæc est enim voluntas Dei.* — *Dedit spiritum suum.*] Id est, quia non solum superiora præcepta prædicandi nobis invexit; sed ut majoris auctoritatis in prædicando essemus, Spiritum sanctum suum nobis dedit. — *Ipsi vos didicistis.* Per inspirationem divinam, vel per evangelicum præceptum, ubi a Christo de dilectione præcipitur. — *Et enim facitis.*] Alia causa cur de charitate non habeat eis necesse scribere. — *Rogamus vos, etc.*] Contra eos qui inquirebant omnia otiosi, nihil laborantes. — *Nolumus autem vos.*] Ad illos qui dolebant de amicis, quasi non resurrecturis.

CAP. V.

De temporibus.] De temporibus an æstate, vel hieme; an die, vel nocte venturus sit ad judicium Christus. — *De momentis.*] Id est, qua hora diei vel noctis. — *Ipsi enim diligenter.*] Quasi dicat, non indigetis, quia nihil aliud scriberem, nisi quod vos scitis, diem videlicet Domini clam venturum, nec tempora nec momenta aliquo sciente. — *Cum enim dixerint pax.*] Defuncto Antichristo putabunt stulti se amplius securos; sed tunc cito veniet interitus; et tunc bene erit nobis, qui evademus sicut mulier partum. — *Ut noveritis eos.*] Genus locutionis, cum dicimus, cui nihil dare volumus, non nosco te, nescio te. — *Videte ne quis malum.* Malum pro malo reddit, qui quem corrigere potest, impunitum dimittit.

IX. IN EPIST. AD THESSALONICENSES II.

CAP. I.

Paulus, etc.] In superiori Epistola dixit de die judicii : *Nos qui residui sumus, non prævenienius eos qui dormierunt.* Modo autem ne isti suo tempore existiment hoc futurum, determinat quando sit futurum : quod nisi fecisset, vel falsus esse crederetur, vel dies judicii a posterioribus amplius non expectaretur. — *Tribulationibus quas sustinetis.*] Tribulationes quas sancti in hac vita tolerant in exemplum justi judicii Dei, quo judicabit reprobos in fine mundi. Qui enim sic horribiliter, et tamen juste, judicat eos qui peccant, et prius peccata plangunt, quam juste judicabit eos qui nunquam plangunt, et tamen peccare non desinunt? — *In exemplum justi judicii Dei.*] Vel opera hominum sunt exemplum, id est, ostensio quod Deus justus sit, in dando bonis bona, malis mala. — *Quia creditum.*] Causam reddit cur requiem tribuat illis ; quia videlicet testimonium quod de die judicii super eos protulit, velut de loco altiori loquens, creditum sit ab illis. — *In die illo in quo.*] Ordo. In quo judicii die ut dignetur (id est, dignos judicet) vocatione sua vos Deus, oramus semper. Vel in quo, id est, pro quo vitando periculo, semper orandum est.

CAP. II.

Quod dicitur Deus.] Id est, super omnes sanctos, qui dicuntur dii, et supra eum, qui colitur Deus. — *Nam mysterium.*] Mysterium iniquitatis suæ in Nerone, et cæteris membris suis Antichristus tunc operatur; quia

per unanimitatem et magnitudinem iniquitatis, quam per eos exercebat, quanta sit iniquitas, quam per semetipsum exercebit, ostendebat. Et est probatio quod revelandus sit. — *Ut qui tenet.*] Romanum designat imperium, quo destructo veniet Antichristus. Hoc est enim quod dicit: tantummodo hoc restat, ut Romanus Imperator, qu itenet hunc mundum, teneat donec de medio fiat, id est, penitus auferatur : de medio enim fieri, est, de communi hominum aspectu auferri. — *Illustratione.*] Id est, claritate, quæ tanta erit, ut visa ea moriatur. — *Prodigiis mendacibus.*] Mendacia vocat, prodigia Antichristi; vel quia non erit quod apparebit, vel quia perituris mendacia suadebunt. — *Pro vobis fratres.*] Pro vobis, subaudis instruendis; ut et vos pro collatis beneficiis, similiter gratias referatis : Vel quia et vos vocati estis, ut paulo post dicitur. — *In acquisitionem.*] Id est, ut vos essetis ei acquisitio, in qua Dominus Jesus Christus glorificetur; ut et vos acquiratis gloriam, quam Dominus Jesus Christus habet.

CAP. III.

Fidelis autem.] Id est, verax, qui adfuturum se promisit fidelibus suis usque in finem sæculi. — *Ipsi enim scitis.*] Quasi diceret : Non est opus ut exponam hanc traditionem, de qua loquor; quia vos eam scitis. — *Nam et cum essemus.*] Alia ratio, cur in labore et fatigatione incessanter apud eos operatus sit : sic enim eis facere dum apud eos esset, suadebat.

X. IN EPIST. AD TIMOTHEUM I.

CAP. I.

Genealogiis.] Generationibus; quot annis videlicet vixerit Mathusalem et cæteri. Vel generationibus Christi, quomodo concordent, vel discordent : videtur enim discordare ibi Lucas a Matthæo. — *Finis autem præcepti.*] Præcepti, id est, præceptorum, quorum finis est charitas, id est, dilectio Dei et proximi. Sicut in Evangelio, *In his duobus mandatis tota lex pendet, et Prophetæ.* — *Plagiariis.*] Plagiarii sunt clam transferentes homines de patria in patriam, et vendentes. — *Ad informationem.*] Id est, hi qui in Christum sunt credituri, in magnis peccatis non desperent de misericordia Dei, in eo videlicet exemplo informati. — *Secundum præcedentes.*] Spiritus sanctus semper prædicebat Apostolo quidquid oportet eum injungere Timotheo. Et est sensus, commoneo te secundum quod inspiratio sancti Spiritus suggerit mihi. — *Bonam conscientiam.*] Conscientiam vocat cogitationes, in quibus summopere observanda est humilitas, qua spreta, in magnos quidam devenerunt errores, sicut in Epistola ad Romanos legitur.

CAP. II.

Ut quietam.] In pace principum quies et regimen servatur ecclesiarum : nam in bellis et discordiis eorum tranquillitas dissipatur, tepescit pietas, distinctio solvitur, distinctione soluta, morum castitas violatur. — *Unus enim Deus.*] Ad hoc respondet quod dixit; singulariter, Salvatore nostro Deo : *Vult omnes salvos fieri*, quia unus Deus

omnium, et unus mediator est causa. Vel ab effectu probat; *Vult omnes salvos fieri,* quia seipsum dedit redemptionem pro omnibus. — *Testimonium.*] Testimonium vocat quæ de Christo prædixerunt Prophetæ; vel quod de seipso Christus protulit, videlicet quando passurus resurrecturus, etc, congruis temporibus reipsa et eventu confirmatum est. — *Mulier in silentio.*] Mulier in silentio discere jubetur; quia dum loquitur, magis ad luxuriam irritat, et irritatur. — *Neque dominari in virum.*] Mulier non debet dominari, indignior enim est homine: ut Eva, posterius enim quam Adam formata est, quia ille prius. Item quia indignior est; nam seducta est, quæ per partem damnata per partem liberabitur. Dicitur Adam non esse principaliter seductus, sed amore mulieris, sicut Salomon et alii multi. — *Adam non est seductus.*] Seductus in ea re in qua Eva: neque enim vel Deum, vel Dei similem pro pomi comestione futurum esse, se credidit; certissimeque se noverat male facere, et mendacium esse quod suadebatur sibi a muliere; sed utrumque posse fieri existimavit, et uxori suæ morem gerere, et peracti sceleris acta pœnitentia a Deo posse veniam obtinere. Minus ergo peccavit, qui pœnitendi intentionem habuit, quam ea quæ neque de pœnitentia, neque de venia in prævaricatione aliquid cogitavit; sed Deum Deoque similem potius per inobedientiam se fore existimavit.

CAP. III.

Episcopatum.] Episcopatus est super suam et aliorum vitam intentio, quod qui desiderat, bonum opus desiderat. — *Unius uxoris.*] Id est, qui unam tantum uxorem habuerit vel in laica persona, vel in gradibus licitis. — *Si quis autem domui suæ, etc.*] Talis debet eligi, qui sciat domui suæ præesse: nescius enim minoris, ignorat majora.

— *In laqueum diaboli.*] Solet evenire iis qui ab aliis despiciuntur, ut despicientes se et ipsi despiciant; et sic in iram et odium, et cæteros diaboli laqueos incidant. — *Ecclesia Dei vivi, columna, etc.*] Ecclesia, id est, fideles sunt columna veritatis, id est, ut ipsam veritatem, id est, Christum, ne perversi subvertant, directe sustentant. — *Columna.*] Ecclesia Dei in magnis viris columna est, qui alios sustinent : in eisdem etiam firmamur cum veritatis firmamento quia ipsi verbis et miraculis veritatem Evangelii confirmant. — *Magnum est pietatis sacramentum.*] Veritas et sacramentum quod hic habetur, id est, Christus, qui est veritas et sacramentum manifeste magnus est.

CAP. IV.

Spiritus autem manifeste, etc.] Vel columna Christi firmabit Ecclesiam contra impugnantes a fide discedentes ; et quod discederent spiritus manifeste dicit. — *Et cauteriatam.*] Cauterium, ferrum quo aduritur rei facies. — *Prohibentium nubere, etc.*] Præcipit ei, ut interdicat eis spernere cibos, non nubere, et prædicare per spiritum; quia hoc prohibetur eis a pseudo-apostolis. — *Hæc proponens fratribus.*] Duplex commodum sibi promittit, scilicet quia bonus minister, et doctrinam ipso usu assequitur. — *Corporalis exercitatio.*] Datur intelligi, quia in vigiliis, jejuniis, labore manuum et cæteris corporalibus laboribus se exercebat, operibus misericordiæ non adeo intentus. — *Promissionem habens vitæ.*] Quia per opera melius habet homo et in hoc sæculo et in futuro. — *Per prophetiam.*] Prophetiam vocat inspirationem sancti Spiritus, per quam præsciebat quid de hoc et de cæteris esset acturus. — *Presbyterii.*] Presbyterii presbyterorum ; pauciores enim tribus esse non possunt, et vocat presbyterum Episcopum.

— *Attende.*] Id est, considera qualiter vivas, et qualiter doceas.

CAP. V.

Seniorem.] Non tantum ætate, quantum moribus seniorem oportet hic intelligi de qua senectute Salomon dicit: *Cani sunt sensus hominis, et ætas senectutis, vita immaculata.* — *Castitate.*] In alloquio juvencularum, rectissime juvenis de omni castitate admonetur; ut nec saltem minima titillatione moveatur. — *Parentibus.*] Parentes vocat, quos superius filios et nepotes vocavit. Tota progenies parentela dicitur : unde et in mundana lege parenti et a parente jam succedere jubentur; quibus mutuam vicem reddere, et in servitiis eorum subsidia et adminicula rependere. — *Quæ vere vidua.*] Vere vidua est, quæ et moribus ornata est, et neminem habet cui diligentiam adhibeat. — *Si quis autem suorum.*] Melius est veritatem ignorare, quam cognitam postponere; quod facit qui suos non curat. — *Cum enim luxuriatæ.*] Ratio cur devitandæ sint; quia sæpe contingit, ut relicto proposito castitatis, per multos amatores luxurientur; et post multam luxuriam in Christo nubere; id est, copulari viris legitimis volunt. — *Tribus testibus.*] Id est, nisi accusator habeat duos aut tres testes criminis, quod contendit. — *Communicaveris.*] Qui indignum ordinat, peccatis ordinati et ipse communicat. — *Te ipsum castum.*] Quasi diceret : Qui indignos juberis repellere, te ipsum debes in vitæ munditia custodire. — *Noli adhuc aquam.*] Quia castitatem servandam præcepit, ne immoderatam abstinentiam vel augere, vel tenere vellet, hoc subjungit. Vel quia infirmatus fuerat, nec dum ad plenum convaluerat. Vel ideo dicit adhuc cum juvenis sis, donec majoris sis ætatis. — *Quorumdam hominum.*] Causam supponit cur manus nemini

cito sunt imponendæ. Judicium autem vocat Concilium, Synodum, seu aliquem locum, in quo fit discussio personarum : *Quorumdam*, inquit, *hominum peccata ita manifesta sunt*, ut eorum fama vel notitia prius perveniat ad judicium, quam ipsi infames qui veniant ad ordinandum. Quosdam autem peccata sua ad judicium subsequuntur; quia tunc primum manifestantur, cum ordinandi discutiuntur. — *Aliter se habent.*] De quibus peccatis hic intelligendum est; non enim omnia in ipsa discussione panduntur : plurima namque aliquando latent.

CAP. VI.

Ne nomen Domini, etc.] Blasphemaretur nomen Dei, et doctrina, si propter quod humiliari deberent, superbirent, et dominos contemnerent. — *Quia fratres sunt.*] Per hoc videbantur pares esse servi et domini; quia Christiani utrique, ac per hoc servi contemnebant dominos. — *Existimantium.*] Existimabant Christum esse colendum tantummodo propter lucra hujus vitæ. — *Quæstum esse.*] Ad hoc se pios exhibent, ut terrena assequantur, quibus sua non sufficiunt. — *Est autem quæstus.*] Quasi diceret : Est quidem religio Christiana quæstus, sed non qualem ipsi putant; sed magnus, id est, æternus. — *Radix omnium malorum, etc.*] Avaritia, id est, cupiditas divitiarum infert hæc mala; nec mirum, quia cupiditas omnium est radix malorum. — *Sub Pontio.*] Quando dixit : *Omnis qui ex veritate est, audit meam vocem, etc.* — *Mandatum.*] Id est, evangelicum præceptum, de quo in Psalmo : *Lex Domini immaculata.* — *Immortalitatem.*] Id est, immutabilitatem : omnis enim creatura mutabilis. — *Videre potest.*] In hac vita intelligendum est, non posse ab hominibus videri Deum. Nam de alia scriptum est : *Videbimus eum sicuti est.* — *Depositum.*] Id est, spiritualia charismata,

quæ tibi Deus disposuit, id est, commendavit. — *Pœnitentes.*] Ordo. Scientiæ falsi nominis artem sophisticam dicit, quæ falso nomine scientiam dicitur; cum error et fallacia rectius diceretur.

XI. IN EPIST. AD TIMOTHEUM II.

CAP. I.

Gratiam Dei.] Gratiam Episcopatus admonet eum resuscitare; ut confidentius prædicet verbum Dei, non timens terrenas potestates, nec erubescens te dicere Discipulum crucifixi, et vincti: aliquantisper enim timidus et negligens erat. — *Vocavit vocatione.* Id est, invitavit, dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos requiescere faciam.* — *Destruxit.*] Id est, perspicue ostendit ubi esset vita et corruptio. — *Quæ a me audisti.*] Id est, cum insinuarem fidem et dilectionem quæ oportet haberi in fide Christi Jesu. — *Scis enim quod.*] Ad hoc ei istos commemorat, ut et ipse cautus sit, ne similiter sese avertat. — *Catenam meam.*] Consequenter hoc adjunxit; quia ad exhortationem ejus dixerat, nec erubescas testimonium Domini. — *In illa die.*] Quasi diceret: De quo semper loquor tecum.

CAP. II.

Per multos testes.] Per multos, id est, inter multos. Ut Virgilius, via secta per ambas: id est, inter ambas. Vel ita: quæ audisti a me sunt probata per multos testes, id per multa testimonia scripturarum. — *Nam qui certat in agone.*] Certa legitime ut coroneris, a contrario: aliter

non coronaberis, a simili: *Nam qui certat in agone, etc.* — *Laborantem.*] Timotheus iste exemplo Apostoli labore manuum suarum volebat vivere, et ab auditoribus, quibus verbum Dei prædicabat, nihil accipere, unde penuriam multam patiebatur, quia infirmus erat, et labori manuum vacare non poterat. Admonet ergo eum sub specie agricolæ, ut de agro quem colit fructum, unde sustentet se, non aspernetur percipere. — *Non est alligatum.*] Quasi diceret: Me ligant, sed verbum Dei ligare non possunt; quia ubique prædico. — *Ille fidelis.*] Prædixit Dominus per Prophetas suos, magnam in orbem terrarum futuram Ecclesiam et populum grandem, in quo laudandus esset. Si ergo, inquit, nos non credimus; ille tamen verax est, seipsum, id est, verba sua a se prolata negare non potest, inventurus alios per quos, et in quibus laudetur. — *Cancer.*] Morbus ad similitudinem animalis, quia sicut undique hic habet pedes, ita hic undique occupat. — *Resurrectionem.*] Vel quo tempore Dominus resurrexit, et cum eo multa corpora mortuorum; vel in baptismo, in quo secundum quemdam modum homines moriuntur, et resurgunt. — *Firmum firmamentum.*] Quidquid garriant hæretici, fundamentum Dei, id est, homo in quo fides Dei firmatur et fundata est, id non titubat, non vacillat, habens hoc signaculum, id est, hanc menti suæ impressam memoriam: *Cognovit Dominus, etc.* Per hoc enim et hæreses et omnia saluti contraria devitat; quia scit debere discedere ab omni iniquitate omnis qui invocat nomen Domini. — *In magna autem.*] Ne forte miraretur quia a fide quidam discederent, similitudinem hanc facit. Quidam stant, quidam excidunt, nec omnes unius modi sunt, sicut in magna domo. — *Ab istis.*] Id est, a consortio istorum vasorum, quæ facta sunt in contumeliam. — *Nequando det.*] Ne, pro si, vel pro an: quod etiam in hac significatione præpositum reperitur.

CAP. III.

Hoc autem scito, etc.] Dum tempus est idoneum, et suscipiunt doctrinam, corrigantur; non enim hoc semper facient. Et hoc est quod dicit: *Hoc autem scito, etc.* — *Persecutionem.*] Hæc persecutio aliquando a vitiis, aliquando a dæmonibus, nonnunquam ab hominibus, sæpe ab omnibus. — *Scriptura divinitus.*] Ostendit quæ scripturæ arcem obtineant auctoritatis, videlicet quæ per spiritum prolatæ sunt.

CAP. IV.

Prurientes.] Id est, leves, instabiles, nova semper audire volentes. — *Opus fac Evangelistæ.*] Opus Evangelistæ est, bene vivere, et bene dicere: moribus et verbis subjectos instruere. — *Ego enim jam.*] Quasi diceret: Ideo tam studiose te moneo, quia in præsenti moriturus sum, te postea non moniturus. — *In reliquo.*] Id est, reliqua æternitatis parte, quæ instat. — *Adventum ejus.*] Adventum Christi diligunt qui a malis cessant; et bona faciunt: hi enim in die judicii damnari non metuunt.

XII. IN EPIST. AD TITUM.

CAP. I.

Agnitionem veritatis.] Veritas secundum pietatem, id est Christianam religionem, est, creatorem creaturam factum, hominem de Virgine natum, mortuum resurrexisse,

nosse — *Secundum pietatem.*] Per quam habemus spem æternæ vitæ. Diceret quis, satis potes sperare, et nihil consequi; ad hoc respondet: *Quam promisit Deus.* Iterum objicienti, spes aliquando fallit; adjungit: *qui non mentitur.* — *Verbum suum.*] Vitam æternam (quæ promissa et manifestata est) dicit esse Verbum Dei. *Ego sum,* inquit, *via, et veritas, et vita.* — *Dilecto filio.*] Qui est filius meus, non secundum carnem, sed secundum catholicam fidem, quam ei insinuavi: catholicum enim Græce, commune vel universale dicitur Latine. — *Oportet Episcopum.*] Hic aperte ostendit presbyterorum nomine Episcopos superius designatos fuisse. — *Proprius eorum Propheta.*] Attende non solum Judæos, sed et Gentes habuisse Prophetas. — *Cretenses semper mendaces.*] Tales esse confirmat auctor Epimenides Poeta gentilis. — *Omnia munda.*] Datur intelligi, quod ex mandatis ipsorum hominum, quidam cibi judicarentur immundi.

CAP. II.

Ut doctrinam.] Hoc ad omnia superiora refertur, ex eo loco, quo dicit: *senes ut sobrii sint.* — *Ornent in omnibus.*] Ornamentum doctoris est, honesta vita discipulorum. — *Apparuit enim omnibus.*] Quasi diceret: Doctrinam Christi ornare oportet omnis, cui gratia Dei, id est, remissio peccatorum et vita æterna in promptu est, omnibus ornantibus eam. — *Impietatem.*] Id est, idololatriam et culturam dæmonum. — *Gloriæ.*] De hac gloria dicitur in Evangelio secundum Mattheum: *Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui, cum Angelis suis.* Et est ordo, gloriæ Jesu Christi magni, etc.

CAP. III.

Eramus enim.] Quasi diceret : Nulli spernendi, etiam si insipientes sint et increduli; quia aliquando eis similes fuimus, sed per gratiam Dei salvati fuimus. — *Per lavacrum.*] Per baptismum dicit in quo regeneratur, et renovatur homo adveniente in eum Spiritu sancto, per quem fit remissio peccatorum. — *Confirmare.*] Ordo. Confirmare scilicet eos qui credunt Deo, ut curent, etc. — *Operibus.*] Id est, ut studeant majora operari, sicut sunt in majori loco constituti. — *Genealogias.*] Genealogias Christi aliter computabant quidam, quam Evangelistæ et Apostoli; quos vitandos potius, quam confutandos præcipit. — *Contentiones.*] Contentiones et pugnæ legis erant inter Judæos et Christianos; illis ad litteram, his ad spiritualem intelligentiam legem oportere intelligi contendentibus. — *Judicio.*] Proprio judicio se condemnat, qui errorem laudat, vituperat veritatem.

XIII. IN EPIST. AD PHILEMONEM.

CAP. I.

Ut communicatio.] Id est, communicans fidei nostræ fides tua. — *In Christo.*] Qui me Apostolum fecit. — *Talis.*] Senex erat iste sicut Apostolus, et ideo non vult sibi imperare, sed obsecrare : ipse enim superius dixit : *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem.* — *Onesimo.*] Onesimus iste servus Philemonis erat, qui fugiens dominum suum, quædam furatus est : sed veniens Romam ab Apostolo baptizatus est; quem remittens pro eo nunc rogat. — *In vin-*

culis Evangelii.] Id est, quæ sustineo propter Evangelium, quod prædico. — *Æternum.*] Id est, æternaliter tecum futurum, ut non dicam tibi: Astute rogat ut quod servus ei debet, sibi dimittat. Quasi diceret: Possem dicere quod non solum hoc, sed et teipsum debes mihi, sed nolo.

XIV. IN EPIST. AD HEBRÆOS.

CAP. I.

Multifariam, etc.] Conscius indignationis et invidiæ eorum audito nomine Pauli Apostoli, solita cessat salutatione; etsi ideo ejus Epistola denegatur, quia ejus nomine non titulatur, nullius esse, simili ratione probatur. — *Multifariam.*] Ut de Propheta cui præcepit uxorem accipere fornicariam. Et de illo cui præcepit ponere lumbare sub lapide, et post quadraginta dies visere, quod visens invenit quia computruit. Et de illo cui præcepit panem suum tegere humano fimo; sed quia non posset comedi, post præcepit tegi bovino. — *Multifariam.*] Id est, aliquando prospera, aliquando adversa prædicens: aliquando Prophetarum verbis, et aliquando eorum factis futura ostendens. — *Locutus est nobis in Filio, etc.*] Commendato Filio, commendat Novum Testamentum ab ipso datum; et humiliatis Angelis, humiliatur per illos vetus datum. — *Purgationem.*] Aperit Patrem exhibendo humanitatem, quam assumpsit pro nobis. — *Ego hodie.*] Id est, in hac æternitate; nec melius potuit exprimi æternitas, quæ continuaverit. — *Ego hodie genui te, etc.*] Probatur Filius esse, nam ipse est Pater, quia ipse dicit, quod est *Ero illi in Patrem, et ipse erit, etc.* — *Et cum iterum.*] Ordo. Et cum introducit, etc. Iterum dicit. — *Introducit primogenitum, etc.*] Item probatur quia dignior est An-

gelis, nam adoratus ab eis; et omnis qui adoratur, dignior est adorante. Deinde etiam probatur ipsos esse indigniores, qui ministrant ei; et hoc ab auctoritate; quod est, *et ad Angelos, etc.* Et, *qui facit Angelos, etc.* — *Et adorent.*] Incarnatum Verbum adorare admonendi erant Angeli, in ipsa divinitate admonitionis non indigebant. — *Ad Angelos.*] Ordo. Qui facit spiritus suos Angelos; et flammam ignis suos ministros. — *Thronus tuus Deus.*] Item probatur dignior, nam thronus, id est, sedes ejus et sceptrum ejus manet in æternum; quod non Angelorum. — *Administratorii spiritus.*] Probato filium esse digniorem, probat quoque Angelos esse indigniores; sunt enim ei et hominibus administrantes.

CAP. II.

Propterea.] Quia tantam curam habuit et habet Deus, ut et filium suum pro nobis fecit incarnari; et Angelos suos in ministerium nostrum quotidie invitat. — *Ne forte pereffluamus.*] Ne pejus puniamur, ideo quod cognovimus, notum postposuimus. Vel quia jam ex parte decidimus, ne ex toto decidamus. — *Sermo factus.*] Veteris Testamenti legem dicit, quæ per Angelos data est Moysi. Non enim Deus per propriam substantiam loquebatur; sed Angeli in persona Dei. — *Sermo factus est firmus.*] Oportet nos servare sermonem ejus; nam firmus est: firmus enim factus est sermo datus per Angelos. Oportet nos servare, et si non servaverimus, puniemur; nam qui non servaverunt legem datam, per Angelos puniti fuerunt. — *Quæ cum initium.*] Diceret quis, quis nobis annuntiavit illam salutem? Respondet: *Quæ cum initium, etc.* — *Angelis.*] Adhuc persistit in eodem, volens probare differentius præ Angelis Christum habere nomen. — *Orbem.*] Orbem terræ hic intelligit universitatem omnis creaturæ in futuro

sæculo ; de qua terra alias dicitur: *Portio mea in terra viventium.* — *Eum autem.*] Ordo. Eum autem Jesum qui modico quam Angelis minoratus est propter passionem mortis ; ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem ; videmus gloria et honore coronatum : et est hyperbaton, id est, ordo confusus; qua figura frequentius utitur in Epistola hac. — *Mortis.*] Quasi aliquis diceret: An Deus Pater morti tradidit Filium suum? Ita, inquit, *Qui enim sanctificat, et qui, etc.* — *Mortis, gloria.*] Id est, mortis ita susceptæ, ut pro salute hominum gustaret mortem, hoc est cui jungitur, *Ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem :* alioquin nisi gustaret pro omnium salute mortem, cassa esset et irrita. — *Pro omnibus gustaret mortem.*] Ideo gustavit, nam decebat. Decebat Deum, et potuit per Christum consummare, id est, salvare nos; quia Christus et nos ab illo sumus; quod est, *Qui enim, etc.* — *Decebat.*] Decebat enim, inquit, Deum Patrem, ut per mortem consummaret Christum auctorem salutis humanæ. Cur autem decuerit multis causis prætermissis, duas paulo post dicit : *Ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis principatum, id est, diabolum : et liberare, etc.* — *Ex uno omnes.*] Id est, ex unius patris dispositione pendent. — *Pueri.*] Pueros vocat fideles, sicut in Evangelio: *Pueri nunquid pulmentarium habetis.* Et alias: *Nisi efficiamini sicut puer iste.* Et Apostolus : *Malitia parvuli estote.* — *Quia ergo pueri communicaverunt, etc.*] Quia dederat Pater homines illi futuros honori, et illi futuri sui, carne et sanguine compacti erant, placuit Christo homo fieri. — *Et liberare eos.*] Homines liberavit; quod probat a contrario; non enim Angelos, nam si Angelos liberaret angelicam naturam assumeret, sed nusquam Angelorum naturam apprehendit, ergo, etc. — *Timore mortis.*] Fideles dicit, qui timore mortis, seu corporis, seu animæ, per totam vitam observabant legem : quos liberavit Christus, seu ab inferno, seu ab importabili jugo legis. —

Nusquam enim.] Probat superiorem causam; qui ideo homo factus est Deus, ut mori potuisset : nisi enim pro humana salute mori disponeret, apparere volens hominibus, non hominem, sed Angelum, in quo loqueretur, assumeret. — *Misericors.*] Revera non vocatur misericors nisi homo : misericors a misero corde dicitur : sic B. Gregorius in moralibus. — *Ut repropitiaret.*] Probat quod potest condonare delicta, id est, auxiliari num per divinitatem, et per carnem? Per divinitatem, quia etiam per carnem. — *In quo passus est.*] In carne passus est, et tentatus est, et in carne tentatis auxiliari potest.

CAP. III.

Unde fratres, etc.] Superius monstravit Christum digniorem Angelis; nunc monstrat digniorem et Moyse; ut veteri novum præferat Testamentum. — *Amplioris enim est, etc.*] Dignior est, nam amplioris gloriæ est, siquidem creator e t, et Moyses creatura : omnis creator amplioris gloriæ est, quam creatura : nam fabricans domum, majoris honoris est, quam domus. — *Quanto ampliorem, etc.*] Probat quia debent considerare, id est, honorare Christum, quia amplioris dignitatis est, quam Moyses; et hoc a simili, et a pari. — *Et Moyses quidem.*] Probat quia dignior est Christus Moyse : Omnis enim filius dignior est in domo patris, et sua; quam famulus. — *Si fiduciam.*] Id est, fidem et bonam operationem, per quas spem habemus. — *Si fiduciam et gloriam, etc.*] Ergo ut ejus domus simus, fidem habere debemus, igitur non debemus esse increduli; quod est, *videte fratres;* potest enim illuc usque pendere sententia. — *Quapropter sicut dicit, etc.*] Quasi dicat : Ergo quia tantæ dignitatis est, lator Novi Testamenti, non habeamus cor obduratum, sed illius præceptis adquiescamus. — *Fallacia peccati.*] Peccatum

vocat diabolum, vel incredulitatem, quo vel qua fallantur infideles, ne credant quod credendum est. — *Initium substantiæ.*] Substantiam vocat fidem; quia ipsa velut fundamentum bonis operibus substat, id est, jacet.

CAP. IV.

Et quidem operibus.] Probat duas esse requies, unam terrenam, quæ promissa est Judæis; aliam cœlestem, quæ promittitur nobis. Et est responsio, quasi aliquis diceret: Quare dixisti ingredimur in requiem, cum in nullam promissionis terram intrare nobis non tantopere utile sit: Duæ, inquit, requies sunt. — *Et requievit.*] Hæc est requies, quæ promittitur sanctis, videlicet cœlestis, ineffabilis Dei suavitas. — *Quoniam ergo superest.*] Quia quidam, inquit, intraturi sunt in requiem Dei cœlestem, et hi quibus annuntiatum est in deserto non introierunt, quia verbum non crediderunt. Admonentur præsentis temporis fideles, non obdurent corda sua verbo Dei, sicut obduraverunt superiores increduli: eos enim vocat cum dicit: *Nolite obdurare corda vestra.* — *Quemdam.*] Ordo. Quemdam post tantum temporis hodie in David dicendo, sicut supra dictum est: *Hodie si, etc.* — *Nam si eis Jesus.*] Non est iste Jesus Salvator mundi, sed Jesus qui etiam Josue nominatur, quo populus Judæorum ductus est in terram promissionis; qui si veram requiem eis præstitisset, nunquam post illam, hac die, id est, hodie, hoc tempore David de alia loqueretur. — *Requiem præstitisset.*] Illi ingressi sunt, id est, illis non dedit requiem illam; nam si illis præstitisset, nunquam de alia locutus fuisset. Vel respondit non omnem requiem tribuit eis Jesus Nave (nunquam de alia), omnem requiem, id est, temporalem et cœlestem. — *Itaque relinquitur.*] Concludit quod superius probabatur. Quasi diceret: Ingredimur igi-

tur in requiem. — *Festinemus ergo ingredi.*] Id est, quia requies illa æterna est, ergo festinemus fide ingredi. Vel, ergo quia illi per incredulitatem non ingressi sunt, ergo nos per fidem ingrediemur in illam. — *Exemplum.*] Exemplum incredulitatis vocat vindictam Dei, quæ tanta illata est, ut exemplo aliis esse valeat, ne increduli esse præsumant. — *Vivus est enim.*] Id est, vivax, vivaciter et cum vigore agens, quasi incredulis respondet. At novit Deus si credo, vel non credo? Vivus est, inquit, Dei sermo, id est, Verbum Patris homo Christus, etc. — *Animæ ac spiritus.*] Discernit Filius inter animam et spiritum; quia ipse novit quid homo cogitet, aut faciat propter terrena commoda, et propter cœlestia. — *Compagum.*] Compages vocat conjunctiones cogitationum; medullas intentiones eorum ; et idem apertius repetit cogitationum et intentionum. Et est ordo discretor compagum, etc. Si enim cogitato cogitationi conjungitur, ipse novit quæ sit secundum Deum, vel secundum sæculum : ipse quoque qua vergat intentio cogitantis, sive bonum, sive malum videatur esse quod agit. — *Ad quem nobis sermo.*] Ad Christum erit nobis sermo, quia sibi reddemus rationem de actibus nostris in die judicii. — *Pro similitudine peccati.*] Pro similitudine, id est, secundum similitudinem, videlicet secundum carnem ; quia in similitudine hominum factus est. Vel pro similitudine, id est, pro exemplo dando fidelibus, ut et ipsi absque consensu peccati tententur : observantes ne inducantur in tentationem. Vel ita, pro similitudine, id est, propter similitudinem ; propter carnem scilicet quam gerebat : nisi enim aliis hominibus similis esset, tentare eum diabolus non auderet. Ordo, tentatum per omnia absque peccato. — *In auxilio.*] Auxilium Dei semper est opportunum ; quia in necessitatibus subvenit ; sicut in Psalmo : *Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione.*

CAP. V.

Omnis namque Pontifex.] Quasi diceret : Non est diffidendum quin per hunc Pontificem misericordiam et gratiam consequamur ; quia alii etiam pontifices qui puri homines sunt, ad hæc impetranda, hominibus constituti sunt. — *Melchisedech.*] Melchisedech panem et vinum sacrificare Deo constituit ; quem ritum Dominus Jesus Christus observavit, et in Ecclesia sua observari præcepit. — *Illum salvum faceret a morte.*] Non ut moreretur, sed ut resuscitandus a morte non teneretur. — *Et quidem cum esset.*] Exponit ipsam reverentiam. Magna enim religio fuit eum qui æqualis erat Patri duram in passione mortis obedientiam experiri. — *Et consummatus est.*] Consummatus etsi aliis videtur seductor, illis tamen visus est consummatus, id est, perfectus, qui obtemperaverunt sibi causa salutis æternæ. Potest et ita distingui, ut causa nominativus casus sit, hoc modo ; et consummatus, id est, perfectus, vel ab hoc sæculo mortuus, factus est causa salutis æternæ omnibus obtemperantibus sibi : per fidem enim passionis, et resurrectionis illius salvantur credentes. — *Juxta ordinem.*] Juxta ritum offerendi panem et vinum, quod Melchisedech primus fecisse legitur ; quæ tamen in Christi carnem et sanguinem convertuntur. — *De quo grandis.*] Si, inquit, vellemus vobis exponere cur Christus secundum ordinem Melchisedech factus est Pontifex, grandis nobis sermo esset, necessarius, et ininterpretabilis, id est, habens multas expositiones, mysteriorum et allegoriarum. — *Facti estis ad audiendum.*] Id est, ad intelligendum : sicut ad Corinthios : nemo audit, id est, intelligit. — *Exordii sermonum Dei.*] Exordium sermonum Dei vocat symbolum christianæ fidei, quod non solum non intelligebant, sed nec ipsam litteraturam qua profertur

memoriter sciebant. — *Lacte opus sit.*] Lac est brevis insinuatio et facilis observatio morum. Solidus cibus est ratio ipsius fidei et perfecta institutio vitæ. Probare intendit quia illis opus est lacte: omnis enim expers sermonis justitiæ, particeps est lactis. Hæc probatio in libro conversa. Vos autem estis expertes sermonis, id est, probatione propositionis primæ, vel a causa, vel a genere subjungit, ubi ait: *Parvulus enim est.* Quod vero dicit: *Perfectorum enim est solidus cibus*, probatio est, quoniam non est opus illis solido cibo.

CAP. VI.

Fundamentum.] Quicumque doctor infideles ad fidem convertit; hic in primis fundamentum mentibus jacit, dicens oportere eos peccatorum suorum pœnitere; in Deum credere; in remissionem peccatorum baptizari; pro accipiendis sancti Spiritus donis in impositione manuum Episcopi consummari; resurrectionis judicii diem præstolari. — *Et judicii.*] Quia quales de judicio exibunt, tales sine fine manebunt. — *Impossibile.*] Rationem reddit cur non expediat primam fidem relinquere, et in peccata cadere; non enim revertentes jam ultra baptizari possunt in remissionem peccatorum, sicut prius. — *Dei verbum.*] Id est, Patris, qui in perceptione corporis et sanguinis ejus gustatur. — *Crucifigentes.*] In semetipsis crucifigunt Filium Dei, et ostentui, id est, contumeliæ habent, qui gratiam ejus vilipendentes in peccatis jacent. — *Ut per duas res.*] Jusjurandum, et per semetipsum, quibus immobile sit quod dicitur. — *Usque ad interiora.*] Spes nostra usque ad præsentiam Dei incedit, quam significabant interiora velaminis.

CAP. VII.

Hic enim Melchisedech.] Ratio cur secundum ordinem Melchisedech Pontifex factus sit Christus, et non secundum ordinem Leviticum, videlicet quia majoris dignitatis est Melchisedech. Nam si reprobamur maledicto proximi erimus; et probat a simili: nam si germinans tribulos proxima est maledicto; et hoc probat a contrario; nam germinans herbam proxima est benedictioni. — *Sine patre.*] Non revera sine patre et matre fuit; nec revera initio et fine dierum caruit; sed unde, et quando ortus sit, vel quo tempore obierit, scriptura non commemorat. Illum namque significabat, qui revera nec patrem secundum humanitatem, nec matrem, nec initium, vel finem secundum divinitatem habiturus erat. — *Manet sacerdos.*] Melchisedech non mansit in perpetuum, sed sacerdotalis ejus constitutio manet in perpetuum. — *De filiis Levi.*] De superiori sententia hoc objicitur. Quasi aliquis diceret: Non potes probare Melchisedech per hoc superiorem Abrahæ, quia decimas ab eo accepit; quia sacerdotes de tribu Levi ab aliis tribubus secundum legem decimas accipiunt, fratres scilicet a fratribus, et coæquales a coæqualibus. — *Sine ulla autem.*] Responsio, novi ita esse. Sed Melchisedech non tantummodo decimas accepit, sed etiam Abraham benedixit, ac per hoc sine ulla contradictione major eo est, quia minor a meliore semper benedicitur. — *Decimas morientes.*] Quasi diceret: Per hoc non possumus approbare Melchisedech fuisse immortalem, id est, significasse immortalem, quia decimas Abraham accepit; quia hic etiam, id est, in lege et sacerdotio Levitico morientes homines decimas accipiunt. Sed ibi, hoc est ubi sine patre et matre, sine initio et fine dierum scriptura eum commemorat; aperte contestatur ipsa Scriptura quia vivit, id

est, viventem et immortalem significat. — *Si ergo consummatio.*] Si, inquit, lex consummata, id est, perfecta; non mutanda, sed usque ad finem sæculi permansura; erat data per illud tempus quo constitutum est sacerdotium Leviticum; cur aliud sacerdotium subrogat? Quia enim simul, et ab eodem, et sub eadem sponsione utraque data sunt: quod de uno dicitur, de altero necesse est intelligatur. Tota enim ratio sic procedit: Si lex erat permansura, et sacerdotium; sed sacerdotium transfertur; lex autem necesse est transferatur. — *Secundum legem.*] Christus non est factus sacerdos secundum legem Judæorum, quæ carnales observationes præcipiebat, quia non est de tribu Levi, unde sacerdotes eligi ipsa lex jubebat; sed secundum quod placuit virtuti divinitatis suæ, in qua et ex qua est vita insolubilis, id est, æterna, quæ morte interveniente non solvitur. Aliter: Non est factus sacerdos ut in sacrificiis observaret, vel observari præciperet carnalia præcepta legis; sed spiritualem intelligentiam, quæ est virtus per quam datur vita insolubilis: *Littera enim occidit, spiritus autem vivificat.* — *Contestatur.*] Probat auctoritate divina, quia secundum similitudinem Melchisedech; exsurrexit alius sacerdos. — *Infirmitatem.*] Vetus lex infirma erat, quia cultoribus suis perfectam justitiam dare non poterat. Si enim cultores ejus perfecte justi essent, post mortem statim requiem habituri cœlum ascenderent. Sed erat per ejus observantiam justificatio nonnulla, peccatorum remissio aliqua, non tamen plena. — *Inutilem.*] Inutile fuit post adventum Christi observare ea, quæ ideo fiebant, ut ea quæ nunc fiunt, prædicerent esse futura. — *In tantum.*] In quantum superius dixi: quia vita æterna promittitur, et non sine jurejurando. — *Melioris.*] Id est, Novi Testamenti, per cujus observantiam spem habemus eundi ad Deum. — *Sponsor.*] Veteres sacerdotes promittebant cultoribus legis copiam frugum, longævam vitam, victoriam inimicorum, et cætera his similia. Jesus autem spon-

det spem per quam proximamus ad Deum, id est, vitam æternam, in qua videbimus Deum facie ad faciem. Vel sponsor est Novi Testamenti secundum divinitatem, quia omnia quæ Pater facit, et ipse facit. — *Per semetipsum.*] Ipse Salvator in Evangelio dicit: *Nemo venit ad patrem, nisi per me.* Et alias: *Ego sum ostium; per me si quis introierit, salvabitur.* — *Lex enim.*] Ratio cur sacerdotes necessitatem habeant quotidie pro suis delictis sacrificandi; Christus autem non.

CAP. VIII.

Capitulum autem.] Capitulum est brevis sententia ab eo sic nominatum, quod breviter capiat totius rationis summam. Hoc autem capitulum incipit ab eo quod sequitur: *Talem habemus.* Et desinit ubi dicitur: *Non homo.* — *Pontifex.*] Ad superiorem sententiam redit: *hoc enim fecit semel offerendo.* Quasi diceret, rationis fuit quod se obtulit, *omnis Pontifex ad offerenda, etc.* — *Si ergo super terram esset.*] Ratio cur Christus seipsum obtulerit: si, inquit, esset super terram quod pro peccatis totius mundi digne posset offerri, non esset sacerdos offerre dignus et ideo mundus bene obtulit mundo. — *Cælestium.*] Cœlestia vocat præsentem Christi Ecclesiam, cujus pars est in cœlis; pars secutura adhuc peregrinatur in terris. Hanc figurabant quæcumque in sacramentis Veteris Testamenti fiebant. Sicut alias: *Hæc omnia in figura contingebant illis.* — *Exemplar.*] Exemplar vocatur, et illud quod fit, et illud ad cujus similitudinem aliquid fit, sicut species, imago, figura, similitudo. — *Melioris.*] Melius testamentum vocat præcepta evangelica, per quorum observantium promittitur vera justitia, et vita æterna: hoc est enim quod sequitur: *Quod in melioribus, etc.* — *Vituperans enim.*] Probat prophetica auctoritate quia sæculi locus in-

quiritur. Quanta autem locorum, et disputationem subtilitate hæ epistolæ plenæ sint (licet ipse Apostolus in scribendo non curaret, ipse enim in sapientia verbi et subtilitate sermonum se non loqui alias testatur), perspicax lector poterit invenire. Summa disputationis sic se habet : *Si illud prius culpa vacasset, sæculi locus non inquireret : vituperans enim, etc.* Prius ergo culpa non vacavit, id est, hominem a culpa perfecte liberare non potuit; sicut e contra de Novo Testamento dicitur : *Mandatum sine macula.* Et *lex Domini immaculata.* — *Dicendo autem novum.*] Ita sunt inter se novum et vetus, sicut magnum et parvum. Quotiescumque enim duæ res inter se conferuntur, si una vocatur nova, altera vetus, et e contra.

CAP. IX.

Seculare.] Sacrificium Judæorum vocat seculare, vel quia transitorium, sicut omnia quæ hujus sæculi sunt; vel quia in modum temporis singulis annis eadem repetebantur. — *Sanctorum viam.*] Sanctorum via est vel ipse Christus, vel spiritualis intelligentia legis. — *Priore.*] Prius tabernaculum est carnalis intelligentia et observantia legis ; secundum, spiritualis. — *Parabola est.*] Allegoria Veteris Testamenti, hoc præsens tempus, in quo Ecclesia Christi fundatur, et gratia Novi Testamenti prædicatur, significat. — *Conscientiam.*] Juxta conscientiam dicit, vel quia legales hostiæ peccata cogitationum non purgabant ; vel quia ab anima conscientiam perpetrati sceleris perfecte abstergere non poterant. — *Tabernaculum.*] Tabernaculum quod Christus introivit, vocat cœlum, quod amplius et perfectius est, quam illud Judæorum tabernaculum, quod vocabant sancta sanctorum. — *In sancta.*] Exponit quod superius vocaverit tabernaculum non manufactum, videlicet sancta sanctorum cœlestia. — *Mediator est.*] In eo

quod homo est, Novi Testamenti mediator fuit; quia legem Dei hominibus attulit. — *Morte intercedente.*] Christus mortuus est non solum ut Gentes, sed et Judæos tam vivos quam mortuos, ad vitam æternam prædestinatos, a prævaricationibus, quas ipsi sub veteri lege commiserant, redimeret. — *Ubi enim testamentum.*] Exponit causam cur Christus mortuus sit, videlicet quia testamentum conditurus erat. Testamentum autem nisi a moriente non conditur. — *In mortuis.*] Secundum leges sæculi loquitur, in quibus præcipitur vivente testatore testamentum non esse ratum. Est autem testamentum, a quo ad divina testamenta similitudine ducitur, ordinatio hominis præcipientis quid post mortem ejus de rebus ipsius sit agendum. — *Non enim.*] Exponit ipsas meliores hostias, quæ est una, id est, corpus Christi. Usus autem loquendi sic vellet in manufactis sanctis exemplaribus verorum : vel in manufacta sancta exemplaria verorum. — *Peccati.*] Peccati dicit pro peccatorum. Omnia enim peccata destruxit in his qui credituri erant. — *Sine peccato.*] Sine peccato dicit, sine similitudine carnis peccati. In primo enim adventu suo Dominus talem carnem gestavit, qualem et cæteri homines, qui peccatores erant. In secundo vero in tanta gloria caro ejus apparebit, quanta nec excogitari, nec explicari ab aliquo mortalium potest. Potest etiam intelligi, sine peccato, sine hostia pro peccato; non enim tunc apparebit, ut peccata purget, sed damnet.

CAP. X.

Umbram enim.] Redit ad superiorem rationem, ubi dixit, legales hostias non posse facere servientem perfectum juxta conscientiam. Et est responsio, quasi diceret : Cur dixisti peccata exhaurienda per Christum, et non per legem? — *Scabellum.*] Sub pedibus Christi erunt omnes qui sunt

modo inimici ejus in die judicii, quia ad imperium ejus, aut conversi ibunt in vitam æternam, aut pertinaces perpetuam patientur gehennam. — *Contestatur.*] Id est, confirmat verba nostra, quibus asserimus una oblatione corporis Christi peccata penitus esse dimissa. — *In introitu.*] Introitum vocat cœlum, quo sancti intraturi sunt redempti sanguine Christi. — *Quam initiavit.*] Ordo. Quam viam novam, quia nullus hominum ante illum cœlum ascendit, et viventem, id est, non deficientem, permanentem, quia usque ad finem sæculi ascensura sunt membra ejus : initiavit nobis Christus, id est, incepit vel dedicavit. — *Invicem.*] Alter consideret quid boni alter faciat, non ut invideat, sed ut exemplum bonum inde sumat. — *Quanto videritis.* — Diem dicit vel extremum judicii, vel temporalis afflictionis. — *Voluntarie.*] Causam reddit cur charitas sit tenenda, et a malis sit cessandum; dum enim voluntas peccandi est in nobis, nihil prodest hostia immolata pro peccatis nostris. — *Filium Dei.*] Gratiam filii Dei in semetipso conculcat, et sanguinem redemptionis pollutum, id est, peccata purgare non valentem putat; et Spiritui sancto, per quem confitenti peccata remittuntur, contumeliam facit, qui voluntarie in peccatis jacet. — *Scimus enim.*] Superiorem sententiam probat : *Terribilis autem quædam, etc.* — *Passionum.*] Passiones certaverunt contra eos, ut patientiam ipsi amitterent, et fidem negarent. — *Amittere.*] Confidentiam divinæ retributionis amittit, qui bonum deserit et malum facit. — *Patientia.*] Ostendit quomodo non amittitur confidentia : *In patientia* enim, inquit, *possidebitis animas vestras.*

CAP. XI.

Est autem fides.] Talis debet esse fides, ut sperandas res in corde credentis faciat subsistere, etsi alius dubitet

quod sine argumento possint esse; quod plerique divini eloquii tractatores fecerunt, probantes resurrectionem corporum et vitam æternam, multaque alia esse vel fuisse ex eo quod Patriarchas, Prophetas, Apostolos, Martyres constat ea credidisse. — *Invisibilis.*] Invisibilia erant elementa ante mundi constitutionem. — *Damnavit mundum.*] Per arcam Noe damnavit mundum; quia tanto majus peccatum habuerunt homines, quanto majorem ejus in fabricanda arca instantiam videbant, et non credebant. — *Ab uno orti.*] Ordo. Ab uno et hoc emortuo orti sunt tamquam, etc. — *Arbitrans quia.*] Utrumque credidit Abraham, et quia in Isaac semen habiturus esset, et placeret Deo si ei ipsum Isaac immolaret: credidit enim quoniam mortuum Deus resuscitaret. — *In parabolam.*] Aries qui inter vepres hærens cornibus repertus est, et Isaac unum Christum hominem et Deum significant. Per hoc igitur quod aries quidem est immolatus, Isaac vero morte subtractus, significatum est Christum secundum carnem passurum, secundum vero divinitatem, mortis discrimen non esse sensurum. Et hoc quod ait: in parabolam, id est allegoriam eum accepit. Ipsum enim prius ad moriendum dedit, sed post experimentum fidei reperto ariete ad videndum recepit. Hoc sibi propter fidem et obedientiam honore collato, ut per filii vitam, divinitatis significaretur a morte subtractio. — *Fastigium virgæ.*] Vel sceptrum ferebat Joseph more secundi à Rege. Vel fastigium virgæ dicit altitudinem regiminis ejus: quam altitudinem Jacob adoravit, id est, in summa veneratione habuit. Et hoc fide, quia a Deo factum esse credidit. — *Jephte David.*] Non ex eo ducitur Jephte in testimonium quod filiam occiderit, sed quod per fidem adjuvante eum Deo hostes superaverit. — *Acceperunt mulieres.*] Ordo. Mulieres acceperunt, scilicet a sanctis Dei mortuos suos de resurrectione, id est, resurgentes, ut ab Elia unicum filium vidua Sareptana: et ab Eliseo Sunamitis. — *Meliorem invenirent.*] Meliorem resurrectionem

vocat excellentiorem gloriam in resurrectione : quanto enim magis quis patitur, tanto magis coronabitur. — *In melotis, in pellibus.*] Vestimentum est ex pilis, ut aiunt, camelorum factum : quo vel caprinis pellibus quis in veteri populo Judæorum usus sit, aperte scriptura non dicit; Joannes autem Baptista usus est. — *Repromissionem.*] Beatitudine animarum recepta, resurrectio corporum, quam sanctis suis promisit Deus, ideo adhuc differtur, ut simul omnes resurgamus; quatinus in communi gaudio omnium, majus fiat singulorum.

CAP. XII.

Impositam nubem.] Multitudinem sanctorum vocat nubem, quia verbis pluunt, et miraculis coruscant. — *Omne pondus.*] Pondus vocat peccatum, sicut in Psalmo : *Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum. Sicut onus grave gravatæ sunt super me.* — *Consummatorem.*] Id est, qui nos consummabit, id est, animæ et corporis perfectam beatitudinem dabit. — *Gaudio.*] Vel regni cœlestis, vel regni terreni, quod sibi oblatum est. — *Fili mi, noli.*] In Proverbiis ita habetur : *Disciplinam Domini, fili mi, ne abjicias, neque deficias cum ab eo corriperis : quem enim diligit Dominus corripit; et quasi Pater in Filio complacet sibi.* — *Fructum pacatissimum.*] Ordo. Fructum pacatissimum justitiæ, id est, quem justitia promeretur. — *Pedibus vestris.*] Pedes vocat cogitationes, quæ tunc recte gradiuntur, cum bene credunt; tunc claudicant, cum errant. — *Scitote.*] Ostensio quam fuerit Esau profanus, id est, a conventu fidelium alienus. — *Non enim accessistis.*] Quando lex data est Judæis, apparuit ignis tractabilis, id est, palpabilis, et accessibilis, in quo loquebatur Deus, et cætera terribilia quæ sequuntur. Non

ita, inquit, in novæ legis latione factum est; omnia enim suaviter et dulciter indicantur vobis. — *Sed accessistis.*] Id est, ad altitudinem, in qua vel de qua videtur Deus. Sion enim speculatio interpretatur. — *Melius loquentem.*] Aspersio sanguinis Abel clamat vindictam; aspersio sanguinis Christi misericordiam. — *Adhuc ego semel.*] In Aggeo Propheta sic : *Adhuc unum modicum est, et ego commovebo cœlum et terram.* — *Declarat.*] Per hoc quod dicit movebo, declaratur cœli, et terræ translatio, id est, in alium statum transmutatio. Probat hoc vero, quod semel ostenditur, quod postea futura sunt immobilia. Quod vero dicitur, ea quæ sunt, sic intelligendum est quasi diceretur, id quod sunt. Quidquid enim erit sive in principalibus essentiis, sive extrinsecus sumptis, secundum id immobile erit.

CAP. XIII.

Jesus Christus heri et hodie.] Quasi diceret Jesus Christus qui cum illis fuit, vobiscum est, et erit cum Ecclesia sua usque ad consummationem sæculi. — *Non escis.*] Datur intelligi quosdam fuisse, qui dogmatizarent peccatum non esse escis et voluptatibus affluere. — *Habemus altare.*] Causa cur escis non sit immoderate affluendum. Cum sobrietate enim edendum est corpus Christi, quod et in aliis divinarum locis scripturarum altare vocatur, pro eo videlicet, quod in ipso, id est, in fide ipsius, quasi in quodam altari oblatæ præces, et operationes nostræ acceptabiles fiunt Deo. — *Quorum enim animalium.*] Per duplicem allegoriam, unam Veteris, et alteram Novi Testamenti probat corpus Christi non esse edendum ab his qui tabernaculo deserviunt. Ad hoc enim corpora animalium horum extra castra cremabantur; et propterea Christus extra portam civitatis Jerusalem passus est, ut nos qui corpore et sanguine

ejus a peccatis mundari volumus, improperia et angustias passuri, tabernaculi delicias deseramus. — *Confidimus enim.*] Causa cur orent pro eo, videlicet quod bonam conscientiam et ad eos et ad omnes habeant. — *In sanguine.*] Sanguinem more suo vocat mortem, per quam Christus de mortuis resurrexit. Nisi enim moreretur, nec ad inferos descenderet, nec ab inferis ascenderet. — *Æterni.*] Æternum duobus dicitur modis, et quod initio et fine caret; et quod tantum usque ad finem sæculi permanet : secundum quam significationem æternum hic ponitur, et per Moysen dicitur : *Dominus regnabit in æternum, et ultra.*

LIBER DE CORPORE ET SANGUINE DOMINI NOSTRI ADVERSUS BERENGARIUM.

1. LANFRANCUS misericordia Dei Catholicus, Berengario Catholicæ Ecclesiæ adversario. Si divina pietas cordi tuo inspirare dignaretur, quatenus respectu ejus, atque animæ tuæ mecum loqui velles, locumque opportunum in quo id competenter posset fieri, salubri deliberatione eligeres : multum fortasse tibi, proculdubio autem iis consuleres, quos decipis, deceptos vero, ac morte præventos in pœnas æternas transmittis. Etenim cooperante spiritu qui ubi vult spirat, eveniret e duobus alterutrum, videlicet ut aut tuipse deposito superbiæ fastu quo plenus contra orbem terrarum sentire cœpisti, auctoritati totius sanctæ Ecclesiæ, rectisque sanctarum Scripturarum expositionibus adquiesceres, et sic te ac sequaces tuos de tenebris erroris, ac profundo iniquitatis erueres : aut te in tua pertinacia persistente, ipsi auditis rationibus miserante Deo resipiscerent, et ad veram fidem, quam sancta Ecclesia prædicare non cessat, consilio meliore redirent. Sed quia elegisti pravitatem, quam semel imbibisti, clandestinis disputationibus apud imperitos tueri : palam autem, atque in audientia sancti Concilii orthodoxam fidem non amore veritatis, sed timore mortis confiteri : propterea refugis me, refugis religiosas personas, quæ de verbis tuis, ac meis possint ferre sententiam. In quarum præsentia de nulla re te audire, tecumque conferre libentius vellem; quam quod sententias tuis sententiis commodas plectenda temeritate confingis : easque seu studio nocendi, seu ignorantia veri, sacris Doc-

10.

toribus attribuis dicens : hoc vel hoc in illo, seu in illo opere testatur Augustinus, Gregorius, Hieronymus, vel quilibet eorum, quos in arce auctoritatis positos Ecclesia Christi insigniter veneratur. Ibi enim conquiesceret omnis versuta tergiversatio, quum sacri codices te audiente legerentur, vel tibi ad legendum in manus traderentur : cœlestique lampade splendidius eniterent quædam, quæ de scripturis sanctis te sumere nonnumquam dicis, aut penitus esse falsa, aut aliqua ex parte, prout ratio tui negotii postulat depravata. Per quam diabolicam fallaciam ignaras divini mysterii mentes, tibique credulas invadis, decipis, subruis, tanto iniquior, quanto in malo proposito ad eorum, qui tibi in Christo fratres sunt, subversionem, et scandalum, pertinacior, parviponderans verba Domini comminantis ei, qui de pusillis suis aliquem scandalizat; nec satis tremens increpationem Apostoli ad superbam Corinthiorum Gentem scribentis, et dicentis : « Sic autem peccantes in fratres, et percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. » Quo peccato plurimum detineris, subvertens eos, qui nescientes tibi resistere, contemplantur ea quæ videntur, non ea quæ non videntur. Sed firmum fundamentum Dei stat immobile, habens signaculum, quo discedit ab iniquitate, qui invocat nomen Domini, nequaquam sine gravi scandalo ferens quod non es contentus ut perversus perversa dicas, nisi etiam prava scripta per pravos discipulos tuos in diversas regiones transmittas. Et cætera quidem a beatæ memoriæ Nicolao totius Christiani nominis summo Pontifice, et a centum tredecim Episcopis Romæ audita, examinata, atque damnata sunt. Tu quoque inclinato corpore, sed non humiliato corde, ignem accendisti, librosque perversi dogmatis in medio sancti Concilii in eum conjecisti : jurans per id quod rebus omnibus incomparabiliter majus est, fidem a Patribus, qui præsentes erant, traditam inviolabiliter te servaturum, veteremque doctrinam tuam de corpore, et sanguine Domini, ab illa die aliis non prædicaturum. Hujus propositi

sacrilegus violator contra præfatam synodum, contra catholicam veritatem, contra omnium Ecclesiarum opinionem scriptum postea condidisti : cui in hoc opusculo confisus de Christi misericordia respondere disposui. Et ut evidentius appareat quid tu dicas, quid ego respondeam : alterutras sententias vicaria nostrorum nominum positione distinguam. Nec ad omnia responsurus sum, quia spinis rosas interseris, et albis, atque nigris coloribus phantasma tuum depingis, quædam etiam dicis, quæ nihil pertinent ad propositum quæstionis. Compendio autem in quantum potero operam dabo. In talibus enim næniis nollem vitam deterere, si populum Dei antiquam permitteres pacem habere.

2. Bereng. « Scriptum Humberti Burgundi quem fecerant Romæ Episcopum Cardinalem, quod scripsit contra catholicam veritatem, quod inferius patebit, ut cogeretur illud Berengarius, et quasi profiteri errorem ineptissimi Burgundi. »

Lanfr. Humbertum virum fuisse religiosum, fide christiana, et sanctissimis operibus perseverantissime decoratum, scientia divinarum ac sæcularium litterarum apprime eruditum testantur omnes qui vel propria experientia eum noverunt, vel ab aliis qui ipsum experti sunt, ejus cognitionem acceperunt. Hunc non de Burgundia, sed de Lotharingia sanctus Leo Romam traduxit, ad prædicandum Siculis verbum Dei Archiepiscopum ordinavit : postea vero sancta Romana Ecclesia Præsulem sibi Cardinalem eum constituit. Quo in loco positus taliter vixit, taliter docuit, ut de fide vel doctrina ipsius nec saltem sinistræ suspicionis fama aliquando exorta sit. Hujus rei testis est tota fere latinitas, quæ pro excellentia apostolicæ sedis, cujus conciliis, et consiliis semper aderat, ac præerat, eum ignorare non potuit. Qui si etiam Burgundus esset, insipienter tamen arrogantia tua nomen suæ gentis pro infamia sibi ascriberet,

quum spiritus Domini ubi vult spiret, et quem vult aspiret, et Domini sit terra, et universi qui habitant in ea, et Princeps Apostolorum dicat : « In veritate comperi quoniam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente qui timet eum, et operatur justitiam acceptus est illi. » Item doctor Gentium ad Galatas : « Deus personam hominis non accipit. » Quem dum contra catholicam veritatem scripsisse asseris, non ipsum solum sed et Romanos Pontifices, Romanam Ecclesiam, multosque sanctos Patres redarguis, incurrisque in illud quod beati doctores, si non eisdem verbis, eisdem tamen sententiis multis in locis concorditer astruxerunt, hæreticum esse omnem hominem, quia a Romana, et universali Ecclesia in fidei doctrina discordat. Evenitque tibi justo Dei judicio, ut qui alios esse hæreticos astruere conaris, tuipse in hæresim devolutus esse hæreticus convincaris.

Bereng. « Anathematizo omnem hæresim, præcipue eam quæ astruere conatur panem, et vinum quæ in altari ponuntur, post consecrationem solummodo sacramenta esse, et non verum corpus Christi et sanguinem. »

Lanfr. Principium hujus tui jurisjurandi propterea, ut opinor, hic non inseruisti ; ut lectores tui putarent hæc verba non esse tua, sed venerabilis Humberti Episcopi. Nec id injuria. Nam quia hæretica esse pertinaciter probare contendis : si manifeste tua diceres, manifeste teipsum hæreticum comprobares. Sed ne quis nescius Romani concilii indiscretam de negotio ferat sententiam : principium ejus medium atque finem simul hic apponam.

Sacramentum B. « Ego Berengarius indignus Diaconus Ecclesiæ sancti Mauricii Andegavensis, cognoscens veram, catholicam, et apostolicam fidem, anathematizo omnem hæresim, præcipue eam, de qua hactenus infamatus sum, quæ astruere conatur panem et vinum, quæ in altari ponuntur, post consecrationem solummodo sacramentum, et non verum corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi esse,

nec posse sensualiter in solo sacramento manibus Sacerdotum tractari, vel frangi, aut fidelium dentibus atteri. Consentio autem sanctæ Romanæ et Apostolicæ fidei, et ore, et corde profiteor de sacramentis dominicæ mensæ eam fidem tenere, quam Dominus, et venerabilis Papa Nicolaus, et hæc sancta Synodus auctoritate evangelica, et apostolica tenendam tradidit, mihique firmavit; scilicet panem et vinum qua in altari ponuntur, post consecrationem non solum sacramentum, sed etiam verum corpus, et sanguinem Domini nostri Jesu Christi esse, et sensualiter non solum in sacramento, sed in veritate, manibus sacerdotum tractari, frangi, et fidelium dentibus atteri : jurans per sanctam, et homousion Trinitatem, et per hæc sacrosancta Christi evangelia. Eos vero qui contra hanc fidem venerint, cum dogmatibus et sectatoribus suis æterno anathemate dignos esse pronuntio. Quod si ego ipse aliquando aliquid contra hæc sentire, aut prædicare præsumpsero : canonum severitati me plectendum submitto. Lecto et perlecto sponte subscripsi. »

Ad hæc Gregorii VII tempore quum in templo Salvatoris de his sermo haberetur, quorumdam tui similium stipatus agmine, erroris magister perseverabas. Tum cœlestis Patris spiritu in animum instillante reversus, speratam veniam, apostolica miseratione consecutus es, jurans et ea quæ sequuntur.

« Ego Berengarius corde credo, et ore confiteor panem et vinum quæ ponuntur in altari, per mysterium sacræ orationis, et verba nostri Redemptoris substantialiter converti in veram, et propriam, vivificatricem carnem et sanguinem Jesu Christi Domini nostri, et post consecrationem esse verum corpus Christi, quod natum est de Virgine, et quod pro salute mundi oblatum in cruce pependit; et quod sedet ad dexteram Patris; et verum sanguinem Christi, qui de latere ejus effusus est, non tantum per signum et virtutem sacramenti, sed in proprietate naturæ, et veritate

substantiæ, sicut in hoc brevi continetur, et ego legi, et vos intellexistis. Sic credo nec contra hanc fidem ulterius docebo, sic me Deus adjuvet; et hæc sacra evangelia. »

Postea præcepit idem Pontifex tibi Berengario ex auctoritate Dei, et sanctorum Apostolorum Petri et Pauli, ut de corpore et sanguine Domini ulterius cum aliquo disputare non præsumeres, excepta causa reducendi ad hanc fidem eos qui per tuam doctrinam ab ea recesserant.

Cum autem sub Nicolao venisses Romam, fretus iis qui plus impensis a te beneficiis, quam ratione a te audita opem tibi promiserant: non ausus defensare quod antea senseras, postulasti Nicolaum Pontificem ejusque concilium, quatenus fidem quam teneri oporteret, et verbis tibi traderet, scriptura firmaret. Injuncta est hujus rei cura Humberto Episcopo.

Itaque verba fidei superius comprehensa scripsit, recitavit; assensu omnium ad legendum, et confitendum tibi tradidit. Tu vero adquiescens accepisti, legisti, confessus te ita credere jurejurando confirmasti, tandem manu propria subscripsisti.

Nicolaus Papa gaudens de conversione tua, jusjurandum tuum scriptum misit per urbes Italiæ, Galliæ, Germaniæ; et ad quæcumque loca fama tuæ pravitatis antea potuit pervenire. Ut sicut Ecclesiæ scandalizatæ prius dolebant de te a veritate averso atque adverso, ita postea gauderent, gratiasque Deo agerent de reverso atque converso. Cur ergo scriptum hoc magis ascribis Humberto Episcopo quam tibi, quam Nicolao Pontifici, quam ejus concilio, quam denique omnibus Ecclesiis, quæ id cum debita reverentia susceperunt, et pro conversione tua Deo gratias retulerunt? Cur, inquam, nisi quia facilius persuades imperitis potuisse unum hominem errare quam tot personas, tot Ecclesias? Tibi vero si ascripsisses: cum ipsum destruere moliaris, perjurum te esse astruere videris. Sed jam qualiter redarguis videamus.

3. Bereng. « Apparet quia lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt. »

Lanfr. Hoc rectissime in te retorqueri potest. Lucet namque lux fidei in tenebris hujus mundi, quantum per speculum, et enigma revelante Deo possumus contueri; verum hanc lucem tenebrosa mens tua nequit comprehendere, despectis cæteris putans se solam sapientem esse, evanescens in cogitationibus suis stulta facta apud Deum.

Bereng. « Quia veritatis inimicus, velit nolit veritatem asserat. »

Lanfr. Parum videris attendere quid dicas, tantum ut servum Dei illatis opprobriis in contemptum adducas.

Assertorem veritatis, tam volentem, quam nolentem inimicum pariter constituis veritatis. Quisquis autem veritatem asserit, aut volens, aut nolens, id agit. Nihil enim medii poterit reperiri. Omnis igitur assertor veritatis, te auctore, inimicus est veritatis. Sed absit. Ipsa namque veritas amicos suos plurimum distanti nomine in Evangelio vocat, dicens: « Jam non dicam vos servos, sed amicos meos. » Et alibi: « Vos amici mei eritis. » Falsum est ergo assertorem veritatis tam volentem, quam nolentem inimicum constituere veritatis.

Bereng. « Quia sicut Goliat proprio Burgundus ense depereat. »

Lanfr. Tui moris est alios deprimere, te efferre, te jactare, de te magna sentire. Te quidem David, Humbertum vero Goliat appellas. Et quidem rectius te nominasses Goliat, quia homo arrogantissimus es, et ea sentis, scribis, et loqueris, quibus tu ipse velut ense proprio juguleris. Illum vero David, qui humiliter vixit, humiliter docuit, membrum Ecclesiæ, pugnans pro Ecclesia, assumens scutum fidei, et gladium spiritus quod est verbum Dei.

4. Bereng. « Erat autem Burgundus in sententia, imo vecordia vulgi, Paschasii atque Lanfranci, minime superesse in altari post consecrationem substantiam panis atque vini. »

Lanfr. Tempore sancti Leonis Papæ, delata est hæresis tua ad apostolicam sedem Qui cum synodo præsideret, ac resideret secum non parva multitudo Episcoporum, Abbatum, diversique ordinis a diversis regionibus religiosarum personarum, jussum est in omnium audientia recitari, quas mihi de corpore et sanguine Domini litteras transmisisti. Portitor quippe earum legatus tuus me in Normannia non reperto, tradidit eas quibusdam clericis; quas cum legissent, et contra usitatissimam Ecclesiæ fidem animadvertissent, zelo Dei accensi quibusdam ad legendum eas porrexerunt, plurimis earum sententias verbis exposuerunt. Itaque factum est, ut non deterior de te quam de me fuerit orta suspicio, ad quem videlicet tales litteras destinaveris, putantibus multis me fovere, ac favere quæ a te dicerentur, vel gratia qua te diligerem, vel fide qua revera ita esse non dubitanter tenerem. Igitur cum a quodam Remensi clerico Romam perlatas recitator legeret, intellecto quod Joannem Scotum extolleres, Paschasium damnares, communi de Eucharistia fidei adversa sentires, promulgata est in te damnationis sententia privans te communione sanctæ Ecclesiæ, quam tu privare sancta ejus communione satagebas. Post hæc præcepit Papa, ut ego surgerem, pravi rumoris a me maculam abstergerem, fidem meam exponerem, expositam plus sacris auctoritatibus, quam argumentis probarem. Itaque surrexi, quod sensi dixi, quod dixi probavi, quod probavi omnibus placuit, nulli displicuit. Dehinc declarata est synodus Vercellensis, quæ proximo tunc Septembri eodem presidente Pontifice est celebrata Vercellis. Ad quam vocatus non venisti: ego vero præcepto ac precibus præfati Pontificis usque ad ipsam synodum secum remansi. In qua in audientia om-

nium, qui de diversis hujus mundi partibus illuc convenerant, Joannis Scoti liber de Eucharistia lectus est, ac damnatus, sententia tua exposita ac damnata, fides sanctæ Ecclesiæ, quam ego teneo, et tenendum astruo, audita, et concordi omnium consensu confirmata. Duo clerici qui legatos tuos se esse dixerunt, volentes te defendere in primo statim auditu defecerunt, et capti sunt. Ab hac sententia nunquam discessit sanctus Leo in omnibus conciliis suis, seu quibus ipse suam præsentiam exhibuit, seu quæ per legatos suos in diversis provinciis congregari instituit. Quæ sententia non effugit successorem quoque suum felicis memoriæ Papam Victorem. Sed quicquid de hac re seu cæteris ipse statuit, statuive præcepit : hoc etiam iste sua atque omnium conciliorum suorum auctoritate firmavit. Denique in concilio Turonensi, cui ipsius interfuere ac præfuere legati: data est tibi optio defendendi partem tuam. Quam cum defendendam suscipere non auderes; confessus coram omnibus communem Ecclesiæ fidem jurasti, ab illa hora te ita crediturum sicut in Romano concilio te jurasse est superius comprehensum. Porro quid de hac re tempore Nicolai gestum sit, breviter supra reseravi. Digrediendo hæc ideo dixi, quia dixisti, erat autem Burgundus in sententia vulgi, Paschasii, atque Lanfranci. Nam cum catholica Ecclesia dividatur in clericalem ordinem, atque laicalem : clericalis vero ordo consistat in Episcopis ac reliquis Christi sacerdotibus, aliisque diversarum dignitatum ecclesiasticis personis, hoc autem omnes præter paucissimos schismaticos, hanc fidem tenere manifestissimum sit : rectius dixisses, erat autem Burgundus in sententia catholicæ Ecclesiæ, sed non in mea, meorumque sequacium, qui maluimus nos ab ea superbe separare, et contra eam ad nostram perniciem schisma facere, quam humiliter membra ejus esse : et communem cum ea fidem salubriter retinere, hoc revera dixisses si amator veritatis et servator justitiæ extitisses, si abjecto inanis glo-

riæ appetitu, peccata tua confiteri quam tueri maluisses.

Quod vero sententiam qua panem in veram Christi carnem, et vinum in verum Christi sanguinem converti credimus, vecordiam nominas de hac re opportunius tibi respondebo, cum fidem hanc auctore Deo, divinis auctoritatibus, et manifestis rationibus veram esse monstravero. Porro autem quod dicis: « Erat autem Burgundus in sententia vulgi, Paschasii, atque Lanfranci », me etiam cum vulgo deputas, certissimum habeto tu, indubitanter credant amici mei, atque Ecclesia Christi, quia si etiam deesset mihi auctoritas, atque ratio, quibus fidem meam tueri possem: mallem tamen cum vulgo esse rusticus et idiota catholicus, quam tecum existere curialis, atque facetus hæreticus. Sed si Dominus Deus te, atque me in audientia sancti concilii dignaretur conjungere: de pietate ejus confido, quia mutares verba, mutares sententiam.

Bereng. « Quam sententiam superioribus suis verbis ille ipse dejecit, nec attendit. »

Lanfr. Dum insatiabili odio illum insequeris, te ipsum turpiter infamare minime erubescis. Quisquis enim contraria jurat vera esse, necesse est in alterutro perjurii crimen incurrat. Ergo cum verba ad jurandum tibi tradita inter se contraria esse astruas: manifesta voce perjurum te esse impudenter proclamas. O infelix homo! o miserrima anima! cur te credere jurabas, quæ tantopere inter se dissidere intelligebas? Nonne præstabat si veram fidem te habere putabas, vitam honesta morte finire, quam perjurium facere, perfidiam jurare, fidem abjurare! Sed absit, ut scriptura sancti concilii aliqua inter se contrarietatis oppositione dissideat, si remoto calumniandi studio diligens lector ad intelligendum curam impendat. Et hoc posterius patebit.

5. BERENG. « Qui enim dicit, panis, et vinum altaris solummodo sacramenta sunt; vel panis, et vinum altaris solummodo sunt verum Christi corpus et sanguis: modis omnibus panem, et vinum superesse constituit. »

LANFR. Nihil horum Romana synodus credendum esse decrevit, nec Humbertus Episcopus ad confitendum, vel jurandum horum tibi aliquid tradidit. Prior quidem sententia per quam dicitur, panis et vinum altaris solummodo sacramenta sunt, tua est, tuorumque sequacium. Posterior vero quæ enuntiat, panis et vinum altaris solummodo sunt verum Christi corpus et sanguis: nullius hominum est. Nam et tu veritatem carnis, ac sanguinis negas, et Ecclesia Christi sic panem in carnem, vinum credit converti in sanguinem: ut tamen salubriter credat, et veraciter recognoscat sacramentum esse dominicæ passionis divinæ propitiationis, concordiæ et unitatis, postremo assumptæ de Virgine carnis, ac sanguinis: singula suis, distinctisque modis, de quibus suo loco, ac tempore evidentius disseretur. In præsentia tantum suscepi ostendere verba Romani concilii quæ se servaturum jurejurando firmasti, nulla a se invicem contrarietate differre. Arguentibus enim te amicis, ac necessariis tuis, quod aut non servanda jurare non deberes, aut jurata servare: infamare soles Nicolaum Pontificem, reliquosque patres Romani concilii, videlicet quod docentes, ac scribentes contraria, tui fuerunt causa perjurii. Id quoque in hoc opusculo quod destruendum suscepi, ubique fere laboras efficere: propterea conferenda sunt verba tua verbis eorum.

Nicolaus Papa comperiens te docere, panem, vinumque altaris post consecrationem sine materiali mutatione in pristinis essentiis remanere: concessa tibi, sicut superius dictum est, respondendi licentia, cum non auderes pro tuæ partis defensione aliquid respondere: pietate motus ad preces tuas præcepit tradi scripturam tibi, quam superius posui. Ejus principium hoc erat.

« Ego Berengarius anathematizo eam hæresim de qua hactenus infamatus sum, quæ astruere conatur panem, et vinum, quæ in altari ponuntur, post consecrationem solummodo sacramentum; et non verum corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi esse. »

Rectissime id quidem, et ipse præcepit, et synodus assensit, et tu executus es, si labium dolosum in corde. et corde locutus non fuisses, si ad pristinum vomitum, et ad volutabrum luti infeliciter perjurus postea non redisses. Sacrorum namque canonum auctoritate instruimur, ut nemo ab hæresi revertens Ecclesiasticæ communionis particeps esse permittatur, quoad usque perversum dogma vinculo anathematis damnare compellatur. Verum in his verbis, nec verba tua superius posita, nec eorum sententias quisquam poterit invenire. Unde apparet perversorem, ac subversorem te esse divinarum litterarum, et ex depravatis, fictisque sententiis erroris nebulas spargere imperitis, falsumque esse quod ex falso principio constiterit emanare.

6. Bereng. « Sicut enim qui dicit: Christus est summus angularis lapis, Christum non aufert, Christum esse omnino constituit: ita qui dicit panis altaris solummodo est sacramentum, vel panis altaris solummodo est verum corpus Christi, panem in altari esse non negat, panem et vinum esse confirmat in mensa dominica. »

Lanfr. Verum annecteres si ignarus veritatis priorem propositionis partem quisquam statueret; nisi forte figurato locutionis modo verbum illud proferret. Solemus enim aliquas res illarum rerum, ex quibus efficiuntur, nominibus appellare, quamvis in aliam naturam translatæ, jam non possint esse illud, quod sunt res illæ, ex quibus probantur effectæ. Sicut beatus Augustinus in extremo psalmorum explanationis opere, « *cristallum* vocat nivem multorum annorum duratam tempore et serie sæculorum », cum nix

sit liquida, et humida, cristalli vero natura existat dura, et sicca. Ac per hoc cum tam diversæ naturæ sint in utrisque non recte quis cristallum nivem vocaverit; nisi eo locutionis modo, quo res effecta materiali solet nomine appellari. Et Creator ex terra creato primo homini in Genesi dicit: « Terra es, et in terram ibis. » Quasi diceret: Quia factus es ex terra, quandoque fies terra, et reverteris in terram.

Verumtamen, ut dixi, has sententias nemo catholicus recipit, christiana eas religio non admittit. Nam priorem tuam esse tantum, tuæque sectæ, nemo qui ambigat. Posteriorem vero neque tu recipis, qui carnis, ac sanguinis negator existis, neque nos qui sic utrumque fatemur: ut tamen multarum, et excelsarum rerum figuram ac sacramentum esse, minime abnegemus. Porro similitudo quam de Domino Jesu Christo, et lapide angulari posuisti, te impedit, nos expedit. Sicut enim qui dicit: Christus est lapis angularis, non revera Christum lapidem esse constituit, sed propter aliquam similitudinem, quam ad se invicem gerunt, ei nomen imponit; eodem modo cum divina pagina corpus Domini panem vocat, sacrata, ac mystica locutione id agit; seu quoniam ex pane conficitur, ejusque nonnullas retinet qualitates, seu quia animam incomprehensibiliter pascendo satiat, eique æternæ vitæ substantiam subministrat Vel quod corpus est filii Dei, qui est panis Angelorum, « et in quem (sicut ait princeps Apostolorum) desiderant Angeli prospicere »; seu aliquo alio modo, qui a doctioribus comprehendi potest, a nobis non potest.

7. Bereng. « Non enim constare poterit affirmatio omnis, parte subruta; et hoc sicut dicit beatus Augustinus in libro de Doctrina christiana; in ipsa æternitatis veritate, quæ Deus est, indissolubiliter constat. »

Lanfr. Relictis sacris auctoritatibus ad dialecticam

confugium facis. Et quidem de mysterio fidei auditurus, ac responsurus quæ ad rem debeant pertinere mallem audire, ac respondere sacras auctoritates, quam dialecticas rationes. Verum contra hæc quoque nostri erit studii respondere, ne ipsius artis inopia me putes in hac tibi parte deesse : fortasse jactantia quibusdam videbitur, et ostentationi magis quam necessitati deputabitur. Sed testis mihi Deus est et conscientia mea, quia in tractatu divinarum litterarum, nec proponere, nec ad propositas respondere cuperem dialecticas quæstiones, vel earum solutiones. Etsi quando materia disputandi talis est, ut hujus artis regulis valeat enucleatius explicari, in quantum possum per æquipollentias propositionum tego artem, ne videar magis arte, quam veritate, sanctorumque Patrum auctoritate confidere.

Quamvis beatus Augustinus in quibusdam suis scriptis, et maxime in libro de Doctrina christiana, hanc disciplinam amplissime laudet, et ad omnia quæ in sacris litteris vestigantur, plurimum valere confirmet.

Denique contra Felicianum hæreticum Arianum contendens, ita hac arte eum conclusit : ut ipse hæreticus non valens ferre locorum, ac syllogismorum implicitas, atque implicantes connexiones, publica voce exclamaret dicens : « Aristotelica mecum subtilitate contendis, et omnia quæ a me dicuntur, torrentis more præcipitas. » Igitur superius volens astruere panem vinumque altaris inter sacrandum essentialiter non mutari, duo quædam pro argumentorum locis assumpsisti : quorum unum tantummodo esse tuum, alterum nullius hominum manifestis rationibus approbavi. In qua re magno vitio rem prædictam effecisti. Nam quod tuum erat, quæstio erat. Ex eo quippe quærimus, id opprimere, atque evertere omnium argumentorum mole, atque impulsu satagimus. Porro nulla quæstio locus esse poterit argumenti. Argumenti quippe locum necesse est, aut per se esse certum, aut certis rationibus approbatum. Quod ergo

tantummodo tuum erat, ad probandam rem dubiam assumi minime oportebat. Reliquum vero quod nullius hominum esse consistit, ne id quidem dubiæ rei fidem facere aliqua ratione oportuit. Quis enim certum esse, aut certum fieri posse arbitretur, quod omnes negant, nullus confitetur? Igitur ne id quidem ad argumentum sumi rationis fuit. Male ergo utrumque posuisti. His duobus vitiosissimis principiis totam argumentationem tuam identidem repetendo ad finem usque contexis. Ac propterea necesse est vitiosum, nec conçedendum esse quicquid ex vitiosis, nec concessis principiis constiterit emanare.

Adhuc alio argumento probare contendis, panem vinumque post consecrationem in principalibus permanere essentiis, dicens : « Non enim constare poterit affirmatio omnis, parte subruta. » Ad cujus rei probationem non oportuit inferri particularem negationem, qua de præsenti quæstione nihil colligitur, sed universalem potius, per quam enuntiatur, nulla affirmatio constare poterit parte subruta. Age enim, particularis sit negatio tua, non omnis affirmatio constare poterit parte subruta. Rursus assumptio tua, panis et vinum altaris solummodo sunt sacramentum, vel panis et vinum altaris solummodo sunt verum Christi corpus et sanguis; utrumque affirmatio est. His duabus particularibus præcedentibus, poterisne regulariter concludere, parte subruta ea non posse constare? Absit. In nulla quippe syllogismorum figura, præcedentibus duabus particularibus consequenter infertur conclusio ulla. Male igitur eam collocasti. Illud vero perfunctorie non est prætereundum, quod præfatæ propositionis tuæ veritatem in ipsa æternitatis veritate, quæ Deus est, indissolubiliter constare perhibuisti, idque beati Augustini de doctrina christiana, auctoritate firmasti. Et quidem propositio ipsa vera est, veræque propositionis vim suo loco posita obtinet : sed tu male et inefficaciter eam posuisti. Nec ejus magis quam omnium tam rerum quam aliarum propositionum veritas, apud veritatem

omnia scientis ac præscientis Dei æternaliter constat, qui et res ipsas in principalibus, ac secundis essentiis condidit, easque tam verarum, quam falsarum propositionum causas esse disposuit. Verumtamen in opere de doctrina christiana nec hujus propositionis, nec alicujus ejus similis beatus Augustinus aliquo in loco mentionem fecit, quod facile quivis scire poterit, si curet ipsum librum legere, si nunquam legit, vel relegere, si fortasse jam legit. In qua re vehementer miror, sive errorem, sive stultitiam tuam. Errorem quidem, si prolata testimonia in sacris codicibus, aut aliter esse, aut penitus non esse ignoras. Stultitiam vero si ita cæteros vecordes existimas, ut dictis tuis contra antiquam Ecclesiæ fidem protinus credant, eaque velut sacrosancta indiscussa prætereant.

8. Bereng. « Est autem affirmatio notissimis partibus suis constans, prædicato, et subjecto, quæ ita enuntiat; panis, et vinum, quæ in altari ponuntur, sunt solummodo sacramenta. Nihilominus quæ ita enuntiat; panis, et vinum, quæ ponuntur in altari, post consecrationem solummodo sunt verum Christi corpus et sanguis. »

Lanfr. Eadem te repetere minime pudet, propterea quæ paulo ante posui me etiam replicare oportet. Priorem sententiam tantummodo esse tuam, posteriorem vero nullius hominum superius esse dixi, et ita esse documentis clarioribus approbavi. Nam et tu carnem ac sanguinem negas, in solo sacramento rem totam constituens; et nos sacramentum fatemur, et tamen utriusque veritatem fideliter, ac veraciter confitemur. Quod vero dialectica verba affirmationem, prædicatum, subjectum, cæteraque in hunc modum tractatui tantæ rei laboras inserere, propter nihil aliud videris id facere, nisi ut hac occasione peritum te disputandi imperitis valeas suadere. Nam et tu sine his nominibus quod

moliris, non impariter posses asserere; et nos quæ a te dicerentur sacris solummodo possemus testimoniis abolere.

BERENG. « Susceperat autem Burgundus negare panem et vinum in mensa dominica superesse. Hoc minime negat, immo omnino panem et vinum esse confirmat. »

LANFR. Membrum Ecclesiæ ab Ecclesia discrepare non debuit. Confitetur enim Ecclesia toto terrarum orbe diffusa, panem, et vinum ad sacrandum proponi in altari; sed inter sacrandum incomprehensibiliter, et ineffabiliter in substantiam carnis, et sanguinis commutari. Quod suo loco opitulante eo, de cujus sacratissimo corpore loquimur, diversis diversorum Patrum testimoniis ita esse, nec aliter posse esse monstrabitur. Non tamen panem negat, immo confirmat. Sed panem, qui de cœlo descendit, et dat vitam mundo, panem, quem Ambrosius et Augustinus eisdem verbis vocant epiusion, id est, supersubstantialem : quia caro Christi omnibus creatis substantiis major existit, omnes creaturas excellentissima dignitate præcellit. Vinum quoque non qualecunque, sed quod hominum, non quidem omnium, sed servorum Dei corda lætificat, quod animas inebriat, et a peccatis purgat.

BERENG. « Dum ita enuntiat : panis et vinum quæ ponuntur in altari, post consecrationem solummodo sunt verum Christi corpus et sanguis. »

LANFR. Dixit quidam spiritu Dei plenus : Os quod mentitur, occidit animam. Hanc timendam sententiam si timeres, falsam servo Dei calumniam non imponeres. Cætera namque dixit, sed adverbium *solummodo* nequaquam posuit. Quicquid igitur ex mendacio te mendaciter astruente colligitur, quicquid infertur, necessario totum dispargitur, infirmatur, cassatur. De quo quia in anterioribus satis egi, plura hic dicere transiturus ad alia supersedi.

9. Bereng. « Per consecrationem altaris fiunt panis et vinum sacramentum religionis, non ut desinant esse quæ erant, sed ut sint quæ erant, et in aliud commutentur, quod dicit beatus Ambrosius in libro de sacramentis. »

Lanfr. O mentem amentem, o hominem impudenter mentientem, o puniendam temeritatem; Ambrosium testem accire præsumis, quod panis et vinum altaris per consecrationem non desinunt esse quod erant, sed commutantur in aliud quod non erant. Et quidem si de sacramentis, seu cæteris, de quibus Ambrosius scripsit, omnes revolvas libros, quos Ecclesia in usu nunc habet, tale aliquid ab Ambrosio dictum, taliterque expositum nusquam reperire valebis. Quod si dixisset, præclarissimæ famæ suæ plurimum detraxisset, sibi ipsi contrarius extitisset, rem incredibilem credendam esse constituisset. Quis enim compos sui credat rem aliquam converti in aliam, nec tamen in ea parte desinere esse quod erat? Sed veritas ipsa, quæ Deus est, procul semper avertat, ut testis veritatis contra veritatem testis existat. Accipe potius quid in libro de mysteriis, sive initiandis dicat. Volens enim discrepantiam ostendere inter manna Judæorum, et sacrificium Christianorum, per hoc videlicet quia illud umbra, et figura erat, hoc vero lux, et veritas; illud e cœlo, hoc corpus Domini cœlorum: ne tantam elementorum in tantarum rerum conversionem mens credere humana refugeret, subjunxit dicens: « Quantis igitur utimur exemplis, probemus hoc non esse, quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit, majoremque vim esse benedictionis, quam naturæ, quia benedictione etiam natura ipsa mutatur. » Panem, vinumque a natura formari nullus qui ambigat, nemo qui nesciat. De quorum vera in verum corpus Domini conversione non oportere dubitari manifestis ostendit exemplis, congruis per similia asserit argumentis, narrans imprimis Moysi virgam in serpentem versam, deinde serpentem in virgam. Postea aquas in sanguinem mutatas, dehinc sanguinem remeasse

in aquas. Pluraque in hunc modum. Ad ultimum præmisso illo magno ac singulari miraculo de partu Virginis, inquit; « Et hoc quod conficimus corpus ex Virgine est. » Et ne naturam potentiæ divinæ præponeres, quasi non possit Deus cujuslibet rei mutare naturam ; occurrit dicens : « Quid hic quæris naturæ ordinem in Christi corpore, cum præter naturam sit ipse Dominus Jesus partus ex Virgine? » Sextum quoque de sacramentis librum in quo opere præfatum mendacium eum dixisse mendaciter affirmasti, sic incipit: « Sicut verus est Dei filius Dominus noster Jesus Christus, non per gratiam quemadmodum cæteri homines, sed per naturam : ita vera caro ejus est, quam accipimus, et verus ejus sanguis est, quem potamus. » Paucissima de multis me dixisse sufficiat, ut lectores tuarum, atque mearum sententiarum perspicaciter agnoscant, qua fraude fingis non inventa; qua astutia depravas inventa; qua pervicacia in aliud detorquere conaris quæcumque relinquis illæsa. Cui nequitiæ nulla fere hæreticorum pravitas a tempore Luciani et Isichii similis extitit, quorum uterque propheticas, et evangelicas, atque apostolicas scripturas ad suæ causæ commodum depravavit. Quæque hæresis sacras quidem litteras male intellexit, sed tamen sine ulla eversione in suo eas statu manere permisit. In quarto vero de sacramentis sermone cum præfatus doctor satageret approbare non esse mirandum, si ea quæ sunt divina potentia in aliud transeant, propterea quod ipsa quoque jubente omnia ex nihilo facta subsistant; subjunxit : « Si igitur tanta vis est in sermone Domini Jesu, ut inciperent esse quod non erant, quanto magis operatorius est, ut sint quæ erant, et in aliud commutentur? » Esse quidem secundum visibilem speciem testatur quæ erant, commutari vero secundum interiorem essentiam in naturam illarum rerum quæ antea non erant. Hoc modo ante, et post ipsemet exponit, diversis quidem verbis, sed non diversis sententiis. Atque hinc arbitror te assumpsisse quod superius intulisti, quodque tolerabiliter dictum,

intolerabiliter exposuisti. In quibusdam tamen codicibus præfata sententia verbis aliis invenitur hoc modo : « Si igitur tanta vis est in sermone Domini Jesu, ut inciperent esse quod non erant, quanto magis operatorius est, ut quæ erant in aliud commutentur? » Quæ litteratura plurimum concordat in sententia cum ea quæ in libro ab eodem de mysteriis, sive initiandis edito, in hæc verba reperitur : « Sermo ergo Christi, qui potuit ex nihilo facere quod non erat, non potest ea quæ sunt in id mutare, quod non erant?

10. BERENG. « Sacrificium Ecclesiæ duobus constat, duobus conficitur, visibili, et invisibili, sacramento, et re sacramenti, quæ tamen res, id est Christi corpus, si esset præ oculis, visibilis esset : sed elevata in cœlum, sedensque ad dexteram Patris usque in tempora restitutionis omnium, quod scribit Apostolus Petrus, cœlo devocari non poterit, sicut Christi persona Deo constat, et homine. »

LANFR. Caiphas cum esset pontifex anni illius verum de Salvatore nesciens prophetavit, dicens expedire magis pro mundo mori unum hominem, quam totius mundi perire omnem hominem. Verum quidem dixit, verumtamen quo ejus verbum vergeret, ignoravit. Sic et tu volens loqui contra causam nostram, manifeste quam defendendam suscepimus asseris partem nostram. Hoc est namque quod dicimus, hoc modis omnibus, contra te, ac sequaces tuos approbare contendimus, sacrificium scilicet Ecclesiæ duobus confici, duobus constare, visibili elementorum specie, et invisibili Domini Jesu Christi carne et sanguine, sacramento, et re sacramenti, quæ res (ut verbis tuis utar) est corpus Christi, sicut Christi persona, te quoque auctore, constat, et conficitur Deo, et homine cum ipse Christus sit verus Deus, et verus homo, quia omnis res illarum rerum

naturam, et veritatem in se continet ex quibus conficitur. Conficitur autem, te etiam teste, sacrificium Ecclesiæ sacramento, et re sacramenti, id est corpore Christi. Est igitur sacramentum, et res sacramenti, id est, corpus Christi. Christus tamen « resurgens ex mortuis jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. » Sed sicut dicit Andreas Apostolus, cum vere in terris carnes ejus sint comestæ, et vere sanguis ejus sit bibitus; ipse tamen usque in tempora restitutionis omnium in cœlestibus ad dexteram Patris integer perseverat, et vivus. Si quæris modum quo id fieri possit, breviter ad præsens respondeo: Mysterium est fidei : credi salubriter potest, vestigari utiliter non potest.

11. Bereng. « Unde beatus Augustinus, in Evangelio : Quando Christus manducatur, vita manducatur; nec quando manducamus, partes de illo facimus. »

Lanfr. Beatus Augustinus in Evangelio nihil dixit; quia aliquid in Evangelio dixisse aliquem nusquam legitur præter Dominum et Evangelistas, easque personas, quæ pro qualitate rerum, et eventu temporum loqui in Evangelio a scriptoribus Evangelii perhibentur. Scripsit vero prolixum opus historialiter exponendo Evangelium Domini secundum Joannem. In quo opere præfata sententia reperitur, quam nos devote suscipimus, et debita reverentia honoramus ; quia pro nobis facit, et veritati consonat, ubi ait : « Qui manducat carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in eo. » Nec quando manducamus, partes de illo facimus. Absit enim, ut sic intelligamus manducari Christum, quemadmodum intellexerunt illi qui cum audirent dicentem Dominum. « Nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in nobis. » Continuo responderunt : « Durus est hic sermo, et quis potest eum audire? » Putaverunt

namque sicut præfatus auctor multis in locis dicit, quod in terris degentem Dominum in frusta essent conscissuri, et sic carnes ejus aut elixas in lebetibus, aut assas in verubus essent comesuri, aut si hoc nollent, non possent esse ejus discipuli. Propterea elegerunt abire, et jam amplius cum eo non ire. Procul avertat Deus ab Ecclesia sua talem sententiam. Sic nempe in terris immolatum Christum manducamus, et bibimus, ut in cœlestibus ad dexteram Patris integer semper existat et vivus.

12. Bereng. « Unde beatus Augustinus in libro de Civitate Dei, sacramentum est sacrum signum. Signum diffinit in libro de Doctrina christiana. Signum est res præter speciem, quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire. »

Lanfr. Et nos sacramentum, de quo agimus, sacrum esse signum credimus, et credendum suademus. Quo signo præter speciem, quæ se oculis intuentium ingerit, longe aliud, valdeque diversum in cogitationem salubriter intelligentium venit. Quid autem illud sit, seu potius quæ illa sint breviter superius commemoravi, latius paulo post explicaturus. Verumtamen beatus Augustinus in libro de Civitate Dei non ita abrupte, ut tu dicis, sacramentum sacrum esse signum diffinivit. Nihil vero eo in loco de Corpore et Sanguine Domini loquebatur: sed tractans de ritu judaicorum sacrificiorum, quod per sacrificia quæ viderentur res invisibiles, per quas humanæ societati ad diligendum Deum, proximumque consulitur, significarentur; paucis approbatam sententiam conclusit, dicens: « Sacrificium ergo visibile invisibilis sacrificii sacramentum, id est, sacrum signum est. » Quid vero visibile, quid invisibile sacrificium vocaverit; post aliqua his verbis exponit: « Non vult ergo Deus sacrificium trucidati pecoris, sed

vult sacrificium contriti cordis. » Et paulo post: « Porro autem misericordia, verum sacrificium est. »

13. Bereng. « Augustinus in epistola ad Bonifacium Episcopum: Si sacramenta rerum, quarum sacramenta sunt, similitudinem non haberent, omnino sacramenta non essent. Idem de catechizandis rudibus; signacula quidem rerum divinarum sunt visibilia, sed res invisibiles in eis honorantur. Nec sic habenda est species benedictione sanctificata, quemadmodum habetur in usu quolibet. »

Lanfr. Hoc ignorare quisquam nequit, quicumque vel tenuem sacris litteris operam impendit. Sacramenta enim illarum rerum, quarum sacramenta sunt, semper similitudinem gerunt: sicut in sacramento, de quo hæc quæstio ventilatur, dum frangitur hostia, dum sanguis de calice in ora fidelium funditur, quid aliud quam dominici corporis in cruce immolatio, ejusque sanguinis de latere effusio designatur? Alioquin sacramentum non esset, si sacramenti nomen eo intelligatur modo, quo nunc intelligimus, et intelligi a lectoribus, seu auditoribus æstimamus. Dicitur namque sacramentum etiam jusjurandum, non quod rei cujuspiam similitudinem habeat: sed quia supra res sacras alicujus rei confirmatio, vel negatio fiat. Unde beatus Gregorius in epistola ad Justinum: « Ad beati inquit, Petri sacratissimum corpus districta eum ex abundanti fecimus sacramenta præbere. » Dicitur quoque sacramentum alicujus rei sacratio; sicut argumentum dubiæ rei approbatio, fulcimentum casuræ rei sustentatio. Illud vero quod ex libro de catechizandis rudibus assumpsisti, asserens in rebus visibilibus res invisibiles honorandas, nec sic habendam speciem benedictione sanctificatam quemadmodum non sanctificatam, quid tuæ parti prosit, plane non video. Immo magis videtur tuam oppugnare sententiam, nostræ ferre subsidium. Nos etenim in specie panis, et

vini quam videmus, res invisibiles, id est Christi carnem, et sanguinem honoramus. Nec similiter pendimus has duas species, ex quibus consecratur dominicum corpus, quemadmodum ante consecrationem pendebamus, cum fideliter fateamur ante consecrationem, esse panem, vinumque, id est, eas res qua natura formavit. Inter sacrandum vero converti in Christi carnem ac sanguinem, quas utrasque res benedictio consecravit. Quamvis beatus Augustinus in eo libro non magis loquebatur de hoc sacramento, quam de cæteris, quæ christiana consuetudine exerceri jubentur, et solemniter exercentur, instruens diaconum quemdam Carthaginensis Ecclesiæ, qualiter ipsum quoque rudes de his, et de cæteris oporteret instruere.

14. Bereng. « Unde beatus Augustinus, in epistola ad Bonifacium : Sicut, inquit, sacramentum corporis Christi secundum quemdam modum corpus Christi est, sacramentum sanguinis Christi secundum quemdam modum sanguis Christi est : ita sacramentum fidei, fides est. »

Lanfr. Sacramentum corporis Christi quantum ad id spectat, quod in cruce immolatus est ipse Dominus Christus, caro ejus est, quam forma panis opertam in sacramento accipimus, et sanguis ejus, quem sub vini specie, ac sapore potamus. Caro videlicet carnis, et sanguis, sacramentum est sanguinis. Carne et sanguine utroque invisibili, intelligibili, spirituali, significatur Redemptoris corpus visibile, palpabile, manifeste plenum gratia omnium virtutum, et divina majestate. Quorum alterum quidem dum frangitur, et in populi salutem dividitur; alterum vero effusum de calice ab ore fidelium sumitur : mors ejus in cruce, et sanguinis ejus de latere emanatio figuratur. Utrumque beatus Gregorius et solerter attendit, et enucleate in quarto dialogi libro exponit dicens : « Ejus quippe

caro ibi sumitur, ejus sanguis non jam in manus infidelium, sed in ora fidelium funditur. Pensandum ergo est quale sit hoc sacrificium, quod pro absolutione nostra mortem unigeniti filii semper imitatur. » Imitatur dixit, non operatur, quia « resurgens ex mortuis, jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. » Caro ergo et sanguis quibus ad impetrandam pro peccatis nostris Dei misericordiam quotidie alimur, Christi corpus ac sanguis vocantur, non solum quia essentialiter idem sunt qualitatibus plurimum discrepantes; verum etiam eo locutionis modo, quo res significans significatæ rei solet vocabulo nuncupari. Nec juste quisquam movebitur, si eadem caro, idemque sanguis sui ipsorum sacramenta existant secundum aliud atque aliud accepta : cum ipse Dominus Jesus post resurrectionem suam sui ipsius diversa temporum ratione typum gesserit et figuram. Apparens enim duobus discipulis, locutusque eis quantum satis esse judicavit, dum finxit se longius ire, sicut beatus Augustinus dicit, significavit se post paucos dies in cœlum ascensurum esse. Quod iter longe remotum est a communi hominum vita, quæ ipsis et duobus discipulis evidentissime figurata. Christus ergo Christi est sacramentum. Longius videlicet ire se fingens; longius suo tempore ascendentis in cœlum. Idem ejusdem, nec tamen usquequaque ejusdem. Verus namque Deus, et verus homo, et fingens, et ascendens. Verumtamen aliud est figmentum terreni itineris, aliud in cœlum veritas ascendentis. Nec aliquis ita desipuerit, ut propterea abnegare præsumat fingentem se longius ire esse Christum verum; quia ipso figmento longioris itineris significavit verum Christum ascensurum in cœlum.

Porro sacramentum fidei in ipsa ad Bonifacium epistola beatus Augustinus baptismum vocat. Verus autem baptismus constat non tam ablutione corporis quam fide cordis, quemadmodum apostolica doctrina tradit dicens: « Fide mundans corda eorum. » Et alibi : « Sic et vos salvos facit baptisma, non carnis depositio sordium, sed conscientiæ

bonæ interrogatio in Deum. » Alterum tamen significatur per alterum. Nam per ablutionem quæ corpori extrinsecus adhibetur, purgatio animæ exprimitur, quam fides interior operatur. Vocaturque baptismus fides secundum eam locutionis formam, qua mysterium ejus rei, cujus mysterium est, censeri nomine consuevit. Hujus rei causa similitudo est quam in sacramento, et in re sacramenti reperiri semper necesse est. Sicut in baptismo, et fide. Utrumque enim lavat, purgat, purificat, illud carnem, hoc mentem.

Sicut ergo cœlestis panis, quæ vera Christi caro est, suo modo vocatur corpus Christi, quum revera sit sacramentum corporis Christi, illius videlicet quod visibile, palpabile, mortale, in cruce est suspensum, vocaturque ipsa carnis ipsius immolatio, quæ sacerdotis manibus fit Christi passio, mors, crucifixio, non rei veritate, sed significante mysterio : sic sacramentum fidei, quod baptisma intelligit, fides est.

15. Bereng. « Beatus Augustinus, in epistola ad Bonifacium : Semel immolatus est Christus in semetipso, et tamen in sacramento non solum per omnes Paschæ solemnitates, sed et omni die populis immolatur. »

Lanfr. In seipso semel immolatus est Christus, quia in manifestatione sui corporis in distinctione membrorum omnium verus Deus, et verus homo semel tantum in cruce pependit, offerens seipsum Patri hostiam vivam, passibilem, mortalem, vivorum, ac mortuorum redemptionis efficacem, eorum videlicet quos divini concilii altitudo redimendos judicavit, præscivit, prædestinavit, vocavit, modis atque temporibus quibus id fieri congruebat. In sacramento tamen quod in hujus rei memoriam frequentat Ecclesia, caro Domini quotidie immolatur, dividitur, comeditur, et sanguis ejus de calice fidelium ore potatur. Utraque vera, utraque de Virgine sumpta. Sumitur quidem caro per se,

et sanguis per se non sine certi mysterii ratione. Quamvis alio locutionis modo totus Christus manducari dicatur, et credatur, scilicet cum vita æterna, quæ ipse est, spirituali desiderio appetitur, cum recordatio mandatorum ejus super mel et favum dulcior in mente habetur, cum fraterna charitas, cujus signum hoc sacramentum gestat, pro Christi amore diligitur, cum dulciter atque salubriter in memoria reconditur, quod pro salute hominum contumeliis sit affectus, cruce suspensus, clavis affixus, lancea vulneratus. Utraque comestio necessaria, utraque fructuosa. Altera indiget alterius, ut boni aliquid operetur. Nam prior si desit, posterior non solum peccata non purgat, sed etiam auget, et præsumptores judicat : « Qui enim manducat, et bibit indigne, judicium sibi manducat, et bibit. » Porro posterior sine priore esse non potest aut non debet. Hinc namque panis quotidianus a Domino dicitur, sicut a beato Ambrosio, et sancto Cypriano exponitur, et Evangelio legitur : « Nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis ejus sanguinem; non habebitis vitam in vobis. » Et sacri canones jubent non habendos inter catholicos qui sacramento Corporis Christi non communicant, nisi forte pœnitentium more, et Episcopali judicio, pro capitalibus peccatis abstineant. Frustra ergo infers et dicis : Si semel passus est Christus in semetipso, semel etiam in corpore suo, eo quod corpus suum nullo modo separari potest a seipso. Quod non procedit. Multa quippe sunt in rebus, quæ rerum partibus convenire non possunt. Nam cum ipse Dominus Jesus verus Deus sit, et verus homo, omnisque homo constet anima rationali, et corpore, non tamen anima ipsa, aut ipsum corpus recte vocabitur homo, vel Deus.

16. Bereng. « Consentio, inquit Burgundus, sanctæ Romanæ Ecclesiæ. Revera non sanctam Ecclesiam experta

est veritas ipsa, sed Ecclesiam malignantium, concilium vanitatis, nec Apostolicam, sed sedem Sathanæ. »

Lanfr. Non deberes dicere: Consentio, inquit Burgundus, sed consentio ego Berengarius, tua enim hæc verba fuerunt, hæc te credere sanctum concilium fefellisti, hæc te servaturum jurejurando firmasti. Venerabilis Humbertus, quem quasi exprobrando Burgundum nominas, quasi non possit Deus habere in Burgundia servos suos : nihil aliud fecit, nisi quod scripturam ipsam præcipiente synodo manu in manum tibi porrexit. Verum o infelix anima de hæresi ad perjurium prius transisti; nunc iterum de perjurio ad hæresim remeasti : propterea traditus in reprobum sensum sanctam Romanam Ecclesiam, vocas Ecclesiam malignantium, concilium vanitatis, sedem Sathanæ. Et hoc impio ore garristi, quod garrisse nemo legitur, non hæreticus, non schismaticus, non falsus aliquis Christianus. Quotquot enim a primordio christianæ Ecclesiæ Christiani nominis dignitate gloriati sunt, etsi aliqui relicto veritatis tramite per devia erroris incedere maluerunt; sedem tamen beati Petri Apostoli magnifice honoraverunt, nullamque adversus eam hujusmodi blasphemiam vel dicere, vel scribere præsumpserunt. Quod indubitatum habet qui eorum scripta legit, quæ diversis temporibus, ac diversis de causis sedes apostolica ab eis transmissa, vel porrecta recepit. Denique ipse Dominus honorifice alloquitur eam in Evangelio, dicens: « Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam; et tibi dabo claves regni cœlorum; et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in cœlis; et quodcumque solveris super terram erit solutum et in cœlis. Quæ tametsi de pastoribus sanctæ Ecclesiæ dicta esse credantur, et a quibusdam catholicis exponantur : præcipue tamen de Romana Ecclesia intelligenda esse sacri canones, et Pontificum decreta testantur.

17. Bereng. « Quis enim aut ratione concipiat, aut per miraculum fieri posse concedat, panem frangi in Christi corpore, quod post resurrectionem tota viget incorruptibilitate, et usque in tempora restitutionis omnium cœlo manet indevocabile. »

Lanfr. Quonam modo panis efficiatur caro, vinumque convertatur in sanguinem, utriusque essentialiter mutata natura : justus qui ex fide vivit, scrutari argumentis, et concipere ratione non quærit. Mavult enim cœlestibus mysteriis nunc fidem adhibere, ut ad fidei præmia valeat quandoque pervenire : quam fide omissa in comprehendendis iis, quæ comprehendi non possunt, supervacue laborare, sciens scriptum esse : « Altiora te ne quæsieris, et fortiora te ne scrutatus fueris ; sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper, et in pluribus operibus ejus ne fueris curiosus. » Non est enim tibi necessarium ea quæ abscondita sunt videre oculis tuis. Divina tamen potentia mirabiliter operante fieri posse concedit. Nec defuere quibusdam dubitantibus digna miracula, quibus rerum visibilium atque corruptibilium ablatis tegumentis, sicuti revera est, appareret corporalibus oculis caro Christi, et sanguis, omnipotente Deo misericorditer sanante infirmorum imbecillitatem, et terribiliter damnante atque evertente omnium hæreticorum detestabilem pravitatem. Quorum officii interest simplicem infantium, atque lactentium, ex quibus laudem perfecit Christus, fidem irridere, rationibus omnia velle comprehendere, cum ipsi sint rationis expertes, facti propter arrogantiam, et sterilitatem sicut equus et mulus, in quibus non est intellectus. Quod vero incorruptionem dominici corporis, et quod cœlo usque in diem judicii devocari non possit : fidei nostræ qua ipsum vere a fidelibus suis manducari credimus, quasi causam impossibilitatis opponis, profecto fidem nostram aut non intelligis, aut intellectam male exponendo ad tuam ipsius perniciem depravare contendis. Sic enim credimus vere salubriterque

manducari in terris a digne percipientibus Dominum Jesum Christum : ut certissime teneamus existere illum in cœlestibus incontaminatum, incorruptum, illæsum. Ineptus sis si propterea dicas Sareptanam viduam non potuisse comedere oleum quo plenus erat lechitus suus : quia sacra testante historia lechitus olei non est imminutus, cum eadem scriptura dicat : « Abiit et fecit juxta verbum Heliæ, et comedit ipse, et illa, et domus ejus. » Non dissimili gravaris vecordia, si idcirco moliaris astruere non posse ali Ecclesiam carne ac sanguine Redemptoris sui, quia Apostolus dicit : « Christus resurgens ex mortuis jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur » ; cum ipse Dominus loquens discipulis suis testetur, dicens : « Accipite, et manducate, hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur; et hic est calix sanguinis mei, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur. Et panis quem ego dedero caro mea est pro mundi vita. Et nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. » Ex quibus Domini verbis ortæ sunt duæ hæreses antiquis temporibus. Et in hoc quidem consenserunt omnes, quod panis et vinum in veram filii hominis carnem, verumque ejus sanguinem converterentur. Sed quis esset iste filius hominis, non omnes eamdem sententiam tenuerunt. Quidam arbitrati sunt hunc oportere intelligi quemlibet hominem, sive justum, sive peccatorem in cujus carnem ac sanguinem conversa terrena substantia sumeretur in remissionem peccatorum. Alii arbitrati sunt non hunc esse de turba quemlibet hominem, sed virum justum, sanctificatum, a communi hominum vita per suæ vitæ celsitudinem segregatum, qui templum Dei esset, qui divinam in se habitationem verissime possideret. In hujus carnem, ac sanguinem commutari posse panem vinumque altaris, hæretica pertinacia delirabant. Factum est hoc paucis annis post obitum beati Augustini, tempore Cælestini Papæ, et Cyrilli Alexandrini Episcopi, quibus præ-

cipientibus, atque annitentibus indicta, ac celebrata est synodus Ephesina, una de quatuor quas beatus Gregorius in epistola ad Patriarchas fatetur se ita suscipere, complecti, et venerari; quemadmodum sancta quatuor Evangelia Domini nostri Jesu Christi. In qua synodo damnatæ sunt utræque superius comprehensæ lethales pestes, roborata est fides, qua credimus panem converti in eam carnem, quæ in cruce pependit, vinumque in eum sanguinem, qui de pendentis in cruce latere emanavit. Denique ducenti qui eidem concilio interfuere Episcopi, inter cætera de hoc sacramento sic scripserunt, et Nestorio Episcopo quasi hæreticorum capiti transmiserunt: « Ad benedictiones, inquiunt, mysticas accedimus, et sanctificamur participes sancti corporis, et pretiosi sanguinis Christi omnium nostrum Redemptoris effecti. Non ut communem carnem percipientes; quod absit, nec ut viri sanctificati, et verbo conjuncti secundum dignitatis unitatem, aut sicut divinam possidentis habitationem, sed vere vivificatricem, et ipsius verbi propriam factam. Vita enim naturaliter ut Deus existens, quia propriæ carni unitus est, vivificatricem eam esse professus est. Et ideo quamvis dicat ad nos: Amen, amen dico vobis, nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non tamen eam, ut hominis unius ex nobis existimare debemus (Quomodo enim juxta naturam suam vivificatrix esse caro hominis poterit?) Sed ut vere propriam ejus factam, qui propter nos filius hominis, et factus est, et vocatus. « Et circa finem concilii: « Si quis non confitetur carnem Domini vivificatricem esse, et propriam ipsius Verbi Dei Patris, sed velut alterius præter ipsum conjuncti eidem per dignitatem, aut quasi divinam habentis habitationem, ac non potius vivificatricem esse, quia facta est propria Verbi vivificare valentis, anathema sit. » Quid manifestius audire desideras, si studiosum novæ contentionis animum studio antiquæ pacis omittas? Non est ut sancta synodus definit hæc caro alicujus de

vulgo hominis, non justi et sanctificati hominis, sed potius cui ipse unitus, id est, incarnatus est, Dei et hominis. Quod vero ait benedictiones mysticas, sic dictum accipe, quasi diceret secretas. Mysterium namque, sicut beatus Augustinus in libro de catechizandis rudibus dicit, a secreto nomen accepit. Quid enim secretius quam panis, vinique speciem conspicere, saporem gustare, tactum sentire, et tamen mirabiliter operante Deo veram carnem verumque sanguinem credere, comedere, bibere? Has, et hujusmodi scripturas per totum fere divinarum litterarum corpus sparsim diffusas, si amoto inanis jactantiæ appetitu,. pro intentione vitæ æternæ humiliter legeres, si inter legendum effusis ad Dominum precibus impetrata divina gratia intelligeres, si ea quæ ad litteram accipi, et ea quæ spiritualiter oportet intelligi christiana cautela distingueres: proculdubio crederes quod universalis Ecclesia credit, prædicares quod apostolica doctrina in tota mundi latitudine prædicandum instituit. Carnem scilicet, ac sanguinem Domini nostri Jesu Christi, et ore corporis, et ore cordis, hoc est corporaliter, ac spiritualiter manducari et bibi. Corporali siquidem ore corporaliter manducamus et bibimus, quoties de altari dominico ipsum dominicum corpus per manum sacerdotis accipimus. Spirituali vero ore cordis spiritualiter comeditur et hauritur, quando suaviter, et utiliter, sicut beatus Augustinus dicit, in memoria reconditur, quod unigenitus Dei filius pro salute mundi carnem accepit, in cruce pependit, resurrexit, apparuit, ascendit, venturus in die judicii dignas singulis mercedes rependere pro suis operibus. Quæ comestio tunc est utilis pauperibus Christi, si ad tanti divitis tam magnam mensam sedentes, sic edunt, ut saturentur, sic recolunt ut imitentur, parati semper mori pro Christo, mortificantes jugiter membra sua quæ sunt super terram, et crucifigentes carnem suam cum vitiis, et concupiscentiis sicut scriptum est: « Ad mensam magnam sedisti, scito quoniam talia te oportet præparare. » De corporali co-

mestione discipulis a Domino dicitur: « Accipite, manducate, et bibite, hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur; » Et, « Hic est calix sanguinis mei, qui pro vobis effundetur. » Et Apostolus ad Corinthios : « Qui manducat et bibit indigne, judicium sibi manducat, et bibit, non dijudicans corpus Domini. » Spiritualem autem comestionem demonstrare satagebat beatus Augustinus in homilia vicesima sexta super Joannem, cum diceret: « Panem cœlestem spiritualiter manducate, innocentiam ad altare apportate. » Et post pauca : « Hic est ergo panis de cœlo descendens : ut si quis ex ipso manducaverit, non moriatur. Sed quod pertinet ad virtutem sacramenti, non quod pertinet ad visibile sacramentum. Qui manducat intus, non foris, qui manducat in corde, non qui premit dente. » Quæ autem sit hujus sacramenti virtus paulo post exponit dicens : « Norunt fideles corpus Christi, si corpus Christi esse non negligant. Fiant corpus Christi, si volunt vivere de spiritu Christi. » Et post aliqua : « Inde est quod exponens nobis Apostolus Paulus hunc panem : unus panis, inquit, unum corpus multi sumus. O sacramentum pietatis! o signum unitatis! o vinculum caritatis!

18. Propulsatis quantum satis visum est calumniis, quas in contumeliam Humberti Episcopi, sanctæque Romanæ Ecclesiæ temere protulisti, scripsisti, edidisti; reliquum est ut fidem sanctæ Ecclesiæ, atque opinionem tuæ sectæ compendiose exponamus; expositas paucis auctoritatibus brevibusque rationibus unam probemus, alteram improbemus. Plurima enim ac prolixa vel testimonia scripturarum, vel firmamenta disputationum epistolaris brevitas inseri non permittit, nec ratio, aut necessitas ulla exposcit. Nam qui fideles sunt, sed depravati, pravitati suæ defendendæ pertinaciter non insistunt. Sed potius intellectis auctoritatibus, auditisque rationibus, ad viam veritatis humiliter reverti

concupiscunt : pauca eis, et paucis sufficere possunt. Qui vero contentionibus deservire, atque in sua infidelitate persistere decreverunt; nec si plura apponerentur, possunt pluribus esse contenti.

Credimus igitur terrenas substantias, quæ in mensa dominica per sacerdotale ministerium divinitus sanctificantur, ineffabiliter, incomprehensibiliter, mirabiliter, operante superna potentia, converti in essentiam dominici corporis, reservatis ipsarum rerum speciebus, et quibusdam aliis qualitatibus, ne percipientes cruda, et cruenta horrerent, et ut credentes fidei præmia ampliora perciperent; ipso tamen dominico corpore existente in cœlestibus ad dexteram Patris, immortali, inviolato, integro, incontaminato, illæso : ut vere dici possit, et ipsum corpus quod de Virgine sumptum est, nos sumere, et tamen non ipsum. Ipsum quidem quantum ad essentiam veræque naturæ proprietatem, atque virtutem; non ipsum autem si spectes panis, vinique speciem, cæteraque superius comprehensa : hanc fidem tenuit a priscis temporibus, et nunc tenet Ecclesia, quæ per totum diffusa orbem catholica nominatur. Unde sicut superius dictum est, Dominus in Evangelio : « Accipite, et manducate, hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. » Et, « Hic est calix sanguinis mei, mysterium fidei, qui pro vobis, et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. » Beatus Ambrosius, discernens sacramentum Christianorum a sacramento Judæorum, in sermone de mysteriis ad neophytos sic ait : « Considera nunc utrum præstantior sit panis Angelorum, an caro Christi, quæ utique corpus est vitæ. Manna illud e cœlo, hoc supra cœlum. Illud cœli, hoc Domini cœlorum. Illud corruptioni obnoxium, si in diem alterum servaretur, hoc alienum ob omni corruptione. Quod quicunque religiose gustaverit, corruptionem sentire non poterit. Illis aqua de petra fluxit, tibi sanguis e Christo. Illos ad horam satiavit aqua, te sanguis diluit in æternum. Judæus bibit, et sitit ; tu cum biberis, sitire non poteris. Et illud in um-

bra, hoc in veritate. Si illud quod miraris umbra est, quantum istud cujus et umbram miraris. » Et paulo post : « Cognovisti præstantiora. Potior est lux quam umbra, veritas quam figura : corpus auctoris, quam manna de cœlo. Forte dicas, Aliud video, quomodo tu mihi asseris quod Christi corpus accipiam? Et hoc nobis adhuc superest ut probemus. Quantis igitur utimur exemplis ut probemus non hoc esse, quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit : majoremque vim esse benedictionis, quam naturæ, quia benedictione etiam natura ipsa mutatur. Virgam tenebat Moyses, projecit eam, et facta est serpens. Rursus prehendit caudam serpentis, et in virgæ naturam revertitur. Vides igitur prophetica gratia his mutatam esse naturam et serpentis, et virgæ; currebant Ægypti flumina puro aquarum meatu. Subito de fontium venis sanguis cœpit erumpere. Non erat potus in fluviis. Rursus ad Prophetæ voces cruor cessavit fluminum, aquarum natura remeavit.

His et aliis hujusmodi miraculis, quæ ineffabili divinitatis operatione fiunt, enarratis : post aliqua subjungit : « Advertimus igitur majoris esse gratiam, quam naturam, et adhuc tamen propheticæ benedictionis numeramus gratiam. Quod si tantum valuit humana benedictio, ut naturam converteret, quid dicimus de ipsa consecratione divina, ubi verba ipsa Domini Salvatoris operantur? Nam sacramentum istud quod accipis, Christi sermone conficitur. Quod si tantum valuit sermo Heliæ ut ignem de cœlo deponeret : non valebit Christi sermo ut species mutet elementorum? De totius mundi operibus legisti, Quia ipse dixit et facta sunt, mandavit et creata sunt. Sermo ergo Christi qui potuit ex nihilo facere quæ non erant, non potest ea quæ sunt in id mutare quod non erant? Non enim minus est novas rebus dare quam mutare naturas. Sed quod argumentis utimur, suis utamur exemplis, incarnationisque astruamus mysterii veritatem. Nunquid naturæ usus præcessit, cum Jesus Do-

minus ex Maria nasceretur? Si ordinem quærimus, viro mixta fœmina generare consuevit.

« Liquet igitur quod præter naturæ ordinem Virgo generavit, et hoc quod conficimus corpus ex Virgine est. Quid hic quæris naturæ ordinem in Christi corpore, cum præter naturam sit ipse Dominus Jesus partus ex Virgine? » Item in quarto de sacramentis : « Tu forte dices : Meus panis est usitatus. Sed panis iste, panis est ante verba sacramentorum. Ubi accesserit consecratio, de pane, fit corpus Christi. » Et paulo post. « Cœlum non erat, mare non erat, terra non erat, sed audi dicentem David; Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt. Ergo ut tibi respondeam, non erat corpus Christi ante consecrationem, sed post consecrationem dico tibi quia jam est corpus Christi. Ipse dixit, et factum est, ipse mandavit, et creatum est. » Et post aliqua : « Antequam consecretur, panis est : Ubi autem verba Christi accesserint, Corpus est Christi. Denique audi dicentem; Accipite, et edite ex eo omnes : Hoc est enim corpus meum. Et ante verba Christi, calix est vini et aquæ plenus : Ubi verba Christi operata fuerint; ibi sanguis efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis generibus potens est sermo Christi universa convertere. Deinde ipse Dominus Jesus testificatur nobis quod corpus suum accipiamus et sanguinem. Nunquid debemus de ejus fide, et testificatione dubitare? » Item in sexto de sacramentis : « Quod et superius dictum est : Sicut verus est Dei filius Dominus noster Jesus Christus, non quemadmodum homines per gratiam, sed quasi filius ex substantia Patris : ita vera ejus caro est, sicut ipse dixit, quam accipimus : et verus ejus sanguis est, quem potamus. Sed forte dicas quod dixerunt tunc temporis etiam discipuli Christi, audientes dicentem : Nisi quis manducaverit carnem meam, et biberit sanguinem meum, non manebit in me, nec habebit vitam æternam. Forte dicat : Quomodo vera? Qui similitudinem video, non video sanguinis veritatem. Primo omnium dixi

tibi de sermone Christi, qui operatur ut possit mutare, et convertere genera instituta naturæ. Deinde ubi non tulerunt sermonem Christi discipuli ejus, audientes quod carnem suam daret manducandam et sanguinem suum daret bibendum, recedebant. Solus autem Petrus dixit. Verba vitæ æternæ habes, et ego a te quo recedam? Ne igitur plures hoc dicerent, veluti quidam esset horror cruoris, sed maneret gratia redemptionis : ideo in similitudine quidem accipis sacramentum, sed veræ naturæ gratiam virtutemque consequeris. Ego sum, inquit, panis vivus qui de cœlo descendi; sed caro non descendit e cœlo, hoc est carnem in terris assumpsit ex Virgine. Quomodo ergo descendit panis e cœlo, et panis vivus? Quia idem Dominus noster Jesus Christus consors est divinitatis et corporis. Et tu qui accipis carnem, divinæ ejus substantiæ in illo participaris alimento. » Item in epistola ad Ireneum : « Quæris a me cur Dominus Deus manna pluerit populo patrum, et nunc non pluat. Si cognoscis, pluit; et quotidie pluit de cœlo manna servientibus sibi. Et corporeum quidem illud manna hodie plerisque in locis invenitur, sed nunc non est tanti res miraculi, quia venit quod perfectum est. Perfectum autem, panis de cœlo, corpus ex Virgine, est de quo satis Evangelium te docet. Quanto præstantiora hæc superioribus? »

Augustinus in homilia secunda psalmi tricesimi tertii : « Accesserunt Judæi ad Christum ut crucifigerent, nos ad eum accedamus ut corpus et sanguinem ejus accipiamus. Illi de crucifixo tenebrati sunt, nos manducando crucifixum et bibendo illuminamur. » Et post aliqua : « Vere magnus Dominus, et magna misericordia ejus, vere qui nobis dedit manducare corpus suum, in quo tanta perpessus est, et sanguinem bibere. » Item in homilia psalmi quadragesimi quinti ad Judeos loquens : « In illius nomine quem occidistis baptizamini, et dimittuntur vobis peccata vestra. Medicum vel postea cognovistis, jam securi bibite sanguinem quem fudistis. » Item in homilia psalmi sexagesimi quinti : « Modo

homicidis donatus est, et fusus sanguis innocentis; et ipsum sanguinem quem per insaniam fuderunt, per gratiam biberunt. » Item in homilia psalmi nonagesimi octavi : « Quæro quid sit scabellum pedum ejus, et dicit mihi scriptura, terra scabellum pedum meorum. Fuctuans converto me ad Christum, quia ipsum quæro hic et invenio, quomodo sine impietate adoretur terra, sine impietate adoretur scabellum pedum ejus. Suscepit enim de terra terram, quia caro de terra est, et de carne Mariæ carnem accipit; et quia in ipsa carne hic ambulavit, et ipsam carnem nobis ad manducandum ad salutem dedit. Nemo autem illam carnem manducat, nisi prius adoraverit. Inventum est quemadmodum adoretur tale scabellum pedum Domini, et non solum non peccemus adorando, sed peccemus non adorando. » Et paulo post : « Tunc autem quando hoc Dominus commendavit, de carne sua locutus erat, et dixerat : Nisi quis manducaverit carnem meam, non habebit in se vitam æternam. Scandalizati sunt discipuli ejus quidam septuaginta ferme, et dixerunt : Durus est hic sermo, quis potest eum intelligere? Et recesserunt ab eo, et amplius cum eo non ambulaverunt. Durum illis visum est quod ait : Nisi quis manducaverit carnem meam, non habebit vitam æternam. Acceperunt illud stulte. Carnaliter illud cogitaverunt, et putaverunt quod præcisurus esset Dominus particulas quasdam de corpore suo, et daturus illis, et dixerunt : Durus est hic sermo. Ipsi erant duri, non sermo. » Et paucis intermissis : « Spiritualiter, *inquit*, intelligite quod locutus sum. Non hoc corpus quod videtis manducaturi estis, et bibituri illum sanguinem quem fusuri sunt qui me crucifigent. »

In his postremis beati Augustini verbis exultas. In his vicisse te, et superiorem esse gloriaris, hic firmamentum tuæ defensionis te invenisse gratularis. Quomodo, inquis, persuadere contendis, quod veram carnem, verumque sanguinem in hoc sacramento sumamus, cum manifeste audias quod corpus quod videbant non essent discipuli comesturi,

neque bibituri sanguinem quem crucifigentes erant effusuri? Calumniosa quidem ista objectio est. Qui enim superius testatus est quod carnem quam de matre Virgine sumpsit, et in qua in terris ambulavit ad manducandum nobis salubriter tribuit, quomodo huic tam præclaræ sententiæ aliqua contraria sententia potuit obviare? Absit a sobrio lectore, et catholico expositore tam perverse sentire de Ecclesiæ columna, de firmamento veritatis, de quo Cælestinus Papa in decretis suis asserit, quod nec saltem sinistræ suspicionis rumor dum viveret eum asperserit. Immo revera id dixit quod catholica Ecclesia in omnibus membris suis fideliter fatetur, et credit; quod ego quoque in professione fidei breviter superius posui, breviter comprehendi, videlicet ipsum esse corpus, et non ipsum. Neque enim eo, quo ipsi putabant modo credimus quod visibile Christi corpus comedamus, aut sanguinem quem fusuri, et oculis suis conspecturi erant persequentes bibamus. Sed potius id credimus quod non videmus, ut valeat esse fides, quæ non potest esse, si res quæ creduntur corporalibus sensibus constiterit subjacere. Unde exponens quod obscure posuit : « Et si necesse est, *inquit*, illud visibiliter celebrari, oportet tamen invisibiliter intelligi. » Existimabant namque quod præciperet eis Dominus, aut bestiali more, aut humano, corpus comedere, quod videbant, aut bibere sanguinem, quem persequentes fusuri erant, hoc est aut crudum, aut aqua coctum, aut substratis carbonibus in verubus assum. Hanc carnalem eorum intelligentiam redarguens Dominus in Evangelio secundum Joannem dicit : « Spiritus est qui vivificat : caro autem non prodest quicquam. » Quod exponens beatus Augustinus in vicesima septima ejusdem Evangelii homilia ait : « Quid est ergo, non prodest quicquam caro? Non prodest quicquam, sed quomodo illi intellexerunt? Carnem quippe sic intellexerunt; quomodo in cadavere dilaniatur, aut in macello venditur, non quomodo spiritu vegetatur. » De his hactenus : ad propositum revertamur.

19. Augustinus in homilia undecima super Joannem : « In populo enim Judæorum figuratus est populus Christianorum : Ibi figura, hic veritas ; ibi umbra, hic corpus. » Item in homilia tricesima prima : « At illi viderunt Christum suo scelere morientem, et crediderunt in Christum suis sceleribus ignoscentem. Quousque biberent sanguinem quem fuderant, de sua salute desperaverant ». Item in quadragesima : « Qui sævientes occiderunt, imitati crediderunt ; et quem sanguinem sæviendo fuderunt, credendo biberunt. » Item in sermone ad neophytos : « Hoc accipite in pane, quod pependit in cruce. Et hoc accipite in calice, quod effusum est de Christi latere. Erit enim illi mors, non vita, qui mendacem putaverit vitam ». Item in libro quarto de Trinitate : « Apud eum paucissimi remanserunt, agnoscentibus Gentibus, et pia humilitate bibentibus pretium suum, ejusque fiducia deserentibus hostem suum ». Et in subsequenti capitulo post aliqua : « Quid tam mundum pro mundandis vitiis mortalium, quam sine ulla contagione carnalis concupiscentiæ caro nata in utero, et ex utero virginali ? Et quid tam grate offerri et suscipi posset, quam caro sacrificii nostri corpus effectum sacerdotis nostri ? » Leo Papa, in sermone de jejunio septimi mensis : « Hanc confessionem, dilectissimi, toto corde promentes, impia hæreticorum commenta respuite : ut jejunia vestra, et eleemosynæ nullius erroris contagio polluantur. Tunc enim et sacrificii munda est ablatio, et misericordiæ sancta largitio, quando hi qui ista dependunt, quod operantur intelligunt. Nam dicente Domino : Nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis : sic sacræ mensæ communicare debetis, ut nihil prorsus de veritate corporis Christi, et sanguinis ambigatis. Hoc enim ore sumitur, quod fide creditur, et frustra ab illis amen respondetur, a quibus contra id quod accipitur, disputatur ». Item in epistola Anatolio Episcopo missa : « Aliter enim in Ecclesia

Dei, quæ corpus est Christi, nec rata sunt sacerdotia, nec vera sacrificia, nisi in nostræ proprietate naturæ verus nos Pontifex reconciliet, verus immaculati agni sanguis emundet. Qui licet in Patris sit dextera constitutus, in eadem tamen carne, quam sumpsit ex Virgine sacramentum propitiationis exequitur. » Item in sermone de passione Domini: « Fefellit ergo illum malignitas sua, intulit supplicium filio Dei, quod cunctis filiis hominum in remedium verteretur. Fudit sanguinem justum, qui reconciliando mundo et præmium esset et poculum. » S. Gregorius in homilia Paschali: « Quid namque sit sanguis Agni, non jam audiendo, sed bibendo didicistis. Qui sanguis super utrumque postem ponitur, quando non solum ore corporis, sed etiam ore cordis hauritur.

His divinorum eloquiorum testimoniis, quæ ex multis compendii causa, pauca excerpsi, clare, ut arbitror, innotescit, quod vera Christi caro, verusque ejus sanguis in mensa dominica immoletur, comedatur, bibatur, corporaliter, spiritualiter, incomprehensibiliter. Et ne quis perversus, atque perversor aliter ea intelligeret, vel exponeret, quam universalis Ecclesiæ spirituales filii intelligunt, et exponunt; facta sunt tam antiquis, quam modernis temporibus in diversis Ecclesiis huic fidei congrua miracula, quando, et ubi, et quibus tantum secretum demonstrare voluit æterna sapientia, cui nulla sunt non possibilia, attingens a fine usque ad finem, et fortiter, atque suaviter disponens omnia. Quæ miracula facta esse ignorat nullus quisquis in ecclesiasticis historiis, seu sanctorum Patrum gestis est aliquantulum studiosus. Quæ scripturæ tametsi illam excelsissimam auctoritatis arcem non obtinent, qua donatæ sunt, quas propheticas, seu apostolicas nuncupamus, hoc tamen probare sufficiunt, quod hanc fidem, quam nunc habemus, omnes fideles, qui nos præcesserunt a priscis temporibus habuerunt. Alioquin cum in decretis Romanorum Pontificum sacrisque canonibus apocryphæ scripturæ nominatim damnatæ sunt,

hæc quoque specialiter damnarentur, nec in Ecclesia catholica a catholicis solemniter legerentur.

20. Adversus tantam divinarum auctoritatum lucem quæstionis caliginem opponere non desistis, dicens : Quod tu verum Christi corpus esse asseris, in sacris litteris appellatur species, similitudo, figura, signum, mysterium, sacramentum. Hæc autem vocabula ad aliquid sunt. Nulla vero quæ ad aliquid referuntur ; possunt esse id quod sunt ea, ad quæ referuntur. Non est igitur corpus Christi. Hoc enim in quodam scripto tuo diversis, ac prolixioribus verbis, sed non mutata sententia reperi ; hoc garriunt discipuli, atque sequaces tui, subversores quidem aliorum et ipsi auro, et argento, cæteraque pecunia tua a te subversi, errantes, et alios in errorem mittentes non intelligentes sicut dicit Apostolus, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. Verum his vocabulis in nullo præscribitur fidei qua credimus, et veritati quam defendimus. Species namque, et similitudo illarum rerum vocabula sunt, quæ ante fuerunt, et ex quibus corpus Christi sanguisque conficitur. Panem dico, ac vinum, unde in fine cujusdam missæ oratur, et dicitur : « Perficiant in nobis, Domine, quæsumus tua sacramenta, quod continent, ut quæ nunc specie gerimus, rerum veritate capiamus. « Postulat quippe sacerdos, ut corpus Christi quod sub specie panis, vinique geritur ; manifesta visione, sicuti revera est, quandoque capiatur. Veritas enim pro manifestatione in sacris sæpe litteris reperitur. De qua manifesta visione Dominus in Evangelio secundum Joannem discipulis dicit : « Qui autem diligit me, diligetur a Patre meo. Et ego diligam eum ; et manifestabo ei meipsum. » Et David in persona Dei Patris : « Longitudine dierum replebo eum, et ostendam illi salutare meum. » Quamvis non improbabiliter quidam exponant hoc in loco esse carnis ac sanguinis veritatem, ipsam eorumdem effi-

cientiam, id est, peccatorum remissionem. Illis namque omnibus modis vera Christi caro ac sanguis existit, qui digne percipiunt, qui percipiendo delictorum indulgentiam consequuntur. Unde in canone Missæ sacerdos dicit: « Ut nobis corpus, et sanguis fiat dilectissimi filii tui Domini nostri Jesu Christi; » nobis, inquam, id est, credentibus, et misericordia tua digne sumentibus: « Qui enim manducat, et bibit indigne, judicium sibi manducat, et bibit. »

Hinc et sanctus Gregorius in quarto dialogi libro: « Tunc vera pro nobis Deo hostia erit, cum nosmetipsos hostiam fecerimus. » Est quidem etiam peccatoribus, et indigne sumentibus vera Christi caro, verusque sanguis, sed essentia, non salubri efficientia. Hujus rei testis est beatus Augustinus in quinto libro de baptismo dicens: Sicut enim Judas, cui buccellam tradidit Dominus, non malum accipiendo, sed male accipiendo locum in se diabolo præbuit; sic indigne quisque sumens dominicum sacramentum, non efficit, ut quia ipse malus est, malum sit, aut quia non ad salutem accipit, nihil acceperit. Corpus enim Domini, et sanguis Domini nihilominus erat etiam illius, quibus dicebat Apostolus: Qui manducat et bibit indigne; judicium sibi manducat et bibit. Ambrosius in sexto de Sacramentis: « Quomodo vera? Qui similitudinem video, non video sanguinis veritatem ». Et paulo post: « Ideo in similitudine quidem accipis sacramentum, sed veræ naturæ gratiam virtutemque consequeris. » Similitudinem hoc in loco nullo dubitante panis, vinique speciem intelligit, sub qua corporis Christi natura contegitur; et sine cruoris horrore a digne sumentibus in salutem accipitur. Invenitur etiam species, similitudo, figura pro veritate. Unde Dominus in Evangelio secundum Joannem: « Neque vocem ejus unquam audistis, neque speciem ejus vidistis. » Apostolus ad Corinthios: « Per fidem enim ambulamus et non per speciem. » Ambrosius in libro de mysteriis:

« Speciem autem et pro veritate accipiendam legimus, et de Christo, et specie inventus ut homo, et de Patre Deo; neque speciem ejus vidistis. Item in quarto de fide ad Gratianum: « Caro enim mea vere est esca, et sanguis meus vere est potus. Carnem audis, sanguinem audis, mortis dominicæ sacramenta cognoscis. » Et paulo post: « Nos autem quotiescumque sacramenta sumimus, quæ per sacræ orationis mysterium in carnem transfigurantur et sanguinem, mortem annuntiamus. » Augustinus in libro de catechizandis rudibus: « Efficiemur enim sicut ab illo speramus, et expectamus æquales Angelis Dei; et cum eis pariter illa Trinitate perfruemur jam per speciem, in qua nunc per fidem ambulamus ». Apostolus ad Philippenses: « In similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo. » Item ad Hebræos: « Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus. » Porro signum, mysterium, sacramentum, et si quid hujusmodi est, dominicæ passionis designativa nomina sunt, si tamen sacramentum ea significatione accipiatur, qua sacrum esse signum in libro de Civitate Dei a beato Augustino diffinitur. Unde beatus Gregorius in quarto dialogi libro: « Hæc namque singularis victima ab æterno interitu animam salvat, quæ illam nobis mortem Unigeniti per mysterium reparat. » Et paulo post: « Hinc ergo pensemus quale pro nobis sit hoc sacrificium; quod pro absolutione nostra passionem Unigeniti filii semper imitatur. » Et post aliqua: « Qui passionis dominicæ mysteria celebramus, debemus imitari quod colimus. » Item in homilia Paschali: « In utroque etenim poste agni sanguis positus est, quando sacramentum passionis ejus cum ore ad redemptionem sumitur; ad imitationem quoque intenta mente cogitatur. » Sacramentum sane in divinis codicibus non una tantum significatione positum reperitur. Denique sanctus Ambrosius in libro ad Gratianum, apparuisse dicit hominibus Unigenitum Patris per sacramentum assumpti hominis. Quod tantumdem significat, quantum

si diceret apparuisse eum per hominem quem assumpsit, et quem divinitati suæ dignum habitaculum consecravit. Habet autem et alias significationes, de quibus satis superius dictum est.

Quod vero panis dicitur: consueto sacrorum codicum more id fit, qui res quaslibet sæpe vocant nominibus illarum rerum, ex quibus fiunt seu quæ esse putantur, et non sunt; sive quibus aliquo modo similes existunt. Unde beatus Hieronymus in secundo explanationum libro in Oseæ: « Postquam autem reversa fuerit terra in terram suam, et tam nos qui scribimus quam eos qui de nobis judicant, pallida mors subtraxerit. » Et superbo homini a viro sapiente dicitur: « Quid superbis terra, et cinis? » Et Abraham tres viros vidisse legitur, cum essent Angeli. De qua re beatus Augustinus, in secundo libro de Trinitate dicit: « Sub ilice autem Mambræ tres viros vidit Abraham, quibus et invitatis hospitioque susceptis et epulantibus ministravit. » Et in libris Judicum mulier sterilis ad virum suum de Angelo dicit: « Vir Dei venit ad me. » Et paulo post: « Ecce apparuit mihi vir, quem ante videram ». Et post aliqua: « Et nesciebat mane quod Angelus Dei esset. » Et beatus Hieronymus in eodem explanationum libro super Osea Propheta de Deo dicit: « Quasi tinea efficitur et putredo, non quod Deus tinea sit, vel putredo, sed quod sustinentibus pœnas, hæc universa videantur. » Et in Evangelio secundum Joannem: Maledixerunt ei, et dixerunt: « Tu discipulus illius sis; » cum non maledictio, sed benedictio sit esse discipulum Christi. Unde beatus Augustinus in expositione ejusdem Evangelii dicit: « Tale maledictum super nos, et super filios nostros. Maledictum est enim si cor discutias, non si verba perpendas. » Et in Evangelio secundum Matthæum, et similiter secundum Lucam: « Si ergo vos cum sitis mali nostis, bona data dare filiis vestris. » De qua sententia beatus Augustinus in secundo libro de sermone Domini sic disputat: « Quomodo

mali dant bona? Sed malos appellavit dilectores sæculi hujus, et peccatores. Bona vero quæ dant, secundum eorum sensum, bona dicenda sunt; quia hæc pro bonis habent. » Et Dominus Jesus Christus propter quasdam similitudines in iisdem litteris vocatur leo, agnus, vermis, lignum, petra, lapis angularis, multaque in hunc modum. Sic et corpus Christi vocatur panis, vel quia ex pane conficitur, seu quia contuentium oculis cum caro sit, panis videtur, sive quod corporali, et visibili pani similitudine quadam conjungitur. Nam sicut quia iste materialis panis discrete sumptus humanam carnem nutrit, et sustentat, sic spirituale, et invisibile corpus Christi animam digne sumentis alit, et vegetat. Adhuc objicis et auctoritate Ambrosii ipsum Ambrosium infirmare moliris dicens : Ambrosius in libro de Sacramentis ait : « Sicut enim mortis similitudinem sumpsisti, ita etiam similitudinem pretiosi sanguinis bibis. » Hæc verba exponens quid comparatius, inquis, quid similius? Negari non potest beatum Ambrosium sacramento baptismi sacramenta comparavisse altaris. Non est autem vera Christi mors in baptismo. Igitur nec verus ejus sanguis in hoc sacramento. Pace tua dictum sit, multum falleris in hac verborum intelligentia, neque enim similitudinis adverbia identitatem, seu æqualitatem ubique posita significant. In Evangelio namque Salvator dicit: « Estote misericordes, sicut et pater vester misericors est. » Non tamen eadem, seu æqualis misericordia potest inesse Deo et hominibus. Et in Evangelio secundum Joannem: « Et ego, inquit, claritatem quam dedisti. Mihi dedi eos, ut sint unum sicut et nos unum sumus. » Et alibi : « Dilexisti eos, sicut et me dilexisti. » Unde et beatus Augustinus in expositione ejusdem Evangelii ait : « Neque enim semper æqualitatem significat qui dicit, sicut illud, ita et illud; sed aliquando tantum, quia est illud, est et illud, aut quia est illud ut sit, et illud.

21. Est aliud quod objicitis, quod concessa loquendi facultate multis in locis clamatis, et dicitis : Si panis in veram Christi carnem convertitur, aut panis sustollitur in cœlum, ut illic in Christi carnem transferatur, aut caro Christi ad terram defertur, ut istic in eam panis commutetur. Atqui nec panis sustollitur, nec caro defertur. Non est igitur vera caro in quam panis convertitur. Hoc vos colligitis secundum humanam sapientiam, non secundum divinam. Humana autem sapientia perquiri divina operà prohibet Apostolus ad Romanos, dicens : « Non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem. » Et ad Corinthios : « Sermo meus, et prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus, et virtutis : ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. » Et ad Colossen. « Videte ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi. » Et beatus Gregorius in homilia Paschali : « Sciendum, inquit, nobis est, quod divina operatio si ratione comprehenditur, non est admirabilis. Nec fides habet meritum, cui humana ratio præbet experimentum. » Propterea in tanta rerum profunditate magis oportuit te orare Deum, ut aut intelligeres quæ pro humana capacitate intelligi possunt, aut patienter, et humiliter ferres, et tamen crederes quæ in tanto arcano humani ingenii vires excedunt, et in hac vita intelligi minime possunt; quam litem movere, ab universali Ecclesia dissentire, novum schisma verbis et scriptis contra sanctorum Patrum præcepta inferre. Profecto hoc modo ageres quod agi oportere præcipit legislator dicens : « Ne transgrediaris terminos patrum. » Et beatus Augustinus, in primo libro de Sermone Domini in monte : « Quod vero, inquit, aut obscurum aut absurdum illi sonat; non inde concitet contradictionum certamina, sed oret ut intelligat. » Et in libro tertio de Trinitate : « Mihi autem, ait, utile est, ut meminerim virium mearum, fratresque meos admoneam

ut meminerint suarum; ne ultra quam tutum est humana progrediatur infirmitas. » Et in libro contra Felicianum hæreticum : « Scripturarum auctoritate contentus, simplicitati obedire potius studeo quam tumori. » Et paulo post : « Quam rationem afferre potes si partum prædicas virginis; si redditos oculos non negas cæcis; si sepultos ostendas rediisse a mortuis? Si ergo horum et incomprehensibilis est ratio, et veritas prompta est, facilius in negotiis fidei testimoniis creditur, quam ratio investigatur.

22. Probatis quæ probari oportebat, et exclusis quæ excludi ratio suadebat, jam tandem quid tu credas, et credulitatem tuam quid sequatur, videamus. Tu credis panem vinumque dominicæ mensæ inter consecrandum quantum ad substantiam immobilia permanere. Hoc est panem et vinum extitisse ante consecrationem, et panem vinumque existere post consecrationem. Christi carnem, ac sanguinem propterea vocari : quod in memoriam crucifixæ carnis, et de latere effusi sanguinis in Ecclesia celebrentur : ut dominicam passionem per hoc admoniti semper recolamus, et recolentes carnem nostram cum vitiis, et concupiscentiis incessanter crucifigamus. Quæ si vera sunt : præstantiora, et diviniora fuerunt sacramenta Judæorum sacramentis Christianorum. Quis enim nesciat, manna quod de cœlo pluebat Dominus, seu animatas, et sensibiles creaturas, quas populus ille sacrificare consueverat, parva buccella panis, modicoque vini præstantiores extitisse? Rursus quis non intelligat divinius fuisse prænuntiare futura, quam narrare præterita, cum illud non possit facere nisi spiritu Dei plenus; hoc autem sæpe faciat idiota etiam vel quilibet imperitus? Sed absit hoc a fidelium corde, et christiana intelligentia. Christi namque miles Ambrosius illa inferiora, hæc potiora et digniora esse in libro de mysteriis confirmat, dicens : « Summo studio volumus comprobare, quia et antiquiora

sunt sacramenta Ecclesiæ quam synagogæ, et præstantiora quam manna est. » Et paulo post : « Probatum est antiquiora esse Ecclesiæ sacramenta, nunc cognosce potiora. » Et post aliqua, cognovisti præstantiora : « Potior est lux quam umbra, veritas quam figura. » Item in quarto de sacramentis. « Accipe quæ dico, diviniora esse sacramenta Christianorum quam Judæorum. » Ergo falsa sunt quæ proponis.

Amplius. Si verum est quod de corpore Christi tu credis, et astruis : falsum est quod ab Ecclesia ubique gentium de eadem re creditur et astruitur. Omnes enim, qui Christianos se et esse, et dici lætantur : veram Christi carnem, verumque ejus sanguinem, utraque sumpta de Virgine; in hoc sacramento se percipere gloriantur. Interroga universos, qui Latinæ linguæ, nostrarumve litterarum notitiam perceperunt. Interroga Græcos, Armenios, seu cujuslibet nationis quoscunque Christianos homines, uno ore hanc fidem se testantur habere. Porro si universalis Ecclesiæ fides falsa existit, aut nunquam fuit catholica Ecclesia, aut periit. Nihil namque efficacius ad interitum animarum, quam perniciosus error. Sed non fuisse, aut periisse Ecclesiam, catholicus nemo consenserit. Alioquin non est verum quod Abrahæ veritas promisit, dicens : « In semine tuo benedicentur omnes Gentes. » Item in Psalmo : « Postula a me et dabo tibi Gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ. » Item : « Reminiscentur, et convertentur ad Dominum universi fines terræ. » Et alibi : « Quos redemit de manu inimici, de regionibus congregavit eos, a solis ortu, et occasu, ab aquilone et mari. » Item beatus Augustinus, in prima expositionis Psalmorum parte : « Ecclesia magna quid est fratres? Nunquid exigua pars orbis terrarum Ecclesia magna est? Ecclesia magna totus orbis est. » Item in eadem : « Annuntiavi justitiam tuam in Ecclesia magna. Quam magna? Toto orbe terrarum. Quam magna? In omnibus Gentibus. Quare in omnibus Gentibus? Quia in

omnem terram exivit sonus eorum. » Item in tertia ejusdem operis parte : « Corpus Christi constat ex multis credentibus in toto orbe terrarum. » Item in eadem : « Tabernaculum Domini est ipsa sancta Ecclesia in toto orbe terrarum diffusa. » Et alibi : « Chorus Christi jam totus mundus est. Chorus Christi ab oriente in occidentem consonat. » Item in libro de agone Christiano : « Nec eos audiamus qui sanctam Ecclesiam, quæ una catholica est, negant per orbem esse diffusam. » Et quibusdam intermissis : « Populus autem ipsius, inquit, quando non audit Prophetas, et Evangelium, in quibus apertissime scriptum est Ecclesiam Christi per omnes gentes esse diffusam, et audit schismaticos, non Dei gloriam quærentes, sed suam, satis significat se servum esse, non liberum. » Et Dominus in Evangelio : « Ager est hic mundus. » Et paulo post : « Simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, et ex omni genere piscium congreganti. » Et ad discipulos : « Ite in orbem terrarum, prædicate Evangelium omni creaturæ.

23. Adversus tam clara ipsius Domini, et sancti Spiritus ejus de Ecclesia, et de statu Ecclesiæ testimonia objicis tu, et objiciunt qui a te decepti alios decipere moliuntur. Itaque dicitis : Prædicatum est Evangelium in omnibus Gentibus, credidit mundus, facta est Ecclesia, crevit, fructificavit; sed imperitia male intelligentium postea erravit, et periit, in nobis solis, et in his qui nos sequuntur sancta in terris Ecclesia remansit. Hanc sacrilegam vanitatem evertit evangelica veritas, et Prophetarum atque sanctorum Patrum non violanda auctoritas. Unde Ecclesiæ suæ sanctæ in Evangelio suo Dominus pollicetur, dicens : « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi. » Quod minime diceret, si Ecclesiam suam ante consummationem sæculi perituram esse prænosceret. Et alibi : « Tunc si quis vobis dixerit, Ecce hic Christus, aut

ecce illic, nolite credere. » August. in secunda Psalmorum expositionis parte : « Corpus est autem Ecclesia, non ista, aut illa, sed toto orbe diffusa. » Item in eadem : « Spes omnium filiorum terræ. Non spes unius anguli, non spes unius Judææ, non spes solius Africæ, non spes Pannoniæ, non spes Orientis aut Occidentis, sed spes omnium finium terræ, et in mari longe. » In eadem : « Hæc prophetia propter eos præmissa est, qui putant religionem nominis christiani usque ad certum tempus in hoc sæculo victuram, et postea non futuram. Permanebit autem cum sole, quandiu sol oritur, et occidit. Hoc est, quam diu tempora ista volvuntur, non deerit Ecclesia, id est, Christi corpus in terris. » Item in eadem : « Domum tuam decet sanctitudo Domine; domum tuam, totam domum tuam : Non hic, aut hic, aut ibi; sed domum tuam totam per totum orbem terrarum. Quare per totum orbem terrarum? Quia correxit orbem terræ, qui non commovebitur. Domus Domini fortis erit, per totum orbem terrarum erit. » Item in extrema ejusdem operis parte : « Quid est quod dicis hæretice, jam perisse Ecclesiam de omnibus Gentibus, quando adhuc prædicatur Evangelium ut possit esse in omnibus Gentibus. Ergo usque in finem sæculi Ecclesia in omnibus Gentibus. » In eadem : « Ubi sunt, qui dicunt perisse de mundo Ecclesiam, quando nec inclinari potest? » Item in eadem : « Quisquis putaverit Ecclesiam in una parte esse, et non eam cognoverit diffusam toto orbe terrarum, et crediderit eis qui dicunt : Ecce hic est Christus, et ecce illic, sicut modo audistis cum Evangelium legeretur, cum ille totum orbem emerit quia tantum pretium dedit; ille tamquam in proximo scandalizatur, a luna uritur. »

Falsum est igitur quod de corpore Christi a te creditur et astruitur. Ergo vera est ejus caro, quam accipimus; et verus est ejus sanguis quem potamus.

[Beatus Hieronymus, in expositionis Hiezechielis prophetæ XIII libro, hujus mysterii altitudinem considerans;

sed in ipsa sua consideratione deficiens, his verbis testatur, dicens : Christus est princeps et Pontifex secundum ordinem Melchisedech, et hostia et sacerdos, qui in conspectu Patris nobiscum cœlestem comedit panem et vinum bibit ; de quo in Evangelio loquitur : Non bibam de genimine vitis hujus, nisi quum bibero illud novum in regno Patris mei. In illo videlicet regno, de quo scribit Apostolus : Regnum Dei intra vos est : clausaque erit porta ; nemo enim potest passionis Domini corporisque ejus ac sanguinis pro majestate rei sacramenta cognoscere. Hilarius, in libro de Trinitate : Eos inquiens qui nunc inter patrem et filium voluntatis ingerunt unitatem interrogo, utrumne per naturæ veritatem hodie Christus in nobis sit, an per concordiam voluntatis. Si enim vere verbum caro factum est, et vere nos verbum carnem cibo dominico sumimus, quia et in Christo pater est, et Christus in nobis. Quisquis ergo naturaliter patrem in Christo negabit ; neget prius naturaliter vel se in Christo, vel sibi Christum inesse : quia in Christo Pater, et Christus in nobis unum in his esse faciunt. Si vere igitur carnem corporis nostri Christus assumpsit, et vere homo ille qui ex Maria natus fuit, Christus est, nos qui vere sub mysterio carnem sumimus, et per hoc unum erimus ; quia Pater in eo, et ille in nobis quomodo voluntatis unitas asseritur, quum naturalis per sacramentum proprietas perfectæ sacramentum sit unitatis. Non est humano aut sæculi sensu in Dei rebus loquendum, neque per violentiam atque impudentem prædicationem cœlestium dictorum sanati alienæ atque impiæ intelligentiæ extorquenda perversitas est. Quæ scripta sunt legimus, intelligamus; et tunc perfectæ fidei officio fungemur. De naturali enim in nobis veritate quæ dicimus nisi ab eo didicimus, stulte atque impie dicimus. Ipse enim ait : Caro mea vere est esca, et sanguis meus vere est potus : qui edit carnem meam et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in eo. De veritate carnis et sanguinis non est relictus ambigendi locus. Nunc enim ipsius Domini professione et

fide nostra vere caro est, et vere sanguis est, et hæc accepta atque hausta id efficiunt, ut nos in Christo et Christus in nobis sit. Anne hoc veritas non est? Contingat plane his verum non esse qui Christum Jesum verum esse Deum denegant. Est ergo in nobis ipse secundum carnem, et sumus in eo dum secundum quod nos sumus in eo est. Hæc vitæ nostræ causa est: quod in nobis carnalibus manentem Christum per carnem habemus victuris nobis per eum ex conditione qua vivit ille per Patrem. Si ergo naturaliter nos secundum carnem per eum vivimus, id est carnis sua naturam adepti, quomodo non naturaliter secundum spiritum in se Patrem habeat quum vivat ipse per Patrem?]

ELUCIDARIUM SIVE DIALOGUS DE SUMMA TOTIUS CHRISTIANÆ THEOLOGIÆ.

PRÆFATIO.

Sæpius rogato a condiscipulis quasdam quæstiunculas enodare, importunitati illorum non fuit facultas negando obviare præsertim metuenti illo elogio multari, si creditum talentum mallem in terra silendo occultari. Job enim dicit : « Divitias, quas devoravit, extrahet Deus de ventre ejus, » quas abscondit a verbi Dei famem patiente. Et ut labor meus non solum præsenti proficiat ætati ; disputata curavi stylo transmittere posteritati : rogans ut quicunque studuerit his legendo incumbere, pro me satagat Deo preces effundere. Titulus itaque òperi, si placet, *Elucidarium* præfigatur : quia in eo obscuritas diversarum rerum elucidatur. Nomen autem meum ideo volui silentio contegi, ne invidia tabescens suis juberet utile opus contemnendo negligi : Quod tamen lector postulet ut in cœlo conscribatur, nec aliquando de libro viventium deleatur. Fundamentum igitur Opusculi supra petram, id est, Christum jaciatur ; et tota machina quatuor firmis columnis fulciatur. Primam columnam erigat Prophetica auctoritas ; secundam stabiliat Apostolica dignitas ; tertiam roboret Expositorum sagacitas ; quartum figat Magistrorum solers sublimitas.

LIBER I.

1. *Quid sit Deus? et quomodo unus ac trinus, solis comparatione ostenditur?*

Discipulus. Gloriose Magister, rogo ut ad quæsita mihi ne pigriteris respondere, ad honorem Dei, et utilitatem Ecclesiæ. — Magister. Equidem faciam, quantum mihi

Vires ipse dabit; nec me labor iste gravabit.

D. Dicitur quod nemo sciat quid sit Deus; et valde videtur absurdum adorare quod nesciamus. Ab ipso ergo exordium sumamus; et in primis dic mihi quid sit Deus? — M. Quantum homini licet scire, Deus est substantia spiritualis, tam inestimabilis pulchritudinis, tam ineffabilis suavitatis, ut Angeli, qui septuplo solem sua vincunt pulchritudine, jugiter desiderent in eum insatiabiliter prospicere.

D. Quomodo intelligitur Trinitas unus Deus? — M. Aspice solem, in quo sunt tria; scilicet, ignea substantia, splendor, et calor : quæ in tantum sunt inseparabilia, ut si velis inde splendorem segregare, prives mundum sole; et si iterum calorem tentes sejungere, careas sole. In ignea igitur substantia intellige Patrem, in splendore Filium, in calore Spiritum sanctum.

2. *De nominibus Patris, Filii, et Spiritus sancti.*

D. Quare vocatur Pater? — M. Quia ipse est fons et origo, a quo omnia procedunt, cujus sapientia Filius appellatur.

D. Quare Filius? — M. Quia ut splendor a sole, ita a Patre generatur. Amborum autem amor Spiritus sanctus nuncupatur.

D. Quare Spiritus sanctus? — M. Quia de utroque æternaliter procedens, quasi ab eis spiratur. Illa itaque vis

Divinitatis, quæ omnia creando patrat, Pater vocatur : illa autem, quæ omnia continet ne in nihilum dissolvantur, Filius appellatur : illa vero, quæ omnia inspirando vivificat et ornat, Spiritus sanctus nuncupatur. Ex Patre omnia, per Filium omnia, in Spiritu sancto omnia. Pater memoria, Filius intelligentia, Spiritus sanctus voluntas intelligitur.

D. Cum omnipotentia et summa clementia de Patre prædicetur; quare non mater vocatur? — M. Quia generatio principaliter a Patre procedit.

D. Cum vero veritas, vel sapientia, de Filio dicatur; cur non filia appellatur? — M. Quia Filius similior est Patri, quam filia.

D. Cur Spiritus sanctus amborum Filius non dicitur; ut unus esset Pater, et alter mater? — M. Quia simul et æqualiter ab utroque procedit, et ipse est vinculum totius Divinitatis.

3. *De Dei habitatione ac loco.*

D. Ubi habitat Deus? — M. Quamvis ubique potentialiter, tamen in intellectuali cœlo substantialiter.

D. Quid est hoc? — M. Tres cœli dicuntur : unum corporale, quod a nobis videtur : aliud spirituale, eo quod spirituales substantiæ, scilicet Angeli in eo habitare creduntur : tertium intellectuale, in quo Trinitas sancta a beatis facie ad faciem contemplatur.

D. Quomodo dicitur Deus in omni loco totus esse, et simul et semper, et in nullo loco esse? — M. In omni loco totus esse ideo dicitur, quia in nullo loco impotentior est, quam in alio : ut enim in cœlo, sic potens est in inferno. Simul esse dicitur, quia eodem momento, quo in Oriente, eodem cuncta disponit in Occidente. Semper autem in omni loco esse prædicatur, quia in omni tempore cuncta moderatur. In nullo loco esse dicitur; quia locus est corporeus : Deus autem incorporeus, et ideo illocalis. Idcirco nullo loco

continetur, cum ipse contineat omnia : *in quo vivimus, movemur, et sumus*. In hoc enim differt Deus ab aliis creaturis spiritualibus, quæ proprietate substantiæ finiuntur, et loco tenentur : ut, Angelus, qui assistebat Apostolo in Asia oranti, non eodem tempore simul adesse poterat alibi. Locale enim est, quod cum alicubi totum est, non potest simul esse alibi. Illocale vero est, quod simul est ubique totum, et hoc solius Dei proprium.

4. *De Dei scientia, et locutione.*

D. Scit Deus omnia? — M. In tantum, ut omnia præterita, præsentia, et futura quasi coram posita prospiciat. Et antequam mundum crearet, omnium prorsus et Angelorum et hominum nomina, mores, voluntates, dicta, facta, et cogitationes, ac si præsentialiter adessent, præscivit : unde græce Theos, id est, omnia videns, dicitur.

D. Qualiter Deus loquitur Angelis, et hominibus? — M. Angelis, interna inspiratione; hominibus vero, per Angelos.

D. Cum Deus sine initio fuerit; nunquid credendum est quod ante creatum mundum quasi solitariam vitam duxerit? — M. Scriptum est : « Quod factum est, in ipso vita erat. » In quo patet omnem creaturam semper fuisse visibilem in Dei prædestinatione, quæ postea visibilis ipsi creaturæ apparuit in creatione : ut artifex, qui vult construere domum, prius tractat quomodo velit quæque disponere, et machina, quæ post surgit in ædificio, eadem est quæ prius stabat in ingenio. Unde Deus dicitur non esse antiquior sua creatura, tempore, sed dignitate.

5. *Cur et quomodo conditus mundus, et quatenus omnia Deum sentiant.*

D. Quæ causa fuit ut crearetur mundus? — M. Bo-

nitas Dei: ut essent quibus gratiam suam impertiret.

D. Qualiter est factus? — M. *Ipse dixit et facta sunt* omnia.

D. Dixit sono verborum? — M. Dei dicere, est Verbo, id est, in Filio omnia creare; unde dicitur: « Omnia in sapientia fecisti. »

D. Fuit mora in creando? — M. In ictu oculi, id est, quam cito possis oculum aperire; vel potius quam cito acies aperti oculi possit lumen sentire.

D. Creavit per partes? — M. Omnia simul et semel fecit, ut dicitur: « Qui manet in æternum, creavit omnia simul ». Distinxit autem omnia per partes sex diebus; tribus elementa, et tribus ea quæ sunt infra elementa. Prima itaque die fecit diem æternitatis, scilicet, spiritualem lucem, et omnem creaturam spiritualem. Secunda die cœlum, quod spiritualem creaturam secernit a corporali. Tertia die creavit mare et terram. Aliis tribus diebus, fecit quæ infra sunt: Prima die fecit diem temporalitatis, scilicet, solem, et lunam, et stellas in supremo elemento, quod est ignis. Secunda die in medio elemento, quod est aqua, pisces et volucres. Et pisces quidem in crassiori parte aquæ reliquit; volucres autem in tenuiorem partem aquæ, quod est aer, sustulit. Tertia die bestias et hominem de ultimo elemento, id est, de terra condidit.

D. Sentiunt elementa Deum? — M. Deus nihil unquam fecit, quod insensibile ei sit. Quæ enim sunt inanimata, nobis quidem sunt insensibilia et mortua; Deo autem omnia vivunt, et omnia creatorem suum sentiunt. Cœlum quippe eum sentit; quia ob ejus jussum incessabili semper revolutione circuit, unde dicitur: « Qui fecit cœlos in intellectu. » Sol, et luna, et stellæ eum sentiunt, quia loca sui cursus invariabiliter servando repetunt. Terra eum sentit, quia semper certo tempore fructus et germina producit. Flumina eum sentiunt, quia ad loca unde fluunt, semper redeunt. Mare et venti eum sentiunt, quia ei imperanti

mox quiescendo obediunt. Mortui eum sentiunt, quia ad ejus imperium resurgunt. Infernus eum sentit, quia quos devorat, eo jubente reddit. Omnia bruta animalia Deum intelligunt, quia legem ab eo sibi insitam jugiter custodiunt.

6. *De Angelorum electione, atque nominibus.*

D. Quid est quod dicitur : Factum est *Vespere et mane?* — M. Vespere est finis jam consummati imo ordinati operis ; mane autem, incipientis vel potius ordinandi operis.

D. Apertius omnia edissere. — M. Primo igitur Deus, ut præpotens rex, constituit sibi præclarum palatium, quod dicitur regnum cœlorum, deinde hunc mundum, in quo exitialem lacum, id est, infernum constituit. Ad quod palatium prædestinavit quemdam certum numerum electorum militum, quem nec liceret excedi, et quem necesse esset compleri. Porro hunc numerum voluit constare ex Angelis et hominibus. Ipsum autem numerum determinavit in decem; novem quidem ordinibus Angelorum, et decimo hominum.

D. Quare novem Angelorum? — M. Propter Trinitatem : in novenario enim numero ternarius tertio fit repetitus.

D. Quare uno hominum? — M. Propter unitatem : ut unitas in Trinitate ab Angelis et hominibus laudaretur, coleretur, adoraretur.

D. Cur numerum electorum voluit ex Angelis et hominibus constare? — M. Quia duas principales creaturas fecit Deus : unam spiritualem, alteram corporalem. Voluit igitur ab utraque laudari : de spirituali ab Angelis, de corporali ab hominibus.

D. Quando facti sunt Angeli? — M. Cum dictum est, *Fiat lux.*

D. Dixit hæc verba Deus? — M. Non; sed per hæc

verba illorum sublimis natura nobis insinuatur, dum lux vocantur.

D. Quæ est natura angelica? — M. Spiritualis ignis, ut dicitur : « Qui facit Angelos suos flammam ignis. »

D. Habent nomina Angeli? — M. Tanta scientia est in Angelis, ut non indigeant nominibus.

D. *Michaël*, *Gabriel*, *Raphaël*, non sunt nomina? — M. Magis sunt agnomina ; quia ab accidenti sunt eis ab hominibus imposita, cum ea non habeant in cœlis propria : unde et primus Angelus ab accidenti *Sathael*, id est, Deo contrarius, nomen accepit.

7. *De casu diaboli et satellitum ejus.*

D. In quo fuit Deo contrarius? — M. Cum videret se omnes Angelorum ordines gloria et decore præcellere, spretis omnibus voluit Deo æqualis, imo major, existere.

D. Quomodo major, vel æqualis? — M. Meliorem statum, quam ei Deus dedisset, voluit Deo invito arripere, et aliis per tyrannidem imperare.

D. Quid tunc? — M. De palatio est propulsus, et in carcerem retrusus; et sicut prius pulcherrimus, ita post factus est nigerrimus : qui prius splendidissimus, postea tenebrosissimus ; qui prius omni honore laudabilis, post omni horrore execrabilis.

D. Præscivit casum suum? — M. Minime.

D. Quamdiu mansit in cœlo? — M. Non plenam horam in veritate stetit ; quia mox ut creatus est, cecidit.

D. Quare diutius ibi non fuit? — M. Ne aliquid de interna dulcedine gustaret, qui tam mature sibi tantam majestatem usurparet.

D. Quid alii peccaverunt? — M. Quia ei consenserunt.

D. Qualiter? — M. Placuit eis ejus extollentia ; et erant cogitantes quia si Deo prævaluisset, ipsi alii præferrentur in potentia.

D. Quid evenit eis? — M. Cum eo projecti sunt principes eorum in exitialem locum, id est, in infernum : alii hunc tenebrosum aerem, in quo tamen, ut in inferno, ardentes luunt supplicium.

D. Quare non omnes in infernum? — M. Ut electi per eos probentur, et magis coronentur : reprobi autem per eos seducantur, et in extremo examine cum eis æterno incendio tradantur.

8. *Cur qui ceciderunt non adjiciant ut resurgant; et cur non redempti, aut facti impeccabiles.*

D. Quare non sunt reversi? — M. Non potuerunt.

D. Quare? — M. Quia sicut nullo instigante ceciderunt, ita nullo adjuvante resurgere debuerunt : quod erat eis impossibile. Et aliud eis oberat, quia sua sponte malum elegerunt, juste ablata est eis voluntas totius boni : et ideo non volunt; et quia nolunt, nunquam redire poterunt.

D. Cur non redemit eos Christus, sicut homines? — M. Angeli sunt omnes pariter creati; non ab uno Angelo, sicut homines ab uno homine nati. Ideo si Christus ab uno Angelo naturam angelicam sumeret, illum solum redimeret, alii extra redemptionem remanerent : nec illum solum redimeret, cum mori non posset. Deus enim pro satisfactione non nisi mortem voluit; Angeli autem immortales sunt; ideo irreparabiles permanserunt.

D. Quare non creavit eos Deus tales, ne peccare possent? — M. Propter justitiam; ut aliquod meritum illorum esset, quod juste remunerari debuisset. Si enim ita creati fuissent, ut peccare non possent; quasi ligati essent, et inde meritum non haberent; quod quasi coacti hoc facerent. Dedit enim Deus is liberum arbitrium, ut sua sponte et vellent et possent eligere bonum, et si hoc voluntarie eligerent, juste in remunerationem acciperent, ne unquam peccare possent.

D. Cum Deus præsciret eos tales futuros, quare creavit eos? — M. Propter ornamentum sui operis. Ut enim pictor nigrum colorem substernit, ut albus vel rubeus pretiosior sit; sic collatione malorum justi clariores fiunt.

D. Cur non creavit alios Angelos pro eis? — M. Alii Angeli non debuerunt pro eis restitui sive creari, nisi tales essent, quales illi fuissent; si permansissent, non visa ulla pœna peccantium: quod erat impossibile, nam ut illi peccaverunt, mox in pœnas proruerunt.

9. *De dæmonum scientia et potestate; et bonorum Angelorum confirmatione, forma, et dotibus.*

D. Sciunt dæmones omnia? — M. Ex angelica natura inest eis plurima scientia; non tamen sciunt omnia. Et quanto illorum natura est subtilior hominum natura; tanto in omnibus artibus peritiores sunt, quam ullus hominum. Futura nesciunt, nisi quantum ex transactis colligunt, vel quantum Deus eos sinit scire. Porro cogitationes et voluntates nemo scit nisi Deus, et cui ipse voluerit revelare.

D. Sæpe mala cogitatio pro perfecto opere nuncupatur. Num hæc ab illis ignoratur? — M. Imagines phantasmatum a se immissas ab animabus concipi, et in cogitationibus formari conspiciunt; quia animas, quæ lux sunt, mox quædam tenebræ obtegunt. Species autem virtutum a Deo immissas et in mente conceptas non vident; quia ut noster aspectus jubar solis, ita ipsi fulgorem justitiæ ferre non prævalent. Justos autem nequaquam tentarent, si se ab eis superari scirent.

D. Possunt omnia quæ volunt? — M. Bonum quidem nec volunt, nec omnino poterunt. Ad malum vero valde efficaces sunt; non tamen quantum volunt, sed quantum a bonis Angelis permittuntur.

10. *De bonorum Angelorum confirmatione, forma, scientia et potestate.*

D. Quid dicis de bonis Angelis? — M. Post lapsum illorum mox ita confirmati sunt, ut nunquam cadere nec peccare possint.

D. Quid est, non possint! — M. Nunquam velint.

D. Cur non etiam illi similiter sunt confirmati? — M. Non tam diu expectaverunt.

D. Num casus illorum fuit causa confirmationis istorum? — M. Nequaquam : sed meritum ipsorum. Cum enim viderent illos malum superbiendo eligere; indignati sunt, et summo bono fortiter inhæserunt : unde continuo in remuneratione confirmationem acceperunt; et qui prius de sua beatitudine incerti erant, tunc facti sunt certi.

D. Qualem formam habent Angeli? — M. Quodammodo Dei. Ut enim imago ceræ imprimitur signaculo, sic expressa est in eis Dei similitudo.

D. Quæ similitudo? — M. In eo quod sunt lux, quod sunt incorporei, et omni pulchritudine decorati.

D. Sciunt omnia, vel possunt omnia? — M. Nihil est in rerum natura quod eos lateat, cum in Deo omnia conspiciant. Sane omnia quæ facere volunt, sine difficultate poterunt.

11. *De hominis formatione; et quomodo sit parvus mundus et ad imaginem Dei.*

D. Nonne casus malorum minuit numerum bonorum? — M. Ita : sed ut compleretur electorum numerus, homo decimus est creatus.

D. Unde? — M. De spirituali et corporali substantia.

D. Unde corporalis? — M. De quatuor elementis : unde et microcosmus, id est, minor mundus dicitur : habet namque ex terra carnem, ex aqua sanguinem, ex aere flatum, ex igne calorem. Caput ejus est rotundum, in cœ-

lestis sphæræ modum : in quo duo oculi ut duo luminaria in cœlo micant : quod etiam septem foramina, ut septem cœlum harmoniæ ornant. Pectus, in quo flatus et tussis versantur, simulat aerem, in quo venti et tonitrua concitantur. Venter omnes liquores, ut mare omnia flumina recipit. Pedes totum corporis pondus, ut terra cuncta, sustinent. Ex cœlesti igne visum, ex superiore aere auditum, ex inferiore olfactum, ex aqua gustum, ex terra habet tactum. Participium duritiæ lapidum habet in ossibus, virorem arborum in unguibus, decorem graminum in crinibus, sensum cum animalibus : hæc est substantia corporalis.

D. Unde spiritualis? — M. Ex spirituali igne, ut creditur, in quo imago et similitudo Dei exprimitur.

D. Quæ imago vel similitudo? — M. Imago in forma accipitur, similitudo in qualitate, vel quantitate consideratur. Divinitas consistit in Trinitate ; hujus imaginem tenet anima, quæ habet memoriam per quam præterita meminit, habet intellectum quo præsentia et invisibilia intelligit, habet voluntatem qua mala respuit et bona eligit. In Deo consistunt omnes virtutes : hujus similitudinem habet anima, quæ capax est omnium virtutum. Et sicut Deus comprehendi non potest ab omni creatura, cum ipse comprehendat omnia ; ita anima a nulla visibili creatura potest comprehendi, cum ipsa omnia visibilia comprehendat : non enim potest cœlum ei obsistere, quin cœlestia tractet ; non abyssus, quin infernalia cogitet : hæc est substantia spiritualis.

D. Formavit eum Deus manibus? — M. Jussu tantum. Per hæc verba innuitur nobis ejus fragilis natura.

D. Quare de tam vili materia creavit eum? — M. Ad dedecus diaboli, ut plus confunderetur ; cum hic fragilis et limus et luteus intraret gloriam, de qua ipse gloriosus cecidisset.

D. Unde nomen accepit? — M. Cum esset minor mundus, accepit nomen ex quatuor climatibus mundi, quæ

Græce dicuntur anatole, dysis, arctos, mesembria : quia genus suum quatuor partes mundi impleturum erat. In hoc etiam similitudinem Dei habuit : ut sicut Deus præest omnibus in cœlo; sic omnibus homo præesset in terra.

12. *De animalibus ad hominis bonum conditis.*

D. Cur creavit Deus animalia, cum his non indigeret homo? — M. Præscivit eum Deus peccaturum, et his omnibus indigiturum.

D. Cur creavit Deus muscas et culices, et alia quæ sunt homini nociva? — M. Tantam diligentiam exhibuit Deus in muscis et formicis, et culicibus formandis, quantam in aliis.

D. Ad quid talia? — M. Omnia ad laudem gloriæ suæ. Muscæ quidem et culices, et his similia propter superbiam hominis sunt condita : ut cum eum pungunt, quid sit cogitet qui nec vermiculis minutis resistere valet. Unde et Pharaonem non ursi, non leones vastaverunt, sed culices, muscæ, et ciniphes afflixerunt. Formicæ autem, sive araneæ, vel talia quæ instant operibus, ideo sunt creata, ut de eis studii et pii laboris exempla sumamus. Omnis itaque Dei creatio consideranti magna est delectatio, dum in quibusdam sit decor, ut in floribus; in aliquibus medicina, ut in herbis; in quibusdam pastus, ut in frugibus; in quibusdam significatio, ut in vermibus et avibus. Omnia igitur sunt bona, et propter hominem creata.

13. *De Paradiso in quo homo a Deo locatus est, et formata mulier : et cur uterque peccabilis.*

D. Ubi Adam est creatus? — M. In Hebron, ubi etiam post mortuus est et sepultus : et positus est in Paradiso.

D. Quid est Paradisus, vel ubi est? — M. Locus amœ-

nissimus in Oriente, in quo arbores diversi generis contra varios defectus erant consitæ : verbi gratia, ut si homo congruo tempore de una comederet, nunquam amplius esuriret, congruo tempore de alia, nunquam amplius sitiret; si de alia vero, nunquam lassaretur. Ad ultimum, si de ligno vitæ uteretur, non amplius senesceret, non infirmaretur, nunquam moreretur.

D. Ubi fuit creata mulier? — M. In Paradiso, de latere viri dormientis.

D. Quare de viro? — M. Ut sicut in carne una, ita per dilectionem esset cum eo in mente una.

D. Cur non sunt omnes electi simul creati, ut Angeli? — M. Voluit in hoc etiam Deus habere Adam sui similitudinem; ut sicut ab ipso omnia, ita omnes homines nascerentur ab illo : unde et Eva ab illo.

D. Quamobrem non creavit eos Deus tales, ut non possent peccare? — M. Propter majus meritum. Si enim tentati non consensissent; mox ita firmati essent, ut nec ipsi nec posteri eorum unquam peccare possent. Voluit ergo Deus ut bonum eligerent libere, et istud acciperent in remuneratione.

14. *De generatione in statu innocentiæ; et pluscula de eo statu, et de tentatione ac casu primorum parentum.*

D. Qualiter gignerent, si in Paradiso permansissent? — M. Quemadmodum manus manui, ita sine concupiscentia jungerentur : et sicut oculus se levat ad videndum; ita sine delectatione illud sensibile membrum suum perageret officium.

D. Quali modo pareret mulier? — M. Sine sorde, et absque dolore.

D. Esset infans ita debilis, et non loquens, ut nunc? M. Mox ut nasceretur ambularet, et absolute loqueretur : et contra singulos defectus de lignis ibi positis uteretur, et

præfixo a Deo tempore de ligno vitæ ederet, et sic in uno statu postmodum permaneret.

D. Quamdiu debuerunt esse in Paradiso? — M. Usquequo impleretur numerus Angelorum qui ceciderunt; et ille numerus electorum, qui erat implendus si Angeli non cecidissent.

D. Quomodo posset Paradisus eos omnes capere? — M. Sicut nunc generatio per mortem præterit, et generatio per vitam advenit; ita tunc parentes in meliorem statum assumerentur : filii vero eorum præfinito tempore (quod creditur circa triginta annos) post esum ligni vitæ suis posteris cederent, et ad extremum omnes pariter in cœlis Angelis coæquarentur.

D. Erant nudi? — M. Nudi erant : et non plus de illis membris, quam de oculis erubescebant.

D. Quid est quod dicitur : Post peccatum viderunt se esse nudos : quasi ante hoc non viderint? — M. Post peccatum mox per concupiscentiam in invicem exarserunt; et in illo membro exorta est confusio, unde humana procedit propago.

D. Cur in illo membro plus quam in aliis? — M. Ut scirent quod tota posteritas illorum eodem crimine obnoxia teneretur.

D. Quomodo viderunt Deum in Paradiso? — M. Viderunt per assumptam formam, ut Abraham et alii Prophetæ.

D. Quare seduxit eos diabolus? — M. Propter invidiam : invidit enim illis, ne ad honorem illum pervenirent, de quo ipse superbus cecidisset.

D. Per quid invenit aditum tentandi? — M. Per superbiam : voluit enim homo in propria potestate manere, quoniam dixit : in abundantia mea non movebor in æternum.

D. Cur permisit Deus hominem tentari, cum sciret eum superari? — M. Quia præscivit quanta bona de ejus peccato esset facturus.

D. Quomodo seduxit eos? — M. Per serpentem.

D. Locutusne est serpens? — M. Non, sed diabolus locutus est per serpentem, ut hodie loquitur per obsessum hominem, et quemadmodum Angelis locutus est per asinam: cum nec serpens, nec asina scirent quid per eos verba illa sonarent.

D. Quare magis per serpentem, quam per aliud animal? — M. Quia serpens tortuosus est et lubricosus: et diabolus, quos seduxerit, tortuosos et lubricosos facit: tortuosos fraudulentia, lubricosos luxuria.

D. Fuit scientia boni et mali in illo pomo? — M. Non in pomo, sed in transgressione. Ante peccatum enim homo scivit bonum et malum: bonum, per experientiam, malum, per scientiam: post peccatum autem scivit malum per experientiam, bonum tantum per scientiam.

D. Nascerentur mali in Paradiso? — M. Tantummodo electi.

D. Quare nunc mali nascuntur? — M. Propter electos, ut exerceantur per illos.

15. *De eorum expulsione a Paradiso, et de gravitate peccati ob quod expulsi sunt.*

D. Quamdiu fuerunt in Paradiso? — M. Septem horas.

D. Cur non diutius? — M. Quia mox ut mulier creata est, confestim etiam est prævaricata: tertia hora vir creatus imposuit nomina animalibus; hora sexta mulier formata continuo de vetito pomo præsumpsit, viroque suo mortem porrexit; qui ob ejus amorem comedit; et mox hora nona Deus de Paradiso eos ejecit.

D. Quid fuit Cherubim, vel flammeus gladius? — M. Gladius fuit igneus murus, quo post peccatum circumdatus est Paradisus: Cherubim vero angelica custodia, ut ignis corpora arderet; Angelici autem spiritus a loco voluptatis inhiberent.

D. Quo ivit tunc Adam? — M. In Hebron est re-

versus, ubi et creatus est; ibique filios procreavit. Occisum autem Abel a Caïn, ut dicit Hieronymus, centum annos luxit, et Evæ amplius copulari noluit. Sed quia Christus a maledicto semine Caïn noluit nasci; per Angelum admonitus Evæ iterum est sociatus, et pro Abel est Seth genitus, de cujus stirpe est Christus natus. Volo te etiam scire quod a tempore Adæ usque ad Noë non pluit, et Iris non fuit, et homines carnes non edebant, et vinum non bibebant, eratque totum tempus quasi vernalis temperies, copiaque omnium rerum, quæ omnia post immutata sunt propter peccata hominum.

D. Quid peccavit homo quod expulsus est de Paradiso? — Sicut Deus esse concupivit, et ideo contra ejus præceptum de interdicta arbore comedit.

D. Quid magni fuit comedisse pomum? — M. Tam grave piaculum fuit, ut toto mundo redimi non posset.

D. Hoc proba. — M. Justumne tibi videtur ut homo obediat divinæ voluntati?

D. Nihil justius, quam ut omnis creatura rationalis nihil omnino præponat voluntati Creatoris. — M. Ergo voluntas Dei major est quam totus mundus?

D. Utique? — M. Si igitur tu stares coram Deo, et aliquis diceret tibi: Respice retro, aut totus mundus interibit, diceret autem Deus: Nolo ut retro respicias, sed in me inspicias; deberes tu Deum contemnere, qui est Creator omnium rerum, et gaudium angelorum, ut liberares transitorium mundum?

D. Minime. — M. Hoc Adam fecit: coram Deo stetit, et diabolo inclamante, retro respexit, et majus peccatum quam mundus esset commisit.

D. Quomodo majus? — M. Quia sex criminalia flagitia in hoc uno crimine commisit, quibus sex ætates suæ posteritatis morti involvit.

D. Quæ fuerunt illa? — M. Primum superbia fuit, cum Deo æqualis esse voluit; et ideo factus est omnium

infimus, qui fuit omnibus prælatus, de hac dicitur: « Immundus est coram Deo omnis qui exaltat cor suum ». Secundum inobedientia extitit, cum mandatum Dei præterivit, et ideo facta sunt ei omnia inobedientia, quæ prius erant subjecta, de hac dicitur: « Quasi scelus est ariolandi, nolle obedire ». Tertium avaritia erat, cum plus quam concessum fuerat concupivit, et ideo omnia concessa juste amisit, de hac dicitur per Apostolum: « Avaritia est idolorum servitus. » Quartum erat sacrilegium, cum vetitum in sacro loco per furtum subripuit: et ideo de sacrario excludi meruit, de hoc dicitur: « Qui profanat sancta, a sanctis exterminabitur. » Quintum fuit spiritualis fornicatio: Anima enim illius erat Deo conjuncta; sed cum, spreto Deo, diabolum admisit, quasi cum extraneo adulterium commisit, et ideo veri sponsi amicitiam amisit, de hac dicitur: « Perdes omnes qui fornicantur abs te. » Sextum: homicidium perpetravit, quo se et omne genus humanum in mortem præcipitavit, de hoc dicit Moyses: « Qui occiderit, morte morietur, » morte scilicet æterna, unde et in interiori homine mox est mortuus, et jacuit in sepulcro corporis sepultus.

D. Nonne ille miser a nequissimo spiritu et mendacissimo erat seductus? — M. Etiam; sed non ideo minus fuit obnoxius. Si enim quis servo suo opus injungeret, et monstraret ei foveam ne intus caderet, de qua surgere non posset: ille vero contempto domino sponte in foveam caderet, et injunctum opus inactum remaneret, non esset reus?

D. Imo duplici culpa esset obstrictus: una, qua Dominum contempsit; alia, qua se ad injunctum opus impotem fecit. — M. Ita fecit Adam: Deum contempsit, opus obedientiæ deseruit, foveam mortis incidit.

16. *De satisfactione Deo exhibenda pro ea injuria.*

D. Quali modo oportuit eum reverti? — M. Honorem,

quem Deo abstulit, reddere debuit; et pro peccato quod fecit, satisfacere. Valde enim justum est ut qui aliis sua abstulit, et ablata restituat et pro injuria illata satisfaciat.

D. Quid abstulit Adam Deo? — M. Totum quod proposuit in sua curia de ejus generatione facere.

D. Qualiter debuit ablatum honorem reddere? — M. Diabolum ita vincere, ut ipse victus est ab eo; et seipsum omnesque prædestinatos ad vitam tales restituere, quales futuri erant si permansissent.

D. Qualiter autem debuit satisfacere? — M. Quia peccatum majus mundo commisit; aliquid majus mundo Deo solvere debuit. Horum neutrum ulla ratione potuit facere. Ideo in morte permansit.

D. Et cur penitus non periit? — M. Statutum Dei immutari non potuit: proposuit enim ex genere Adæ electorum numerum complere.

D. Quid ergo? — M. Quia debitum honorem Deo non solvit; Deus ab eo invito accepit, cum eum pœnis subegit.

D. Quomodo honor Dei est pœna hominis? — M. Quia quem dulcem patrem, ut filius, in gloria habere contempsit; hunc suum Dominum in tormentis, ut rebellis servus, sensit.

D. Cum solvere vellet, et non posset; cur Deus, cum misericors sit, non ei dimisit, aut talem in gloriam admisit? — M. Si Deus ideo ei suum honorem dimitteret, quia habere non posset; impotens esset: Si autem peccatorem hominem impunitum in gloriam assumeret, unde Angelum pro una cogitatione extrusisset; injustus esset. Porro si peccatum impunitum remaneret, aliquid in regno Dei inordinatum esset; sed in regno ejus nihil inordinatum relinquitur: peccator ergo puniri debuit. Quis enim gemmam de cœno sublatam in thesauros suos recondat non purgatam?

D. Ad quem finem ergo debuit devenire? — M. Quoniam transfuga servus cum furto domini sui ad sævissimum

profugerat tyrannum; filius Regis missus est de palatio in carcerem post exulem servum qui tyrannum contereret, et fugitivum servum cum rebus domini sui in gratiam Regis reduceret.

D. Quare homo redire potuit post lapsum? — M. Quia sicut non per se, sed per alium impulsus cecidit: ita dignum erat, cum per se non posset, et vellet, ut per alium adjutus resurgeret.

17. *Necessitas Incarnationis Verbi ad eam satisfactionem exhibendam.*

D. Cur non misit Angelum, ut eum redimeret? — M. Si Angelus hominem redimisset, tunc illius servus esset; homo autem sic restitui debuit, ut æqualis angelis esset. Et aliud oberat: Angelus in sua natura invalidus erat hominem redimere; si autem homo fieret, minus posset.

D. Quare non creavit Deus alium hominem de terra, ut mitteret eum pro perdito? — M. Si novum hominem Deus creasset et misisset, tunc ad genus Adæ redemptio non pertineret: de suo enim genere debuit esse, qui pro homine satisfaceret.

D. Cur non misit Deus Patriarcham, vel Prophetam? — M. Patriarchæ et Prophetæ in peccatis concepti et nati erant; et ideo genus humanum redimere non poterant.

D. Evolve cætera. — M. Quia igitur Angelus redimere non debuit, et homo per se satisfacere non potuit: Dei Filius, per quem facta sunt omnia, ut et redemptio per illum fieret; assumpsit plenum hominem: et in duabus naturis factus est una persona. Et in illa natura, quæ Deus erat, vicit diabolum, ut ipse vicerat hominem; et omnibus prædestinatis cœlum aperuit, et Angelis coæquavit: quod solus Deus facere potuit. In ea autem natura, qua homo fuit majus pro injuria mundo solvit, cum mortem indebitam subiit: quod solus homo debuit facere.

18. *Cur Verbum sit incarnatum, et ex Virgine, et in temporis plenitudine.*

D. Benedictus sermo oris tui, qui de cœlis mihi deduxit filium Dei. Sed dic mihi cur Filius sit incarnatus, et non Pater, nec Spiritus sanctus? — M. Si Pater, aut Spiritus sanctus incarnaretur; duo Filii in Trinitate computarentur: unus Filius Virginis, qui esset incarnatus; alter Filius Dei. Et alia causa erat. Filius est similitudo Dei: Angelus autem et homo assumpserant sibi similitudinem Dei. Debuit ergo ille incarnari, cui specialiter injuria facta fuerat: ut istum misericorditer salvaret, illum juste damnaret. Aliud etiam: Quia omnia per Filium, ideo et redemptio per eum.

D. Cur voluit nasci de Virgine? — M. Quatuor modis facit Deus homines. Uno modo absque patre et matre; sed de terra, ut Adam: Secundo modo de solo viro, ut Evam. Tertio modo de viro et fœmina, ut quotidie nascuntur omnes. Quarto modo de sola fœmina, quod privilegium Christo soli reservatum est: ut sicut mors per fœminam virginem intravit in mundum; ita per fœminam virginem vita intraret, quæ mortem excluderet.

D. Cur non venit mox illo tempore ante diluvium, vel post diluvium? — M. Si ante diluvium venisset; dicerent homines illius temporis non fuisse necesse eum venisse, cùm ipsi a parentibus suis omnia bona didicissent, qui nuper de Paradiso exiissent, et a Deo et ab Angelis ejus omnia edocti essent. Si autem mox post diluvium venisset; dicerent Deum Noe et Abrahæ locutum fuisse, et omnia agenda vel vitanda ab eis didicisse.

D. Quare non venit tempore legis? — M. Si tunc venisset; dicerent Judæi se copiose a lege instructos, Gentiles vero a Philosophis se abunde edoctos.

D. Cur non distulit usque circa finem mundi? — M. Tunc pauci eum imitarentur, et electorum numerus non impleretur. Necesse ergo fuit eum venire, quando venit plenitudo temporis.

D. Quod fuit illud tempus? — M. Quod præfixit Deus ante tempora sæcularia, scilicet cum Judæi se magis lege gravari quam relevari ingemiscebant : et Gentiles relicto naturali usu contra naturam turpiter vivebant; et cum neque Sacerdos, neque Levita subveniret : necesse erat ut verus Samaritanus adveniret, qui semivivum jumento sui corporis imponeret, et ad stabulum supernæ curiæ perduceret.

19. *De nativitatis Christi circumstantiis, et patratis in ea mirabilibus.*

D. Quomodo potuit nasci sine peccato de massa peccatrice? — M. Ab initio Deus quosdam qui se familiarius colerent de aliis segregavit, de quibus Virgo quasi de linea producta pullulavit; quæ velut olim virga arida sine humore protulit florem, ita sine concupiscentia mundo edidit Salvatorem.

D. Qualiter genuit eum? — M. Sine sorde, et sine dolore. Clausa enim janua thalamum uteri introivit, humanam naturam sibi conjunxit; et clausa porta, ut verus sponsus de thalamo processit.

D. Cur novem menses fuit clausus in utero? — M. Ut homines, qui erant clausi in miseriis hujus mundi, sive inferni, reduceret ad consortium novem ordinum Angelorum.

D. Qua hora natus est? — Media nocte, ut dicitur : « Dum medium silentium tenerent omnia, et nox in suo cursu medium iter haberet : Sermo tuus a regalibus sedibus venit.

D. Cur nocte? — M. Primo, quia occultus venit : deinde ut eos qui in nocte erant erroris, ad lucem perduceret veritatis.

D. Scivit aliquid Christus infans? — M. Omnia plane, ut puta Deus, « in quo fuerunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi.

D. Potuit ambulare, vel loqui, mox ut natus est? — M. Secundum potentiam utrumque potuit : sed humanam naturam per omnia absque peccato imitari voluit.

D. Contigit aliquid miri, eo nascente? — M. Septem specialia miracula.

D. Quæ fuerunt illa? — M. Stella nimis præfulgida apparuit. Circulus aureus, vel purpureus, circa Solem claruit. Fons olei de terra erupit. Pax maxima fuit. Universus orbis ad censum est descriptus. Numerus ad triginta millia hominum, qui Dominum recusarunt, est una die occisus : et animal brutum locutum est.

D. Vellem horum mysticum audire. — M. Stellæ significant sanctos : Stella igitur præclara illuxit, quia Sanctus Sanctorum venit. Circulus aureus vel purpureus circa Solem fulsit; quia Sol justitiæ auro suæ Divinitatis Ecclesiam illustrare, et purpura suæ passionis coronare venit. Oleum significat misericordiam. Fons olèi de terra fluxit, quia fons misericordiæ de Virgine emanavit. Pax ingens extitit, quia pax vera in terris apparuit. Mundus ad censum est descriptus, quia ad supernum regnum chrismate est præsignatum humanum genus. Qui Dominum recusarunt, occisi sunt, quia qui dixerunt : « Nolumus hunc regnare super nos, » disperierunt. Pecus loquebatur, quia ad laudem Dei populus gentium convertebatur.

20. *De Magis, de fuga Christi in Ægyptum, et reliqua ejus vita usque ad Baptismum.*

D. Quare attraxit tres Magos cum muneribus? — M. Quia tres partes mundi, scilicet Asiam, Africam, et Europam, fide et operatione ad se trahere voluit.

D. Cur magis fugit in Ægyptum, quam in aliam terram? — M. Ut ostenderet se verum Moysem : ut sicut Moyses populum Dei de Pharaone et Ægypto liberans, in terram duxit promissionis ; ita ipse populum fidelium de diabolo et

inferno liberans, ad regnum duxit beatitudinis : unde et post septem annos revertitur ad terram Israel; quia per septem dona Spiritus sancti reduxit nos de mundo ad cœlestem Hierusalem.

D. Quare in triginta annis nec docuit, nec signa fecit? — M. Exempli gratia venit in mundum ; ideo voluit prius facere, et tunc docere : ut dicitur : *Quia cœpit* JESUS *facere et docere*. Per hoc igitur exemplum præbebat ne quis ante legitimam ætatem docere præsumat; vel prius velit docere, quam discat.

D. Cum in eo fuerit plenitudo Divinitatis corporaliter, et nihil posset ei gratiæ accedere; cur est baptizatus? — M. Ut nobis aquas ad baptisma sanctificaret.

D. Quare in aqua baptizatus est? — M. Aqua contraria est igni. Quid est peccatum, nisi ignis : Sicut in animo ira, ita in carne concupiscentia, unde et igne supplicii punitur : ut hic ignis extinguatur, in aqua baptizatur. Est et aliud. Aqua sordes diluit, sitim extinguit, imaginem reddit : ita gratia Spiritus sancti in baptismate sordes peccatorum abluit, sitim animæ verbo Dei restinguit, imaginem Dei per culpam amissam restituit.

21. *De Christi pulchritudine, passibilitate, et morte.*

D. Cum scriptum sit de eo, « Speciosus forma præ filiis hominum : » erat corpore pulcher? — M. Secundum naturam talis fuit, qualis in monte discipulis suis apparuit. Sed quia homines ejus claritatem ferre non poterant, sub larva apparuit; quia forma despicabilis fuit : unde dicitur, « Videmus eum non habentem speciem, neque decorem. »

D. Erat passibilis et mortalis? — M. Passio, vel mors, peccati est pœna : sed ipse absque peccato venit, et sine peccato vixit : igitur secundum naturam impassibilis et immortalis fuit : sed secundum potentiam utrumque esse voluit, et passibilis, et mortalis.

D. Quare mortuus est? — M. Propter obedientiam, ut dicitur : « Factus est obediens patri usque ad mortem.

D. Exigit ab eo mortem Pater? — M. Minime.

D. Cur occiderunt eum Judæi? Hoc volo a te audire? — M. Quia justitiam vivendo, et veritatem docendo, indeclinabiliter tenuit; hanc obedientiam humanitas Divinitati debuit, hanc Deus ab omni rationali exigit creatura.

D. Quis unquam pater unicum et bonum filium occidi permittat, si prohibere queat? — M. Cum Deus vidit Filium suum tam egregium opus velle, scilicet sævum tyrannum expugnare, et captivum ab eo liberare; ad tam laudabile opus ei consensit, et eum mori permisit.

D. Quomodo apud Deum justum fuit, quod optimum pro impio dedit? — M. Quia pessimus simplicem hominem seduxerat; justum erat ut optimus pro eo obses fieret, qui pessimum revinceret, et innocentem pristinæ libertati restitueret. Sed et tali modo charitatem suam Deus ostendit mundo, ut dicitur : « Ut servum redimeres, Filium tradidisti.

D. Si Pater tradidit Filium, ut dicitur : « Proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum : et si Filius seipsum tradidit, ut dicitur : « Qui tradidit semetipsum pro nobis : » quid peccavit Judas, qui etiam tradidit illum? — M. Pater tradidit Filium, et Filius seipsum propter charitatem : Judas vero propter avaritiam.

D. Quare voluit mori in ligno? — M. Ut eum, qui per lignum vicit, revinceret : et illum, qui in ligno cecidit, redimeret.

D. Cur in cruce? — M. Ut quadrifidum mundum salvaret.

D. Quamobrem permisit sibi quinque vulnera infligi? — M. Ut redimeret humani generis quinque sensus a diabolo captivos.

D. Valuit mors ejus ad exhaurienda omnium peccata? — M. Transcendit etiam infinite.

D. Proba. — M. Si coram te Christus staret, et eum Dominum majestatis scires, et aliquis diceret : interfice hunc, aut totus mundus interibit : interficeres eum, ut salvares mundum?

D. Nequaquam. — M. Quare?

D. Quia vita ejus longe dignior videretur, quam infiniti mundi : et tale piaculum viderer committere, quod innumeris mundis non posset expiari. — M. Sicut ergo vita Christi dignior est infinitis mundis; sic mors ejus longe preciosior fuit innumerabilibus mundis; et ideo suffecit ad redemptionem omnium.

D. Quid dedit ei Pater pro hoc merito? — M. Quid daret ei; cum sua essent omnia? uti dicitur : « Fili, omnia mea tua sunt. »

D. Non potuit ipse mercedem suæ mortis dare cui vellet? — M. Potuit : ideo eam dedit homini, pro quo hæc omnia sustinuit; pro passione, impassibilitatem; pro morte, immortalitatem; pro peregrinatione, patriam æternam.

22. *Quid de humanitatis partibus factum, dissoluta composito.*

D. Quot horas fuit mortuus? — M. Quadraginta.

D. Quare? — M. Ut quatuor partes mundi, quæ in Decalogo legis erant mortuæ, vivificaret.

D. Qui crucifixerunt eum? — M. Quia pro Judæis et Gentibus mori voluit : Judæi mortem ejus consiliati sunt, Pagani vero crucifixerunt eum.

D. Cur jacuit in sepulcro duas noctes et unum diem? — M. Duæ noctes significant duas nostras mortes; unam corporis : alteram animæ : dies significat suam mortem, quæ fuit lux nostrarum mortium, quarum unam abstulit, alteram ad exercitium electis reliquit, quam denuo veniens exterminabit.

D. Quo ivit anima ejus post mortem? — M. In cœlestem

paradisum, ut dixit ad latronem : « Hodie mecum eris in paradiso. »

D. Quando ad infernum descendit? — M. Media nocte resurrectionis; qua hora Angelus Ægyptum devastavit : ea hora, id est, media nocte, Christus infernum despoliavit; et cum triumpho inde rediens, raptos inde in paradiso collocavit, corpus suum in sepulcro visitavit, quod de mortuis excitavit. Quidam sentiunt quod ab hora mortis usque ad horam resurrectionis in inferno cum electis fuerit; et inde cum eis abiens resurrexit.

23. *De circumstantiis resurrectionis Dominicæ.*

D. Quare non statim post mortem resurrexit? — M. Dicerent non eum mortuum fuisse, sed in tormentis obstupuisse. Si autem post multum temporis resurrexisset, esset dubium an ipse esset.

D. Cur ergo tam cito resurrexit? — M. Ut citius suos consolaretur, qui de sua morte tristabantur.

D. Quare in die prima hebdomadæ? — M. Ut mundum ea die renovaret, qua eum creaverat.

D. Cur in tertia die suæ passionis? — M. Ut eos, qui tribus temporibus ante legem, sub lege, et sub gratia, in peccatis mortui erant, sublevaret, et ut nos, qui factis, dictis, cogitationibus, labimur, per fidem sanctæ Trinitatis resurgamus.

D. Ubi mansit illis quadraginta diebus? — M. In paradiso terreno, ut creditur, cum Elia et Enoch, et cum iis qui cum eo surrexerant.

D. Qualem formam post resurrectionem habuit? — M. Septies splendidiorem quam sol.

D. Quali forma viderunt eum sui? — M. Tali, ut ante consueverant eum videre.

24. *De apparitionibus Christi post resurrectionem.*

D. Apparuit eis vestitus? — M. Vestes ex aere assumpserat : quæ eo ascendente, in aerem evanuerunt.

D. Quoties apparuit? — M. Duodecies. Primo die octies: Primo, Joseph ab Arimathia in carcere, in quo positus erat eo quod eum sepelierat, ut scripta Nicodemi declarant. Secundo Matri suæ, ut Sedulius manifestat. Tertio, Mariæ Magdalenæ, ut Marcus asserit. Quarto, duabus mulieribus a sepulcro revertentibus, ut Matthæus pandit. Quinto, Jacobo, ut Paulus testatur, qui se in sexta feria devoverat non manducaturum donec videret Christum vivum. Sexto, Petro, ut Lucas narrat, qui propter negationem ab aliis segregatus in fletibus permanebat. Septimo, duobus discipulis in via Emaüs, ut idem Lucas refert. Octavo, omnibus januis clausis, ut Joannes describit. Nono, in octavo die, quando eum Thomas palpavit. Decimo, ad mare Tiberiadis. Undecimo, in monte Galilææ. Duodecimo, recumbentibus undecim discipulis apparuit.

D. Cur dicit Evangelista : « Apparuit primo Mariæ Magdalenæ? — M. Evangelia cum summa auctoritate sunt edita; sed scribere Evangelistæ nolebant, nisi ea quæ omnibus nota erant, unde dicitur : Multa et alia fecit Jesus, quæ non sunt scripta in libro hoc, id est, in Evangelio. In aliis autem quædam, non tamen omnia inveniuntur : quæ enim fidem excederent, scribere noluerunt. Unde resuscitationem Lazari, Johanne solo narrante, cæteri Evangelistæ tacuerunt.

D. Num apparuit Dominus ipsa die in Galilæa? — M. In monte Sion locus vulgo Galilæa vocatur, quia ibi hospitari solebant qui de Galilæa Hierosolymam venerant, in hoc et Dominus hospitium habuit, cum in grandi cænaculo cænavit; in hoc januis clausis apparuit; in hoc et Spiritum sanctum misit.

25. *De ascensione et sessione Christi ad dexteram Patris : et quomodo ibi oret pro nobis.*

D. Ascendit solus? — M. Qui cum eo surrexerunt, cum eo etiam ascenderunt.

D. Qua forma ascendit? — M. Usque ad nubes ea forma quam ante passionem habuit : susceptus autem a nubibus, ea qua in monte apparuit.

D. Quare non statim ascendit postquam resurrexit? — M. Propter tres causas. Primo, ut sui experimento discerent eum veraciter surrexisse, quem viderent manducare et bibere. Secundo, post quadraginta dies voluit ascendere, ut demonstraret eos, qui decalogum legis per quatuor Evangelia impleverint, posse cœlum ascendere. Tertio, quod Ecclesia, quæ corpus Christi est, post passionem quam sub Antichristo erit passura, deinde post quadraginta dies creditur cœlum ascensura.

D. Quid est Christum in dextera Patris sedere? — M. Humanitatem in gloria Divinitatis quiescere.

D. Qualiter pro nobis interpellat Patrem? — M. Repræsentando jugiter suam passionem.

26. *De missione Spiritus sancti, et de Christi gaudio.*

D. Cur non mox misit Spiritum sanctum, sed post decem dies? — M. Ob tres causas. Primo, ut Apostoli jejuniis et orationibus se aptos ad ejus adventum præpararent. Secundo, quod hi spiritum sanctum perciperent, qui decem præcepta explerent. Tertio, quod in quinquagesimo die a resurrectione : ut sicut populus Dei post liberationem ab Ægypto quinquagesimo die accepit legem timoris; ita populus fidelium post liberationem suam a mundo, quinquagesimo die acciperet legem amoris. In jubilæo etiam anno, id est, quinquagesimo, recepit populus christianus libertatem amissam et paradisi hæreditatem : ita in hac die rece-

pit populus christianus amissam libertatem et paradisi hæreditatem.

D. Habet Christus nunc plenum gaudium? — M. Quodammodo habet, et quodammodo non habet: Quantum ad suam personam, plenissimum; quantum ad corpus suum, quod est Ecclesia, minime. Adhuc enim non sunt subjecta omnia sub pedibus ejus. A Judæis enim adhuc blasphematur, a Gentibus subsannatur, ab hæreticis dilaceratur, a malis christianis impugnatur. In membris etiam suis quotidie patitur. Cum hæc omnia ad se collegerit, tunc gaudium plenum habebit.

27. *De mystico Christi corpore, hoc est Ecclesia.*

D. Quomodo est Ecclesia corpus ejus, et electi membra ejus? — M. Ut corpus capiti inhæret, et ab eo regitur: ita Ecclesia per sacramentum corporis Christi ei conjungitur; imo unum cum eo corpus efficitur: a quo omnes justi in suo ordine, ut membra a capite, gubernantur. Cujus capitis oculi sunt Prophetæ, qui futura præviderunt: sunt et Apostoli, qui alios a via erroris ad lumen justitiæ reduxerunt. Aures, sunt obedientes. Nares, discreti. Phlegma, quod per nares ejicitur, sunt hæretici, qui judicio discretorum de capite Christi emunguntur. Os, sunt doctores. Dentes, sunt sacræ Scripturæ expositores. Manus, Ecclesiæ defensores. Pedes, sunt agricolæ Ecclesiam pascentes. Porro fimus qui de ventre porcis egeritur, sunt immundi et luxuriosi altaris ministri, et alii intra Ecclesiam facinorosi, qui ventrem matris Ecclesiæ onerant, quos per mortis egestionem dæmones, ut porci, devorant. Quod totum corpus compage veritatis et charitatis in unum conglutinatur.

28. *De corpore Christi in Eucharistia.*

D. Quare de pane corpus ejus, et sanguis ejus de vino

conficitur? — M. Corpus ideo de pane, quia ipse dixit : « Ego sum panis vivus. » Sanguis autem ideo de vino, quia ipse dixit : « Ego sum vitis vera. » Et sicut pane corpus nutritur; ita Christi cibo anima reficitur. Et sicut panis ex multis granis conficitur, ita Christi corpus ex multis electis colligitur. Et sicut panis igne coquitur, ita Christus in camino passionis assatur : Qui panis etiam dicitur caro, quia ut Agnus pro nobis immolatur. Vinum etiam ex multis acinis eliquatur, et in torculari exprimitur : ita corpus Christi ex multis justis compaginatur, quod in prælo crucis torquetur : Quod vinum in sanguinem Christi vertitur, ut anima nostra, quæ in sanguine est, per hoc vivificetur.

D. Cum species panis et vini videatur, quomodo caro et sanguis prædicatur? — M. Cum vere sit illud quod Maria genuit, quod in cruce pependit, quod cœlos penetravit, species ideo panis et vini remansit; ne tu, si purum (ut vere est) sanguinem de latere ejus stillantem cerneres, hunc labris attingere abhorreres; et ut majus meritum haberes, cum non visum sed intellectum crederes.

D. Quæ est salus in hoc? — M. Summa. Sicut enim esca in carnem comedentis vertitur; ita quisque fidelis per comestionem hujus cibi in corpus Christi convertitur. Igitur per fidem mundo, vitiis et concupiscentiis Christo concrucifigimur, et in baptismate Christo consepelimur; et ideo ter immergimur, per cibum vero corporis ejus ei incorporamur; et ideo necesse est ut illuc, quo Christus est, transferamur.

D. Habent plus sanctitatis, qui plus accipiunt? — M. Ut de manna dicitur : « Qui plus collegit, non plus habuit; nec qui minus collegit, minus habuit » : ita omnes æqualiter sumunt; et unusquisque totum Agnum comedit, et tamen integer in cœlo permanet.

29. *De digne aut indigne communicantibus, aut sacrificantibus.*

D. Quam mercedem habebunt qui hoc digne tractant? — M. Duplici præmio remunerabuntur : una corona, quia hoc cum veneratione tractant; altera, quia se ad hoc dignis moribus coaptant, coronabuntur.

D. Quid de his sentis, qui hoc indigne et contra canonum statuta agunt? — M. Qui contra jus fasque in adulterio, fornicatione, et cæteris flagitiis vitam ducunt, vel Ecclesias, vel ecclesiasticos ordines vendunt aut emunt, et pravo exemplo populum Dei occidunt, et omnia hæc temere defendunt, hi tales sunt Domini traditores simul et crucifixores.

D. Qua causa debent sacerdotes missam celebrare? — M. Dei solius causa et suæ salutis, atque totius Ecclesiæ. Sed ipsi lucri causa celebrant, ut videlicet ab hominibus honorentur, et temporalibus rebus ditentur. Qui igitur mysterium passionis Christi pro favore humano et pro temporali lucro vendunt, quid aliud agunt quam Dominum tradunt? Cum vero sordidis manibus, et polluta conscientia, illum tractare præsumunt, in cujus conspectu nec cœli mundi sunt, quid aliud faciunt, quam Dominum crucifigunt?

D. Potest populus ex eis culpam trahere? — M. Cum filii Heli polluerunt Domini sacrificium, totus pene populus cum eis subiit interitum, quia faciebant contra legis Domini præceptum. Quanto magis hi qui Christiani vocantur, et ministri Christi esse videntur, et fornicationi ac luxuriæ subjacent, uxores ducunt, filios ac filias procreant, quod illicitum est, cum manifesto ratum teneat universa Ecclesia quod dictum est a Domino primo pastori, scilicet B. Petro, deinde successoribus ejus, videlicet Apostolicis viris, Archiepiscopis : « Quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in cœlis; et quodcunque solveris super terram, erit solutum et in cœlis » : ac in omnibus synodis sint excommunicati, et excommunicentur, polluuntur : dum admonen-

tur, parvipendunt; dum excommunicantur, non est timor Dei in eis, sed derident, et dicunt : « Hoc anathema super nos, et super filios nostros. » Unde patet quod quotquot cæci cæcos istos duces in foveam sequuntur, imo communicando eis comitantur, cum iisdem etiam in pœnis participantur.

D. Quid si inscii eis communicaverint? — M. « Qui tangit picem, inquinabitur ab ea. » Et ideo qui eis communicant, quamvis inscii, tamen ad eis contaminantur.

D. Quid si resipuerint? — M. Non eis error eorum nocebit.

30. *Malos sacerdotes vere Christi corpus conficere, quamvis eorum oratio, et benedictio fiat in peccatum.*

D. Conficiunt corpus Domini tales? — M. Quamvis damnatissimi sint, tamen per verba, quæ recitant, fit corpus Domini; non enim ipsi, sed Christus consecrat, et per amicos et inimicos salutem filiis operatur : illi ad perniciem sumunt, alii ad salutem accipiunt. Unde et a pessimis non pejoratur, et ab optimis non melioratur : Sicut solis radius a cœno cloacæ non sordidatur, nec a sanctuario splendificatur.

D. Cum ergo bonum sit quod per eos conficitur, et accipientibus non ab eis, sed a Christo detur : cur bonum accipienti in perniciem vertitur? — M. Bonum accipienti non solum non prodest, imo etiam obest; si contra interdictum hoc ab eo accipit, a quo non debet.

D. Proba. — M. In paradiso nullum pomum erat malum, cum Deus fecerit omnia valde bona : sed homo bonum in malum sibi vertit, cum hoc a serpente imo a diabolo percipere non sprevit.

D. Si quis positus est in mortis periculo, num mundus est, ab hoc viatico? — M. Si quis zelo justitiæ ab eis communionem recipere renuerit, et se per os sacerdotum

in unitate Ecclesiæ quotidie communicare non dubitaverit, hunc credo hac fide salvari si obierit : si quis vero eorum opera mala execrans, et bonum Christi venerans simpliciter ab eis communicat, et hunc credo hac fide salvari, quia et Joseph corpus Jesu a Pilato infideli petiit et accepit.

D. Possunt Deum placare pro populo? — M. Imo magis offendunt. Suo enim ingressu loca sacrata contaminant : vestes sacras et vasa Deo dicata suo tactu commaculant. Hos abhorret Angelorum conventus; hos fugit ipse Dominus, ut dicitur. « Provocaverunt eum filii sui, imo non filii sui in sordibus : ideo abscondam faciem meam ab eis, dicit Dominus. » Filios, propter sacerdotium, dixit : non filios, propter sordes, subjunxit. Horum sacrificium non suscipit Dominus, sed abominatur, ut dicitur : « Sacrificium vestrum odit anima mea, dicit Dominus : quia panem pollutum obtulistis mihi. » Et iterum : « Ne offeratis sacrificium frustra : sacrificium vestrum abominatio est mihi. » Corpus Domini cum pollui nequeat, quantum in ipsis est, polluunt, cum illud indiscrete velut alium panem sumunt. Oratio eorum non suscipitur, sed fiet in peccatum, quia non exaudiet eos Dominus. Benedictio eorum in maledictionem convertitur, ut dicitur : « Convertam benedictionem vestram in maledictionem, ait Dominus. » Et alibi : « Noluerunt benedictionem, et elongabitur ab eis : elegerunt maledictionem, et veniet eis. »

D. Sumunt hi corpus Domini? — M. Soli filii Dei accipiunt corpus Christi, qui Christo sunt incorporandi, et Deum visuri : hi autem, qui in Christo non manent, quamvis videantur ad os porrigere, corpus Christi non sumunt, sed judicium sibi manducant et bibunt. Corpus autem Christi per manus Angelorum in cœlum defertur, carbo vero a dæmone in os projicitur, ut Cyprianus testatur. Et quia hoc sumunt negligenter ut alium panem, et aliud vinum, vertitur eis in fel draconum, et in venenum aspidum insanabile.

D. Nonne Judas idem accepit quod Petrus? — M. Nequaquam : quia Petrus Dominum dilexit : ideo acceptum a Domino sacramentum cum virtute ejus accepit, Judas vero quia Dominum odivit, speciem quidem panis accepit, sed virtus sacramenti in Christo remansit : ideo post buccellam mox diabolus in eum introivit; quamvis Judæ non corpus, sed buccellam tantum intinctam, sed non consecratam dedit. Petrus Domino adhærebat, et ejus verbis obediebat. Judas cum Domino corpore ambulabat, cum traditoribus spiritu et mente erat. Hi ergo dum censum debitæ servitutis Domino sunt reddituri nocturnis laudibus, amplexibus delectantur illecebrosæ copulationis. Similiter dum pro se et pro commissis Deum placare debent officiis divinis, liberos alludunt et fovent in gremiis. Usibus diligenter insistunt ventrinis, perquirunt mulieres, ut eorum liberi accuratius sedeant vel stent in plateis. Ipsi Dominum ad iracundiam provocant his et hujusmodi; ut dicitur : « Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat Deus, et ego provocabo eos, etc. »

31. *Quomodo malis sacerdotibus parendum, an solvere queant : et an vitandi.*

D. Est eis obediendum? — M. Ubi bonum præcipiunt; non eis, sed Domino obediendum est : « Dicunt enim, et non faciunt. » Ubi malum imperant, contemnendi sunt; quia « obedire oportet Deo magis quam hominibus. »

D. Possunt solvere vel ligare? — M. Si ab Ecclesia publico judicio separati non sunt, quamvis ipsi fortiter alligati sint, utrumque possunt; quia non ipsi, sed Christus per eorum officium ligat et solvit : si autem judicio Ecclesiæ fuerint exclusi, spernendi sunt ut Ethnici. Quamdiu Judas cum Apostolis fuit, ut amicus apparuit; ut alii Apostoli, prædicavit, baptizavit, signa fecit; postquam ab eis recessit, ut publicus hostis claruit. Ita isti quamdiu sunt in

communione Ecclesiæ, omnia sacramenta per eos facta erunt rata : si exclusi fuerint, quæcunque egerint, erunt irrita. Quia igitur sunt lupi, a Christi ovibus sunt fugiendi, ut dicitur : « Exite de medio illorum, popule meus, ne participes sitis pœnis et tormentis illorum. »

D. Nunquid potest homo sua propter eos relinquere? — M. Ista separatio non potest corporaliter fieri, nec debet : quia si boni a malis separantur, jam nemo ad bonum per eos convertitur. In quibusdam tamen sunt devitandi, præcipue in convivio, et in servitio Dei, ut dicitur : « Nec cum hujusmodi cibum sumere. » Fugiendi sunt mente et voluntate, ne consentiatur operibus eorum.

D. Qualiter fit consensus ad actus illorum? — M. Si illorum malefacta laudantur, et ad perpetranda flagitia, consilio vel pecunia auxiliantur. Ideo non solum qui faciunt, sed et qui consentiunt facientibus, digni sunt morte. Itaque quamvis mali quamdiu ab Ecclesia publice non sunt segregati, non sunt devitandi, nisi sibi invicem omnes et Prælati et subditi ita in malo consentiant, ut nullus eorum pravitatem arguat : tunc omnibus modis sunt fugiendi, quia tunc causa fiunt ruinæ populi.

32. *De culpa Prælatorum malis sacerdotibus conniventium, deque non ordinandis sacerdotum filiis.*

D. Quid de pastoribus eis consentientibus? — M. Legitur de Heli, quod quia filiis prave agentibus consenserit, et eos tepide super transgressione corripuerit, mortem corporis incurrerit : ubi manifeste ostenditur quia mortem, quam ille perpessus est in corpore, isti patiuntur in anima. Ipsi peccata delinquentium fovent, quatenus ab eis temporalia stipendia percipiant, et ab æterna beatitudine seclusi pœnas æternas cum eis luant. Aliqui cum pastoris jura suscipiunt, ad lacerandum subditos inardescunt : pecunias ab eis extorquent et diripiunt, et sacri ordinis per

omnia infideles existunt, ut dicitur: « Pastores tui infideles, socii furum: sequuntur munera, manus eorum plenæ rapina. »

D. Sunt ordinandi sacerdotum filii? — M. Minime. Canonum decreta, et sanctorum Patrum constituta prohibent eos ad sacros ordines accedere, nec in Ecclesia aliquam prælationem habere, quia ex fornicatione et transgressione sunt procreati. Ex patribus enim venenatis virus veneni transit in filios.

D. Proba? — M. Legitur in Genesi quod Deus Adæ præcepit ne comederet de ligno scientiæ boni et mali: at ille non de ligno, sed de interdicti ligni fructu comedit, et veneno transgressionis omnem posteritatem infecit. Hic igitur pater quia fructus venenati ligni a veneno inobedientiæ immunis non fuerit, quamvis fructum ligni comedere non vetuerit.

D. Quod est lignum « scientiæ boni et mali? » — M. Scientiæ divinarum Scripturarum, et secreta mysteriorum Dei; quod præcipue ipsis commendatum est, ut dicitur: « Vobis datum est nosse mysterium Dei. »

D. Quod lignum mali? — M. Notitia sæcularis, et abjectio mandatorum Dei, ut dicitur: « Male facere sciunt; bene autem nunquam. » Isti quamvis sint inferiores, volunt videri superiores. Ambiunt honores; appetunt magis præesse, quam subesse. Isti ad sacros ordines nullatenus sunt promovendi. Inter cæteros semper habeantur verecundi, et rejiciant pœnitendo venenum, quo a patribus sunt illecti, et resipiscant tali pudore cæteri sacerdotes. Hi nisi resipuerint pœnitendo secundum modum culpæ, arbor cum radice exterminabitur sine fine, ut dicitur: « Propterea Deus destruet te in finem, id est, usque in finem; et evellet radicem tuam de terra viventium. »

33. *Exitus vitæ malorum sacerdotum* ; *et an monendi, ac tolerandi.*

D. Dic, quæso, horum reproborum sacerdotum et infidelium quis erit finis, vel cruciatus eorum? — M. Ut legitur : « Corrupti sunt, et abominabiles facti sunt in operibus suis ; ideo ad nihilum devenient tanquam aqua decurrens. Ut oves, sic et pastores in inferno positi erunt ; mors depascet eos, quoniam Deus sprevit eos.

D. Debent malis verba Dei dici? — M. Si sciuntur, non sunt eis dicenda ; quia proditor est qui eis, cum sint hostes, reserat Dei secreta ; unde præcipitur : « Nolite sanctum dare canibus, nec mittatis porcis margaritas, ne conculcent et irrideant. Ubi autem nesciuntur : propter electos, qui inter eos latent convertendi sunt sermones Dei proferendi eis ; sicut et Dominus non cessavit Petro et aliis salvandis verba salutis ministrare, quamvis sciret Judam et Pharisæos inde scandalizando cruciari.

D. Debent tolerari mali, cum Christus Judam toleravit? — M. Mali in Ecclesia sunt tolerandi, sed non imitandi ; quoadusque ille cum ventilabro veniat, qui grana de paleis excutiat, et zizaniis igni traditis triticum in horrea sua recondat.

D. Segreget te ab omni malo, et collocet te Deus, magister bone, in cœlesti gremio. Amen.

LIBER II.

1. *Quid sit malum, et an a Deo.*

D. Anima mea exultat in Domino, quod deterso ignorantiæ nubilo, tanto per te illustratus sum scientiæ radio. Quæso itaque, decus Ecclesiæ, ut liceat mihi adhuc aliqua inquirere. — M. Quære quæ vis, et audies quæ cupis.

D. Dicitur malum nihil esse, et si nihil est, valde mirum videtur, cur Deus homines vel Angelos damnet, cum

nihil faciant. Si autem aliquid est, videtur a Deo esse, cum omnia sint ex ipso ; et sequitur quod Deus sit auctor mali, et injuste eos qui hoc faciunt, damnari. — M. A Deo nempe sunt omnia, et omnia fecit valde bona ; et ideo malum probatur nihil per substantiam esse. Omnia autem quæ Deus fecit, subsistunt. Omnis vero substantia bona est : sed malum non habet substantiam : ergo malum nihil est. Quod autem malum dicitur, nihil aliud est quam ubi non est bonum : sicut cœcitas, ubi non est visus ; et tenebræ, ubi non est lux : cum cœcitas et tenebræ non sint substantiæ. Nota hæc tria. Creatura reposita est in prædicamento substantiæ. Nota hæc tria. Creatura reposita est in prædicamento substantiæ. Substantia est res omnium rerum, prædicamentorum in esse suo considerata. Natura dicitur omnis res in esse suo, præter ea quæ discordant a prima constitutione secundum suas habitationes. Voluntas autem seu natura, quæ discordat a Creatore non remanet natura sed perversitas naturæ, et hæc talis dicitur peccatum. Factura species est in honore, id est, homo in animali, qui relicto naturali bono perversa utitur voluntate. Hæc omnia secundum divinos tria sunt, creatura, natura, et factura. Creatura, ut elementa ; natura, ut ex eis nascentia ; factura, quæ homo, vel Angelus facit, vel patitur. Qui malum faciunt patiuntur pœnas peccati. Hæc Deus non facit, sed fieri permittit, ut dicitur : « Deus mortem non fecit. » Peccatum autem nihil aliud est, quam quod præceptum est non facere ; aut aliter quam præceptum est agere : sicut nec malum est aliquid, nisi bono, id est, gaudio carere. Quod saltem vocabulum habet a Deo, tali modo habet ; cum fit per illam substantiam, quam fecit Deus. Juste vero damnat eos Deus, id est, non dat eis gaudium, qui non faciunt vel aliter faciunt quam sit præceptum.

D. Quis est auctor peccati ? — M. Ipse homo, incentor vero diabolus.

2. *Peccati gravitas, et quod tandem cedat in Dei gloriam.*

D. Est grave peccare? — M. Minimum peccatum scienter commissum, gravius est toto mundo. Quidquid autem mali, vel peccati agitur, totum in laudem Dei vertitur; et ideo in omni creatura Dei nihil mali esse vel fieri comprobatur.

D. Quid dicis? homicidium vel adulterium non est peccatum? — M. Homicidium sæpe dicitur bonum, ut occisio Goliæ a David, et Holophernis a Judith; quod tunc malum dicitur, cum proprio impulsu perpetratur. Conjugium bonum creditur; sed ideo malum est adulterium, quia aliter sit quam sit concessum. Quæ tamen in laudem Dei vertuntur, cum ab eo juste puniuntur. Sicut enim imperator est laudabilis, qui milites suos remunerat: ita est etiam laudabilis, imo laudabilior, qui prædones et latrones damnat. Ita utique sicut Deus in salvatione justorum glorificatur, sic in perditione impiorum per omnia laudatur.

D. Cum scriptum sit: « Nihil eorum odisti, quæ fecisti ». quomodo dicitur Deus amare bonos, malos odio habere? — M. Cuncta diligit Deus quæ creavit; sed non cuncta in uno loco locavit. Sicut pictor omnes colores diligit, sed quosdam præ aliis eligit, et unumquemque apto loco ponit: ita Deus unumquemque sibi convenienti loco disponit: ideo dicitur eos diligere, quos in cœlesti palatio recipit; illos odisse, quos in infernali carcere mergit.

3. *De libero arbitrio, et retrocessione a bono.*

D. Quid est liberum arbitrium? — M. Libertas eligendi bonum vel malum. Hoc in paradiso homo habuit liberum: nunc vero habet captivum: quia bonum non vult, nisi gratia Dei præveniatur, nec potest agere, nisi eum subsequatur.

D. Quid dicis de his, qui sæculum relinquunt, religionis habitum sumunt, et transacto aliquo tempore rejiciunt, et

pejores quam prius fuerint fiunt? quidam vero aliqua bona incipiunt, postea deserunt, et ad iniquitatem redeunt? — M. De his dicit Job: « Simulatores et callidi provocant iram Dei. » Sæpe servus errantem filium ad patrem pertrahit, et ipse ad opus suum recedit : ita et isti electos ad Deum pertrahunt, et ipsi ad mala studia redeunt : sic etiam timor charitatem ad regnum ducit, et ipse non introibit; sicut enim diabolus servit Deo, ita membra ejus serviunt electis etiam tali modo.

4. *Quomodo diabolus Deo serviat, et mali bonis.*

D. Quomodo diabolus servit Deo? — M. Quia gloriosus princeps despexit esse in palatio; fecit eum Deus laboriosum fabrum in hoc mundo, ut coactus totis viribus serviat, qui vacare Deo fruendo nolebat, ut dicitur : « Faciam tibi eum servum sempiternum. » Cujus fabri caminus, est afflictio et tribulatio; folles, sunt tentationes et suggestiones; mallei et forcipes, sunt terrores et persecutores; limæ vel serræ, sunt linguæ maledicentium et detrahentium. Tali camino et his instrumentis purgat ipse aurea vasa cœlestis regis : hoc sunt electi, in quibus renovat imaginem Dei, reprobos autem qui contra regem agunt, ipse torret et ut hostes punit. Tali modo servit diabolus Deo.

D. Qualiter serviunt membra diaboli electis? — M. Cum eos trahunt ad regnum simulatione vel impellunt adversitate. Simulatione quidem eos trahunt, cum bona exterius simulant, quæ interius non amant. Tunc filii Dei adhuc in errore positi, per eorum exempla, bona arripiunt, quæ toto corde diligunt; et cum simulatores illa bona deserunt, quæ non amaverunt : isti firmius in cœpto bono persistunt : ut olim cum mali Angeli ceciderunt, boni firmius steterunt. Adversitate autem eos impellunt, cum eis temporalia, quæ plus justo diligunt, auferunt, et eis ne carnalia desideria implere prævaleant, obsistunt. Unde diabolus et mali utiles,

imo necessarii comprobantur, cum per eos electi examinati ad cœlestia deportantur.

D. Quid dicis de presbyteris qui Ecclesias lucri gratia dimittunt, et alias accipiunt? — M. Lupi sunt, apostatæ et latrones, suorum et eorum ad quos veniunt deceptores, imo traditores.

5. *Quare via impiorum prosperatur, et in annos plurimos : non sic autem vita piorum, nisi quandoque.*

D. Cur mali hic divitiis affluunt, potentia florent, sanitate vigent, et contra boni inopia tabescunt, a malis injuste opprimuntur, debilitate marcescunt? — M. Propter electos his redundant mali, ut hæc boni despiciant quibus florere etiam pessimos videant. Divitiis autem mali abundant, primo ut mala quæ concupiscunt, justo Dei judicio explere per pecuniam valeant; secundo ut si qua bona fecerint, per hæc remunerentur. Omnia enim quæ faciunt, pro terrenis agunt, unde et mercedem suam recipiunt. Potentia splendent, primo propter seipsos, ut mala quæ amant, potenter expleant; secundo propter reprobos, ut eos in malis defendant; tertio propter electos, ut eos castigent, et a malis actibus emendent. Sospitate autem pollent, nec cum hominibus flagella sentiunt, ut post eos gravior dolor excruciet. Boni autem ideo inedia, oppressione et languore afficiuntur, ne in malis delectentur : aut si aliqua contra Deum egerunt peccata, deleantur; si non, pro patientia coronentur.

D. Cur e contra quidam boni hic divitiis abundant, potentia sublimantur, valetudine roborantur; mali autem penuria, infirmitate et oppressione laborant? — M. Quibusdam electis divitiæ ideo conceduntur, ut bona quæ amant, rebus implere valeant; et per hæc etiam admonentur, si hæc temporalia, suavia, quanto magis æterna videntur. Potentia sublimatur primo propter seipsos, ut bona

quæ mente conceperunt, potenter exercere possint. Secundo, propter electos, ut eis in bonis tutela sint. Tertio, propter reprobos, ut eos reprimant, ne tantum quantum volunt noceant. Sanitate solidantur, ne justi de eorum ægritudine contristentur, sed de eorum salute lætentur. E contra, mali quidam hic egestate, afflictione, corporis dolore suspirant; ut per hæc discant quam amara sint ad quæ pravis moribus festinant.

D. Quare quidam mali diu vivunt, quidam vero boni citius moriuntur; et e contra, aliqui boni diuturnam vitam ducunt, mali vero celerius obeunt? — M. Mali ideo diu vivere permittuntur, ut electi per eos exerceantur, et a vitiis corrigantur; ipsi vero post majoribus suppliciis torqueantur. Boni autem citius tolluntur, ne diutius hic adversis atterantur, sed mansuris gaudiis inferantur. E contra, vita longæva justis datur, ut meritum illorum augeatur, cum plures per illorum exempla corriguntur. Mali sane celeriter ad tormenta rapiuntur, ut electis adhuc errantibus timor incutiatur, et sic ab errore retrahantur.

6. *De bono tribulationis ; et quod malis nihil boni contingat ; bonis autem nihil mali.*

D. Sunt felices, qui adversis non tanguntur? — M. Imo infelicissimi sunt, quibus permittitur hic per omnia suaviter vivere, et omnia desideria sua pro libitu suo implere, sed adversitate non tanguntur : quia tali modo ut arida ligna ad ignem nutriuntur. E contra, sunt illi felicissimi, qui hic a suis desideriis arcentur, et multis asperitatibus exercentur : quia tali modo ad regnum ut filii flagellis erudiuntur, ut dicitur : « Deus flagellat omnem filium quem recipit. » Volo te scire quod reprobi quamvis corona regni potiantur, omnino impotentes sunt, et numquam sine supplicio erunt. Electi vero quamvis captivi, quamvis in carcere positi, semper potentes sunt, et numquam præmio carebunt.

D. Pro Dei amore fac me hoc clarius videre? — M. Reprobi impotentes sunt, quia præventi ira Dei bonum nolunt, et ideo nullo modo possunt : malum autem et volunt, et possunt. Malum vero probatum est nihil esse : ideo eos constat nihil posse. Sine supplicio non sunt, quia sæva conscientia cruciantur, continuo timore anxiantur ne capiantur, ne occidantur, ne res suæ tollantur, unde dicitur : « Non est pax impiis, dicit Dominus. » E contra, electi nimium potentes sunt, quia præventi gratia Dei et bonum volunt et possunt; malum vero respuunt. Præmio non carent, quia sine timore manent, et spe futuræ libertatis certi gaudent ; unde dicitur : « Justus absque terrore erit. » Aliter etiam tibi volo insinuare quod malis nihil boni contingat, et bonis nihil mali eveniat.

D. In Dei nomine quid loqueris? Nonne mali hic conviviis deliciantur, decore ac commixtione mulierum, ac liberorum complexione jocundantur, pretiosa veste gloriantur, pecunia ac magnificis ædificiis exaltantur. E contra, boni hic carceribus includuntur, verberibus tunduntur, fame et siti et aliis cruciatibus affliguntur? — M. Cum fortuna malis prospera arriserit, et eos copia de suo cornu his bonis quæ enumerasti, repleverit, tunc assimulantur pisci qui mordens hamum gratulatur, sed hoc tripudio de aqua tractus enecatur ; aut illi cui poculum mellis præbetur, et post sine fine amarum mare epotare cogetur; nam pro epulis replentur, ut ille dives, absinthio amaritudinis ; pro mulierum amore, sulphureo fœtore ; pro vestium nitore, induentur confusione ; pro pecunia et ædificiis, hæreditabunt vermes in infernalibus antris ; unde dicitur : « Ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt. » Porro boni, quos asseris hujusmodi incommodis affici, similes sunt illis qui piper vel aliam herbam amaram gustu prælibant, ut vinum post sumptum suavius sapiat. Ita justi pro carcere, recipientur in æterna tabernacula ; pro verberibus, obtinebunt gaudium et lætitiam ; pro fame et siti, « non esurient neque sitient amplius » ; pro

cruciatibus, « fugiet ab eis dolor et gemitus. » Ex qua re probatur justos esse semper locupletes et beatos; impios semper esse inopes et miseros.

7. *Unde dignitates : et quod eas vendere vel emere nefas est; et quale debeat esse prælatorum regimen.*

D. Unde sunt dignitates? — M. A Deo sunt utique omnes dignitates, et potestates malorum, seu bonorum, ut dicitur : « Non est potestas nisi a Deo. » Cur autem aliquando mali, aliquando vero boni potestates sortiantur, jam superius dictum est.

D. Quam sententiam profers de his, qui eas vendunt, vel emunt? — M. Qui eas emunt, cum Simone interitum subibunt; qui vero vendunt, cum Giezi lepram animæ incurrunt.

D. Habent Prælati majus meritum apud Deum? — M. Ordo officii, aut dignitas potestatis nihil confert homini apud Deum, si desit meritum. Porro, qui in ecclesiasticis præsunt, ut Episcopi, et Abbates seu Presbyteri, si verbo et exemplo bene præsunt; tot præmia præ aliis habebunt, quot animæ per eos salvæ fiunt, ut dicitur : « Super omnia bona sua constituet eos. » Si autem subditis verbum salutis subtrahunt, et eos in foveam perditionis per prava exempla ducunt; tot pœnas præ aliis hæreditabunt, quot animæ eorum exemplo perierunt, vel quot salvare prædicando neglexerunt, ut dicitur : « Cui plus committitur, plus ab eo exigitur : » Et iterum, « Potentes potenter tormenta patientur. » Qui autem in sæcularibus Prælati sunt, ut reges et judices, si juste judicant, et clementer subditos tractant, majorem gloriam præ aliis a justo judice Deo consequentur : « quia qui bene ministrant, bonum sibi gradum acquirunt. » Si autem injuste et creduliter populum opprimunt, atrocia supplicia præ aliis habebunt : « quia durissimum fiet judicium his qui præsunt, et judicium sine misericordia ei, qui non facit misericordiam. »

8. *Cur electi patiuntur cum reprobis; deque Dei potentia et providentia.*

D. Cum electi non sint de mundo, cur cum reprobis patiuntur adversa mundi? — M. Quia communicant cum malis, ideo cum ipsis adversa tolerant : quia vero sæpe mundialibus irretiuntur, ideo mundi infortuniis affliguntur.

D. Cum Deus omnipotens sit, ut dicitur : « Omnia quæcumque voluit, fecit » et iterum ; « subest tibi posse omne quod volueris. » Cur dicitur de eo quod quædam non possit, ut est mentiri, et præteritum non facere quod non sit præteritum? — M. Cum hoc de Deo dicitur, non impotentia, sed summa ejus omnipotentia prædicatur, quod videlicet omnis creatura nequeat eum ad hoc flectere, ut velit statutum suum immutare.

D. Quid est providentia Dei? — M. Ea cognitio, qua omnia futura præscivit, imo aspexit ut præsentia.

D. Si Deus cuncta futura præscivit, et ea ita ventura per Prophetas prædixit, et non possit in sua providentia falli, et cœlum et terra prius transeant quam verba Dei possint immutari : videtur quod ex necessitate cuncta evenerint quæ unquam contigerunt vel adhuc ventura sunt? — M. Duæ necessitates sunt : una naturalis, ut solem in Oriente oriri, vel diem noctem sequi. Altera voluntaria, ut aliquem ambulare, vel sedere. Quæ Deus vult, ut fiant, ut cœlum et terram, inevitabile est non evenire, sed per omnia necesse est ita contingere. Quæ autem fieri tantum permittit, ut homines per liberum arbitrium bonum vel malum facere, non est necesse evenire. Omnia igitur quæ futuri homines erant facturi, Deus futura præscivit, et per Prophetas ventura prædixit : non tamen sua præscientia aliquam necessitatem eis intulit ut fierent, sed potius ipsi necessitatem intulerunt, cum suam voluntatem explerent.

D. Accidit aliquid casu? — M. Nihil omnino; sed omnia Dei ordinatione.

D. Quomodo ergo aliquæ Dei Ecclesiæ, vel ædificia

etiam bonorum, fortuito igne invadente, quasi casu cremantur? — M. Casus nihil est. Scriptum est autem: « Nihil fit in terra sine causa. » Unde patet quod nulla Ecclesia, vel aliqua casa uspiam in mundo comburitur, nec destruitur, nisi prius a Deo adjudicetur. Contingit autem hoc tribus ex causis. Primo, si Ecclesiæ ædes per injuste acquisita constructæ sunt. Secundo, si inhabitantes eas per immunditias coinquinant. Tertio, si eas homines plus quam æterna diligant. Sed nec minimum pecus homini moritur vel infirmatur, nisi Dei nutu judicetur.

D. Cum mors et ægritudo sint pœnæ peccati; cur hæc patiuntur pecora, cum per discretionem peccare nesciant? — M. Per ea homo punitur, cum eorum dolore vel morte in animo torquetur.

D. Hoc potest esse de domesticis; quid dicis de agrestibus? — M. Quod ea ægritudine vexantur, evenit eis ex corrupto aere, vel ab aliis rebus, quæ ob peccatum hominis in contraria mutantur.

9. *De prædestinatione, et de permissione peccati in electis.*

D. Quid est prædestinatio Dei? — M. Ea dispositio, qua ante creatum sæculum quosdam ad suum regnum præordinavit, de quibus nullus perire possit, et omnes salvari necesse sit; et quosdam ad pœnam, quos peccati reos præscivit, de quibus nullus salvus erit.

D. Si nullus potest salvari, nisi prædestinati, ad quid alii creati sunt, vel in quo sunt rei, quod pereant? — M. Quicquid prædestinati faciant, perire nequeunt, quia omnia cooperantur illis in bonum, etiam ipsa peccata. Nam post graviora peccata humiliores erunt, et de sua salvatione uberiores laudes Deo referunt. Reprobi autem propter electos sunt creati, ut per eos in virtutibus exerceantur, et a vitiis corrigantur, et eorum collatione gloriosiores ap-

pareant; et cum eos in tormentis viderint, de sua evasione amplius gaudeant. Qui etiam propter seipsos juste pereunt, cum malum sponte sua eligunt; diligunt et volunt sine fine vivere, ut possint sine fine peccare.

D. Quare permittit Deus electos peccare? — M. Ut patefaciat in eis divitias misericordiæ suæ.

D. Salvantur prædestinati, si non laborant? — M. Prædestinatio taliter instituta est, ut precibus vel laboribus obtineatur, ut dicitur : « Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei. » Parvulis itaque per mortis acerbitatem; provectis autem ætate datur prædestinatio per laborum exercitationem. Quia vero scriptum est : « In domo Patris mei mansiones multæ sunt. » Unusquisque obtinebit mansionem secundum proprium laborem : ita prout quis plus laboraverit, digniorem; qui vero minus, inferiorem possidebit. Nullus tamen plus laborare poterit, quam cum divina gratia juverit. Nec aliam mansionem quis habiturus erit, quam eam ad quam ante mundi exordium præordinatus fuit : quia « non volentis, neque currentis, sed Dei est miserentis. » Ita nullus reproborum quicquam plus facere prævalet, quam ei divina censura permittit; nec aliam pœnam habebit, quam eum divinum judicium, ante mundi initium secundum suum meritum, habiturum præscivit; ut Deus, antequam bonum vel malum facerent, dixit : « Esau odio habui, Jacob autem dilexi. »

D. Quomodo possunt dignosci? — M. Qui in bonis actibus usque in finem perseveraverint, vel qui mala faciens ea deserit, et ad pœnitentiam prosilit, et in hæc usque in finem perduraverit, hic de prædestinatis erit. Qui autem in malis perdurat, vel bona agens hæc relinquit, et mala perpetrat, et his usque in finem insistit, de reprobis existit. Sicut illi dicuntur rei, qui multa de Deo audierunt, et obsequi noluerunt : ita videntur innoxii, qui nunquam aliquid de Deo audierunt, et ideo non fecerunt. Homines sunt ita creati, ut naturaliter per dilectionem proximi

serviant Creatori, secundum illud: « Quod tibi non vis fieri, alii ne feceris. » Nullus vult pati furtum, adulterium, homicidium; non faciat ulli. Cum hoc homines in proximo spernunt, Deo, qui est dilectio, contradicunt: quamvis nullus sit in orbe angulus, ubi non sit notus Deus; cum mercatus gratia vel alterius rei, in illas et illas terras, ubi Deus colitur, mixtim homines eant, et quæ ibi de Deo audierunt, domi referant, et ideo sunt inexcusabiles.

10. *De ignoratione Dei.*

D. Possunt excusari qui Deum ignorant, et bona; et ideo faciunt mala? — M. « Qui ignorat ignorabitur. » Qui enim Deum in fide et opere, ut gentes, ignorat, hunc Deus ut hostem suum damnat. Qui autem Deum per fidem noverunt, sed voluntatem ejus simpliciter, ut rustici, ignorant, si damnantur, non graviter damnantur, ut dicitur: « Servus nesciens voluntatem Domini sui, et non faciens, vapulabit plagis paucis. » Qui autem per ingenium scire possunt, sed per malitiam scire dissimulant, ut clerici et monachi, durius punientur, ut dicitur: « Qui scit, et non facit, plagis vapulabit multis. » Qui vero bona audire nolunt, et quæ debent facere discere contemnunt, duplici animadversioni subjacebunt. Primo, pro contumacia; quod scienter peccant; secundo, pro contemptu, quia bonum discere recusant, ut dicitur: « Revelabunt cœli iniquitatem illorum, et terra adversus eos consurget in die furoris Domini, qui dixerunt Domino Deo: Recede a nobis, scientiam viarum tuarum nolumus.

11. *Quid sit originale peccatum.*

D. Quid est originale peccatum? — M. Injustitia.

D. Planius edicito. — M. Deus justum primum hominem fecit. Quam justitiam ipsum servare et posteris

relinquere justum fuit: omnis namque homo cum tali justitia nasci debuit, quali Adam conditus fuit. Sed quia hanc Adam sponte deseruit; omnis homo in injustitia originem vivendi sumit, quæ injustitia originale peccatum vocatur; pro qua omnis homo damnatur, nisi ei in baptismate dimittatur.

D. Cum omne peccatum, sola voluntate perpetretur: non video quomodo juste infanti recens animato vel nato peccatum imputetur; præsertim cum nullam voluntatem peccandi habeat, nullamque justitiam facere vel intelligere prævaleat? — M. Infans recens animatus, vel natus, tribus de causis reus existit. Primo, quia naturalem justitiam non habet, quam Deus primo homini contulit. Secundo, quia debitor satisfaciendi pro temeritate desertionis existit. Tertio, quia miserias incurrendo se inutilem suo Domino fecit. Omnis autem homo Angelis adæquandus justus nasci debuit, sicut Deus constituit. Sed quia hanc Adam deseruit, Deus eam ab omni posteritate sua exigit.

D. Cum scriptum sit: « Filius non portabit iniquitatem Patris; » et item: « Unusquisque onus suum portabit, » quomodo juste ab infante exigitur quod a parente delinquitur? — M. Nullus peccatum exigitur ab alio; nullusque pro alterius, sed pro sua ipsius injustitia punitur. Deus justitiam ab omni homine exigit, quam primo dedit: omnis autem homo in natura est Adam, in persona filius Adam. Et quia omnis homo absque hac justitia nascitur, non pro hoc quod eam Adam deseruit, sed quia eam ipse non habet, punitur. Igitur quia naturalis justitia in infante non invenitur, a justitia Dei juste repellitur, ac justissime cum injustis pœnæ a Deo subjicitur, qui etiam in tertiam et quartam generationem peccata juste ulciscitur.

D. Nihil magis cupio audire.

12. *Quomodo Deus in quartam generationem peccata punit.*

M. Deus in prima generatione peccata retribuit, dum peccantes pro naturali lege spreta diluvio delevit. In secunda generatione punivit, dum delinquentes pro idololatria mari Rubro obruit. In tertia generatione peccantes multavit, dum eos pro transgressa lege scripta bello exterminavit. In quarta generatione peccata vindicabit, dum pro despecto Evangelio contemptorem extremus ignis devorabit. Quamvis sæpe pro peccatis parentum filii in sua injustitia juste deserantur, ut et hic et ibi puniantur. Quatuor quoque genera sunt peccandi, cogitatio, locutio, operatio, in malis perseveratio. In tertia ergo et quarta generatione, Deus peccatum retribuit, dum pro factis in malis perdurantes punit.

D. Cum caro tantum ab Adam assumatur, anima autem a Deo tribuatur; mirum est quomodo juste ab anima exigitur quod per carnem contrahitur. — M. Non puto te ita desipere, ut arbitreris carnem absque anima hominem esse: anima quippe ad hoc datur, ut caro vivificetur. Itaque ante acceptam animam nihil a carne exigitur; nec ab anima ante conjunctionem carnis quicquam exquiritur, præsertim cum in semine humanæ conceptionis nulla culpa, sicut nec in sanguine vel in sputo esse comprobetur; et anima innocens a Deo creetur. Porro, animæ et corporis homo dicitur, et ob hoc debitum Adæ juste exigitur, et quia in iniquitatibus concipitur, in injustitia nascitur, reus justo judici statuitur.

D. Quomodo in iniquitate concipitur? — M. In concupiscentia: omnis namque homo debuit sine concupiscentia generare, sicut manus manui jungitur sine delectatione. Sed quia primus homo a justitia naturali recessit, et interdictum concupivit: mox concupiscentia eum servum sibi subegit, et ipsum omnesque posteros suos in concupiscentia generare coegit. Igitur omnis qui in concupiscentia conci-

pitur, injustus nasci convincitur; et ideo si absque baptismate, quod est mors Christi, moritur; in cœlum Angelis coæquandus non assumitur. Nullus quippe Angelis æquabitur, nisi cui nulla injustitia sicut nec ipsis dominabitur. Nemo autem mundus a sorde, nec infans unius noctis in orbe.

13. *Quid est concupiscentia.*

D. Adhuc scrupulus animum meum tenet, cui fortiter inhæret. — M. Quisnam?

D. Cum caro insensibilis sit, ac per se nihil facere possit, nulla ratione video qualiter adversus spiritum concupiscere dicatur, et eum ad consensum sui attrahere astruatur. — M. Hoc clavis David citius clausum reserabit, quoniam hominem carnem ab Adam, animam autem a Deo habere constat; sed concupiscentiam nec ab Adam, nec a Deo habere nullus ignorat. Cum vero anima carni juncta fuerit, concupiscentiam ab eo trahit. Duas autem vires animæ inesse nullus dubitat, unam qua corpus vivificat; alteram qua invisibilia considerat. Et illa qua corpus vivificatur, animalitas, vel carnalitas, vel sensualitas nominatur. Illa autem quæ invisibilia contemplatur, spiritus, vel mens, vel intellectus nuncupatur. Inferior ergo pars animæ quæ animalitas nominatur, a corpore quod corrumpitur, aggravatur, et sensibus carnis immersa ab eis obruitur, et spiritualia obliviscitur, tantum in terrenis delectatur. Et idcirco caro appellatur, et contra spiritum concupiscere affirmatur. Superior autem vis animæ, quæ spiritus, vel interior homo, nominatur, spiritualia et cœlestia scrutatur, caduca respuens invisibilium contemplatione delectatur, et ideo carni adversari perhibetur. Dicitur autem concupiscere, sicut dicitur auris audire

D. Quomodo potest spiritus ab anima superari? — M. Sicut Adam ab Eva: anima namque uxor spiritus scribitur: caro utriusque ancilla dicitur. Spiritus itaque imperet

uxori suæ per rationem: anima obediat marito suo per dilectionem; caro ancilla famuletur per operationem. Quod si uxor ab ancilla illecta maritum ad consensum mali inclinaverit, et ipse cum ea per ancillam peccatum perpetravit: sicut serpens persuadens, mulier concupiscens, vir consentiens, pœnis subduntur; sic juste caro illiciens, anima concupiscens, spiritus consentiens simul a gaudio excluduntur.

D. Quid igitur faciant? — M. Sara, scilicet, anima Abrahæ, id est, spiritui adhærens carnalia respuat, spiritualia concupiscat; Agar ancillam, id est, carnem suam vigiliis et jejuniis ad bona opera constringat; et sic eis Isaac, id est, verum gaudium nascetur, quo non discordes, sed perenni pace concordes congratulentur.

D. Habet incrementum anima? — M. Non quantitate, sed ratione.

D. Qualiter nascuntur quidam fatui, cum animæ rationales sint. — M. Dum crassior humor in visco matris utero concipitur; quodammodo anima in hoc corpusculo hebetatur; sicut etiam adulti aliqua infirmitate sensu privantur.

14. *De animarum origine, et quales sint in infantibus.*

D. Sunt animæ ab initio creatæ aut creantur quotidie? — M. Deus omnia simul et semel per materiam fecit, ut dicitur: « Qui fecit quæ futura sunt; » postmodum autem universa per speciem distinxit. Ab initio igitur animæ sunt creatæ in invisibili materia; formantur autem quotidie per speciem, et mittuntur in corporum effigiem, ut dicitur: « Pater meus usque modo operatur, et ego operor »; et alibi: « Qui finxit singulatim corda eorum », id est, animas.

D. Cum Deus, summe bonus et summe sanctus, non nisi bonas et sanctas animas creet, et ipsæ animæ propter obedientiam ejus corpora intrent, omni admiratione et omni stupore est admirandum, cur eant in infernum, si illud corpusculum mox fuerit mortuum? — M. Deus, a

quo omnis bonitas et omnis sanctitas est, non nisi bonas et sanctas creat animas, et ipsæ naturaliter desiderant corpus intrare, ut nos naturaliter cupimus vivere : verumtamen cum intraverint illud immundum et pollutum vasculum, tanta aviditate illud amplectuntur, ut plus illud diligant quàm Deum. Justum igitur est, ut cum ipsæ sordidum vas, imo carcerem quo includuntur, amori Dei præponant, eas Deus a consortio suo excludat.

D. Sciunt animæ aliquid in corporibus infantium? — M. Legitur de B. Johanne Baptista, quod anima ejus adhuc in matre senserit Christum adesse : unde patet animas quidem parvulorum scientia non carere, sed præ debilitate opus Dei non posse exercere : Dicitur tamen quod nulla anima per se ipsam plusquam corpus sciat, nisi a vivificante spiritu accipiat.

15. *Quomodo peccatum transfunditur etiam a parentibus baptizatis.*

D. Cur vocas corpus immundum de homine christiano natum? — M. Quia de immundo semine concipitur, ut dicitur : « Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? » et alibi : « in iniquitatibus conceptus sum. »

D. Cum homo totus in baptismate emundetur, et conjugium bonum prædicetur, quomodo semen ejus immundum dicitur? — M. Homo in baptismate interius et exterius sanctificatur; sed rursum semen ejus per carnis concupiscentiam coinquinatur.

D. Cum illa commixtio nequeat fieri absque delectatione carnali, et ille infans non possit repugnare parentibus, ut puta adhuc informatus; quomodo ipse est immundus, aut culpæ, aut pœnæ obnoxius? — M. Crimen hujus pollutionis propter fidem conjugii parentes deserit : ob injustitiam autem primæ prævaricationis transfunditur, quasi hæreditario jure, in generatione prolis; et ideo tenentur obnoxii culpæ

Adæ, in quo omnes peccaverunt, et in quo omnes mortui sunt.

D. Si omnes in Adam mortui sunt, quomodo nascuntur vivi? — M. Sicut si quis ad aliquam fenestram se demonstret, et statim revertatur : sic homo nascens quasi se demonstrat in mundo, et mox in mortem revertitur.

D. Si peccata relaxantur in baptismo, cur baptizantur qui de eis nascuntur. — M. Si aliqua pasta veneno fuerit corrupta, omnes panes ex ea confecti sunt mortiferi : sic in Adam fuit massa corrupta, et ideo ex eo nati sunt omnes peccato corrupti; et idcirco morte digni, nisi fuerint in morte Redemptoris per baptismum vivificati. Sicut ergo parentes pro seipsis in baptismate sunt emundati, ita filios oportet pro seipsis per mortem Christi in baptismo renovari, ut dicitur : « Omnes, qui in Adam moriuntur, in Christo vivificabuntur. »

D. Si prægnans mulier baptizatur, prodest infanti illa baptizatio, si in ea moritur?—M. Nihil. Nondum enim sicut Adam fuit natus; et ideo in Christo non judicatur renatus.

D. Cur non permittit Deus quosdam nasci ut baptizentur, aut natos prius subtrahit morti, quam regenerentur? — M. Judicia Dei abyssus multa : ideoque occulta, quamvis causa in his eluceat, cum notum sit quod propter electos fiat : ut videlicet cum istos tam immeritos et pene sine peccato viderint in pœna, et se post multa facinora tam indebitos in gloria uberius jubilantes Deo grates referant, cujus gratia tam meritas pœnas evaserunt.

D. Quam pœnam habent parvuli sine baptismo mortui? — M. Tenebras tantum.

D. Nocet aliquid infantibus, quod de illicito conjugio, scilicet de adulterio, vel cognatis, vel canonicis, vel monachis, vel sanctimonialibus vel cæteris incestis commixtionibus nascuntur? — M. Nihil omnino, si fuerint baptisma consecuti; sicut nec tritico nocet, si furatum per furem fuerit seminatum.

D. Nocent peccata parentum filiis, vel filiorum parentibus? — M. Scriptum est : « Pater non portabit iniquitatem filii, nec filius portabit iniquitatem patris. Si filii parentibus in malis non consenserint, aut parentes filios suos ab his prohibere non potuerint, nihil nocebunt peccata alterutrorum alterutris ; sicut nec Josue nocuit quod pravum patrem habuit, et rursum non obfuit quod nequam filium genuit. Si autem parentes filiis, vel filii parentibus consensum præbuerint in peccatis ; mali sunt, cum ipsis, et jam non pro illorum, sed pro suis malis damnabuntur.

16. *De connubio cum consanguinea, et commatre, ac filiola, et de polygamia.*

D. Est grave peccatum, ducere cognatam? — M. Secundum naturam, nullum ; sed secundum statutum Ecclesiæ, magnum.

D. Quomodo hoc probas? — M. Nullum fuit peccatum comedere pomum ; sed contra præceptum Dei comedere, fuit maximum.

D. Quare olim sancti patres duxerunt suas consanguineas? — M. Charitas apud illos non extendit se latius quam ad amicos, ut dicitur ? « Diliges amicum, et odio habebis inimicum. » Debuerunt ergo cognatorum filias accipere, quibus possent amorem impendere. Apud nos autem extendit se charitas etiam ad inimicos, ut dicitur ? « Diligite inimicos vestros. « Quia igitur ipse sanguis nos cogit cognatos diligere ; statuit Ecclesia per spiritum sanctum, alienorum filias ducere, ut uxor inter nos et extraneos sit dilectionis vinculum, quo charitas se dilatet per omne genus humanum.

D. Quomodo probas non esse peccatum cognatam ducere? — M. Licet duobus fratribus duas sorores ducere?

D. Licet. — M. Soror uxoris meæ sit mea cognata per ejus sanguinem. Rursus meus frater cognatus efficitur uxoris meæ per meum sanguinem. Si igitur secundum naturam

est peccatum, cur ducit meus frater meam et suam cognatam? Igitur secundum naturam peccatum nullum est, sed secundum interdictum grave est piaculum.

D. Non possum intelligere quomodo sit illicitum commatres vel filiolas ducere. — M. Hoc etiam, sicut superius dixi, secundum naturam non est peccatum, sed secundum sacramentum. Sicuti enim uxor tua est filii tui mater in generatione, sic illa, quæ eum suscipit de fonte, fit ejus mater in spirituali regeneratione, et ita fit tua commater soror uxoris tuæ, et filiola fit soror filiæ tuæ. Similiter si tu alterius filiam levaveris; compater, id est, frater sui patris eris; et non licet illi duas sorores, aut mulieri duos fratres accipere. Igitur per sacramentum tale conjugium est penitus illicitum.

D. Propter quod sacramentum? — M. Per carnale connubium significatur Christi et Ecclesiæ sacramentum. Sicut enim vir mulieri commixtus, unum cum ea efficitur : ita Ecclesia per commixtionem corporis Christi, unum cum ipso; et ipse per assumptionem humanæ naturæ, unum cum ea efficitur, ut dicitur : « Erunt duo in carne una ; ego autem dico in Christo, et in Ecclesia. » Sicut ergo humana natura a Christo erat aliena, quam sibi conjunxit; ita debet fœmina esse ex aliena parentela, quam vir in matrimonium ducit.

D. Quid de commatribus et filiolabus? — M. Commatres et filiolæ ideo nobis in copula interdicuntur, quia nobis spiritualiter in sacramento conjunctæ noscuntur; et indignum judicatur ut de spirituali ad carnale descendatur.

D. Licet plus quam unam uxorem ducere? — M. Sicut Christus non nisi uni catholicæ Ecclesiæ copulatur, sic lege divina vir jure non nisi uni mulieri associatur : unde primi patres nuptias repetisse non leguntur. Quod autem inter Christianos una mortua alia ducitur, non est divinum jussum, sed apostolicum permissum ob incontinentiæ medica-

mentum, ne in fornicationis prolabantur abyssum. Porro, quod tertio repetitur, fornicationi adscribitur.

17. *De Ecclesiæ ministris, ac monachis.*

D. Anima mea, gratulare, quia omnia quæ desiderasti contigit te audire. Eia nunc nobilis doctor, pocula spiritus sancti tibi abunde infusa conservis largiter eructa, et qui jam de Prælatis dixisti, de reliquis Ecclesiæ ministris quid sentias, insinua? — M. Primo igitur sacerdotes, si bene vixerint, exemplo sunt lux mundi; si recte docuerint, verbo sunt sal terræ. Reliqui vero Ecclesiæ ministri sunt fenestræ in domo Domini, per quos lumen scientiæ splendet his qui sunt in tenebris ignorantiæ : quod si bene vixerint et non docuerint, sunt carbones ignis, qui ardent et non lucent. Si bene docuerint et male vixerint, sunt ardens candela, quæ aliis lucet, et sibimet cera liquescente deficit; vel campana, de qua aliis dulcis sonus redditur, et ipsa assiduo pulsu atteritur. Si autem nec bene vivunt nec docent, sunt fumus qui ignem obfuscat, et aciem oculorum reverberat; de his dicitur : « Stellæ non luxerunt. » Ideo de cœlo ceciderunt.

D. Quid dicis de mundi contemptoribus, scilicet monachis, vel aliis habitu religiosis? — M. Si propositum suum religiose vivendo impleverint, cum Domino judices erunt; sin autem, miserabiliores omnibus hominibus sunt, quia non habent nec sæculum, nec Deum; de his dicitur, « Descendant in infernum viventes; quia scientes.

18. *De variis laicorum statibus.*

D. Quid sentis de militibus? — M. Pauci boni : de præda enim vivunt, de rapina se vestiunt, inde possessiones emunt, et exinde beneficia redimunt; de his dicitur : « Defecerunt in vanitate dies eorum et anni eorum cum festinatione, ideo ira Dei ascendit super eos. »

D. Quam spem habent mercatores? — M. Parvam : nam fraudibus, perjuriis, lucris omne pene quod habent acquirunt.

D. Nonne sacra loca frequenter visitant, libenter Deo sacrificant, eleemosynas multas dant? — M. Hæc omnia ideo faciunt, ut Deus eis res suas augeat, et habitas custodiat, et per hæc recipiunt mercedem suam; de his dicitur : « Qui confidunt in multitudine divitiarum suarum » : sicut oves in inferno deponentur, et mors depascet eos.

D. Quid sentis de variis artificibus? — M. Pene omnes pereunt; nam quicquid faciunt, cum maxima fraude agunt; de his dicitur : « Non sunt tenebræ, et non est umbra mortis, ut abscondantur ibi, qui operantur iniquitatem.

D. Habent spem joculatores? — M. Nullam : tota namque intentione sunt ministri Satanæ, de his dicitur : « Deum non cognoverunt; ideo Deus sprevit eos, et Dominus subsannabit eos, » quia derisores deridentur.

D. Quid dicis de publice pœnitentibus? — M. Noli dicere pœnitentibus, sed Deum irridentibus : Deum etenim irrident, et seipsos decipiunt; qui lætantur cum malefecerint, et exultant in rebus pessimis : cum homines occiderint, cantant; cum adulteraverint, exultant; cum perjurant, aut sacrilegium perpetrant, cachinnant. In pœnitentia constituti diversa fercula quærunt, variis poculis inebriari gestiunt et omnibus deliciis plus quam alii diffluunt; de his dicitur : « Dabit Dominus in carnes eorum vermes et ignem inextinguibilem. »

D. Quid de fatuis dicis? — M. Inter pueros reputantur; melius enim facere nesciunt; et ideo salvantur.

D. Quid de agricolis dicis? — M. Ex magna parte salvantur, quia simpliciter vivunt, et populum Dei suo sudore pascunt, ut dicitur : « Labores manuum suarum qui manducant, beati sunt. »

D. Quid de parvulis? — M. Quotquot non loquentes, ut sunt triennes, duntaxat baptisma consecuti, salvantur,

ut dicitur ; « Talium est enim regnum cœlorum. » Qui vero quinquennes sunt, et supra, quidam pereunt, quidam salvantur.

19. *De salvandorum paucitate, et quomodo Christus pro omnibus mortuus.*

D. Ut videtur, pauci sunt qui salvantur. — M. Arcta est via quæ ducit ad vitam, et pauci sunt qui ambulant per eam. Tamen ut columba grana pura eligit, ita Christus suos electos de his omnibus generibus latentes colligit ; qui etiam quosdam de genere latronum assumit. Novit enim qui sunt ejus, pro quibus etiam sanguinem fudit.

D. Cum scriptum sit : « Christus pro impiis mortuus est, et gratia Dei pro omnibus gustavit mortem » : profuit ne mors ejus impiis? — M. Christus pro solis electis mortuus est, qui tunc erunt impii ; quia in infidelitate positi : Pro omnibus autem dicit, scilicet, de omnibus gentibus, et de omnibus linguis, et non solum illius temporis, sed pro omnibus futuris, et pro his qui erant in inferni claustris, ut dicitur : « Non sum missus nisi ad oves, quæ perierunt domus Israel. » Domus Israel est regnum cœlorum, et est regnum Deum videntium. Oves quæ perierunt sunt electi, quos venit Christus sua morte redimere, ut dicitur : « Animam meam pono pro ovibus meis » ; pro suis dixit, non pro illis, de quibus dixit : « Vos non estis de ovibus meis. » Inde habes : « Pro eis rogo, non pro mundo » ; et iterum : « Dilexisti eos ante constitutionem mundi » ; de his dicitur : « Hic est sanguis qui pro vobis et pro multis effundetur. » Non dicit, « pro omnibus. » Nihil enim contulit reprobis nisi justam damnationem mors Christi, et tali modo etiam pro ipsis mortuus est. Omnes enim iniqui ab initio mundi consenserunt in necem Christi, unde dicitur : « Venient hæc omnia super generationem istam, scilicet malorum. »

D. Cum Christus sit ipsa misericordia, et miserationes

ejus super omnia opera ejus, qui non venit vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam : cur non est misertus eorum? — M. Christus est super eos misericors, qui se cognoscunt miseros ; impii autem putant se justos, ideo non vocat eos Dominus, ut dicitur : « Non miserearis omnibus, qui operantur iniquitatem. » Et cum ipse sit ipsa justitia ; si super membra diaboli flecteretur misericordia, esset injustus. Ergo justis est misericordia; impiis vero justitia. Porro « miserationes ejus super omnia opera ejus, quia solem suum oriri facit super bonos et malos », et pluit super eos, et pascit eos.

20. *De bonorum a malis internotione, et multiplici remissione peccatorum.*

D. Possunt aliquibus signis internosci boni et mali? — M. Possunt. Justi namque sibi bene conscii, et de futura spe certi, sunt vultu hilares ; oculi eorum quadam gratia micantes, in incessu modesti, de abundantia cordis dulces in verbis. Mali autem de prava conscientia et cordis amaritudine sunt vultu nebuloso, et verbis et factis instabiles ; risu immoderati, tristitia mordaces, in ingressu intemperati, scilicet, modo tardi, modo festini ; venenum quod in corde gerunt, nunc amaris, nunc impuris dictis fundunt.

D. Si in morte Christi peccata sunt remissa, cur baptizamur? — M. Peccata per mortem Christi relaxantur, si in fide mortis Christi baptizamur.

D. Quot modis relaxantur peccata? — M. Septem.

D. Quibus? — M. Primo, per Baptismum ; secundo, per Martyrium ; tertio, per Confessionem et Pœnitentiam, ut dicitur : « Confitebor injustitiam meam Domino, et tu remisisti iniquitatem meam » ; quarto, per lacrymas, ut dicitur : « Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur » ; quinto, per eleemosynam, ut dicitur : « Sicut aqua extinguit ignem, ita eleemosyna extinguit peccatum » ; sexto, per

indulgentiam in nos peccantibus, ut dicitur : « Si dimiseritis hominibus, et Pater meus dimittet vobis » ; septimo, per charitatis opera, ut dicitur : « Charitas operit multitudinem peccatorum. »

D. Quid valet confessio? — M. Quantum Baptismus; sicut enim in Baptismo originalia, ita in Confessione remittuntur peccata actualia.

D. Est etiam judicium? — M. Duo sunt judicia Dei : unum hic per confessionem; aliud in ultimo die per examinationem ; in quo ipse Deus judex erit, diabolus accusator, homo reus. In isto vero Sacerdos, Christi vicarius, judex ; homo et accusator et reus ; pœnitentia est sententia. Qui hic judicatur, non ibi accusatur, ut dicitur : « Non judicat Deus bis in idipsum » ; et alibi : « Si nos judicaremus, non utique judicaremur. »

D. Valet eleemosyna vel pœnitentia, si non deserantur peccata? — M. Sicut omnia medicamenta non valent ad sanandum vulnus, quamdiu ferrum fuerit infixum, nisi ferrum extrahatur : ita omnia benefacta non proderunt, nisi peccatum relinquatur, ut dicitur : « Qui facit peccatum, servus est peccati » ; et nemo potest alienum servum facere liberum.

D. Proderunt benefacta malis? — M. Pro omnibus bonis quæ fecerunt, recipient homines retributionem, sive in hac vita, sive in futura. In hac vita, ut dicitur de divite : « Recepisti bona in vita tua. » In futura vero, ut dicitur : « Centuplum accipietis. » Ita e contra de omnibus malis quæ fecerit homo punietur, aut in hoc sæculo, aut in futuro, ut dicitur :

Ante Dei vultum nihil unquam transit inultum.

Igitur aut ipse homo punit pœnitendo, aut Deus vindicat puniendo.

21. *Ad quid sacrificia legalia ; et de origine idololatriæ.*

D. Cur concessit Deus Judæis legalia sacrificia, cum non auferrent peccata? — M. Ne idolis immolarent, quem ritum in Ægypto positi didicerant. Ideo etiam tanto tempore circumduxit eos per eremum, ut hunc morem obliviscerentur ; et propter aliud ; sicut Judaïcus populus erat in figura, imo umbra Christiani populi ; ita in eodem debuit præcedere umbra veri sacrificii, ut in Paschali Agno, vel rufa vitula, vel hirco. Postquam autem Christus veritas venit dare benedictionem, qui legem dederat, umbraticis hostiis finem imposuit ; et singulare sacrificium, quod aufert peccata, seipsum offerens instituit.

D. Cum homines non colerent nisi unum Deum ab initio, unde cœpit idolorum culturæ superstitio? — M. Apud Babel turris Gigantum exorta legitur : cujus altitudo sexaginta quatuor stadiorum fuisse fertur : in qua primus Rex hujus mundi, Nemroth, et postea Ninus, regnavit ; qui Belo patri suo imaginem faciens, cunctos sibi subjugatos eam adorare imperavit, quem post alii imitati charis suis, aut præpotentibus regibus, mortuis idola fecerunt, quæ vulgus colere compulerunt : ut Cretenses suo regi Jovi, et Athenienses Cecropi, Latini Jano, Romani Romulo, unde dicitur :

Primus in orbe Deos fecit timor.

Dæmones vero formulas intrabant, et populum per responsa seducentes ludificabant.

D. Ubi fuit Babel? — M. In loco in quo nunc est magna Babylonia, quam de latere et bitumine construxit Semiramis regina : ut lateres igni, bitumen aquæ resisteret. Cujus longitudinem et latitudinem per sexaginta milliaria extendisse dicitur, muri vero latitudinem quinquaginta cubitorum, altitudinem ducentorum cubitorum extruxisse fertur. In hac civitate idololatria cœpisse perhibetur. In hac etiam Antichristus nasciturus fertur, ut dicitur : « De Babylone colube exibit, qui totum mundum devorabit. »

22. *Utrum altaria auro vel gemmis præparanda sint; et quibus modis propitiatur Deus.*

D. Sunt altaria auro vel gemmis præparanda? — M. In honorem divinum non altaria auro et gemmis dedicanda sunt; quæ sive habenti ideo largiaris, quia superiorem te asseris, sive habenti parem, qui utrum feceris, contumelia est; nam qui cœlestia pretiis invitat, offendit.

D. Quibus maxime propitiatur nobis Deus? — M. Verbo: Quod solum sibi cum homine est, sua nimis similitudine delectatur. Nam verbum Deus est, hoc mundum creavit, hoc regit atque omnia alit. Hoc nos veneramur, hoc diligimus, ex hoc spiritum trahimus. Siquidem Deus spiritus est: neque terrenis divitiis nec largitate munifica, sed religiosis operibus et gratiarum actione placandus.

23. *Peregrinationes sacræ an probandæ.*

D. Prodest Hierosolymam petere, aut alia loca sacra invisere? — M. Melius est pecuniam, cum qua ituri sunt, in pauperes expendere. Si qui autem amore Christi accensi, vel suorum peccatorum facta confessione, et pecunia de propria hæreditate vel proprio sudore acquisita ierint, et se in itinere apud congregationes Sanctorum orationibus commendaverint, de rebus suis ipsis vel aliis pauperibus impertierint, laudandi sunt, quia et Helena et Eudoxia laudantur, quæ hæc fecerunt. Si qui vero propter curiositatem vel laudem humanam ad sacra loca discurrunt, hoc in mercede accipiunt, quod amœna loca, aut decora ædificia viderint, vel laudem quam amaverunt audierint. Si qui autem pecunia per lucrum, aut per fraudem, aut per rapinam, aut per oppressionem coacervata perrexerint, ita Deo vel Sanctis erunt accepti, sicut is qui filium coram patre suo immolat, et sic cruentis manibus ad illum venit.

24. *De frequenti cibi indigentia, et vitæ termino.*

D. Cur Deus non concessit homini ut sumpto cibo saltem per septimanam posset carere illo? — M. Fames est una de pœnis peccati. Homo sic creatus erat, ut, si vellet, sine labore viveret beatus. Postquam autem cecidit, non nisi per laborem redire potuit. Qui si famem, vel frigus, vel cætera incommoda non sustineret, laborare nollet; et sic semper extorris a regno maneret. Indidit ergo ei famem Deus, ut hac necessitate coactus laboret, et etiam hac occasione redire queat. Et hoc tantum de electis accipe, nam reprobis omnia ad pœnam faciunt.

D. Est homini terminus vitæ præstitutus; et si potest hunc excedere vivendo, vel prævenire moriendo? — M. Unicuique statutum est a Deo quamdiu vivere debeat in hoc sæculo : ultra quem terminum homo non potest vivere, vel unum momentum, ut dicitur : « Constituisti terminos ejus, qui præteriri non poterunt. » Potest autem multis modis antevenire, sive in arma vel in bestias ruendo, seu veneno vel laqueo vitam extorquendo, aut flammis vel undis insiliendo, sicut mercenarius pravis moribus potest efficere, ut non solum mercede privetur, verum etiam ante conditum tempus expellatur.

D. Proba. — M. Deus eduxit filios Israel de Ægypto, ut daret eis terram repromissionis, quam propter peccata non sunt adepti; sed antequam illuc venirent, sunt in deserto prostrati.

25. *De justa reorum nece, et de eorum salute; deque puerorum disciplina; de Arca et de Prophetis.*

D. Peccat judex, si reos punit? — M. Imo peccat, si non punit : vindex est enim iræ Dei in hoc ipsum constitutus.

D. Peccant ministri, qui a judicibus jussi damnatis mortis supplicium inferunt? — M. Minime; sed potius lavant manus suas in sanguine peccatoris.

D. Qui in criminibus fuerunt deprehensi, et a judicibus ad équuleum, vel ad aliud supplicium damnati, et in ipso mortis articulo pœnituerint, est spes aliqua de eis? — M. Magna : Quidam enim per illud supplicium purgantur, et ut latro in cruce salvantur ; quidam orationibus Sanctorum de pœnis liberantur.

D. Quæ causa est, quod pueri melius quæque possunt discere, quam senes? — Quia anima adhuc in ipsis est nova, et ad universa curiosa. In senibus vero quotidiano usu, vel visu, vel auditu, est sensus obtusus, et per multas cogitationes attenuatus.

D. Quo venit arca Testamenti? — M. Imminente Hierusalem excidio a Babyloniis, Hieremias ex præcepto Domini condidit eam in sepulcro Moysis cum aliis Prophetis : hæc tempore novissimo ab Elia et Enoch proferetur, revelante Domino.

26. *Cur modo signa non fiunt.*

D. Cur non possunt justi signa facere hoc tempore sicut olim fecerunt? — M. Nullus unquam sanctorum fecit aliquod signum, sed Deus per eos fecit, qui menti illorum præsedit ; ut dicitur : « Tu es Deus, qui facit mirabilia solus. » Porro olim propter incredulos visibilia signa per justos fecerat, dum corpora languida sanaverat ; nunc majora, scilicet spiritualia per eos perpetrat, dum animas variis modis languidas curat. Interdum autem, cum necesse est, exteriora signa per suos agit, interdum etiam per reprobos ; sed tamen propter electos mira facit. Ideo a quibusdam lapsis, quamvis pœnitentibus, Deus recessisse prædicatur, quia per eos signa non operatur. Ideo vero extremo tempore penitus signa ab Ecclesia subtrahentur, ut justi magis per tentationes probati abundantius remunerentur.

27. *De Prophetis et Scriptura sacra.*

D. Intellexerunt Prophetæ quæ scripserunt? — M. Intellexerunt.

D. Quare tunc ita obscure et non manifeste scripta sua ediderunt? — M. Non debuerunt : cæmentarii namque est construere, pictoris vero pingere. Patriarchæ itaque quasi designatum Ecclesiæ locum figuris foderunt : Prophetæ fundamenta ejus Scriptis suis posuerunt; Apostoli prædicationibus parietes extruxerunt; illorum autem sequaces expositionibus depinxerunt. Sed sacra Scriptura non est nisi filiis Dei scripta, quibus mater Ecclesia per clavem David aperit omnia clausa. Non filii autem tantum foris vident, et non intelligent, quia nec amant, nec credunt.

D. Cum septuaginta Hebræi fuerint, cur aliter transtulerunt, quam Prophetæ scripserunt? — M. Sacra Scriptura duobus modis intelligitur, historice et allegorice. Prophetæ ergo sensum historicum contexuerunt : Septuaginta autem viri, et ipsi Prophetæ, allegoricum sensum transtulerunt.

28. *De Angelis custodibus.*

D. Habent homines custodes Angelos? — M. Unicuique genti, unicuique civitati præsunt Angeli, qui jura, leges, mores juste dispensant et ordinant. Unaquæque etiam anima dum in corpus mittitur, Angelo committitur, qui eam semper ad bonum incitet, et omnia opera ejus Deo et Angelis in cœlis referat.

D. Cum Deus omnia sciat, et sancti Angeli in eo cuncta cernant, quid potest eis referri quod nesciant? — M. Angelos actus nostros Deo et Angelis narrare, non est aliud quam de nostro provectu in Deo congratulari, ut dicitur : « Gaudium erit Angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente »; sicut e contra illorum contristari, est de nostris male gestis indignari.

D. Sunt jugiter Angeli in terra cum his quos custodiunt?

— M. Cum opus fuerit, in auxilium veniunt, maxime cum precibus fuerint invitati : non est enim mora veniendi, cum in momento de cœlo ad terras, et iterum ad cœlum relabi possint. Qui cum ad nos descendunt, gloria intima non fraudantur, quia semper vident faciem Patris, quocunque mittantur.

D. Qualiter apparent Angeli hominibus? — M. In forma hominis : homo etenim cum sit corporeus, non potest videre spiritus : propter quod assumunt de aere corpus, quod homo videre et audire possit : ipsum autem corpus visibile magis est quam palpabile; non tamen omnibus visibile, nisi his solummodo quibus se volunt demonstrare.

29. *De dæmonibus insidiantibus, et obsidentibus.*

D. Sunt dæmones hominibus insidiantes? — M. Unicuique vitio præsunt dæmones, qui sub se habent innumerabiles, qui animas jugiter ad vitia illiciunt, et mala hominum suo principi cum magno cachinno referunt. Si quis tamen illorum ab aliquo justorum pugnans vincitur, mox ab Angelo custode ejus in abyssum retruditur, nec amplius cum aliquo justorum congredi permittitur, quamvis alius a Principe dæmonum in locum ejus surrogetur. Sicut enim a diabolo homo victus mox de paradiso est ejectus; ita cum quis dæmonum a sanctis superatur, confestim confusus in tartara damnatur : hi sæpius corpus de crasso aere sumunt palpabile, quo magis possint fallere.

D. Possunt dæmones obsidere quos volunt? — M. Gregem porcorum intrare non potuerunt nisi permissi : quanto minus homines? Aliquando corpus viri sancti obsident; illi ad coronam, sibi ad pœnam : malorum autem animas semper obsident, interdum etiam corpora vexant. Corpus autem hominis in baptismate ut templum Spiritui sancto oleo et chrismate dedicatur, ut dicitur : « Templum Dei sanctum est, quod estis vos. » Igitur hoc

templum semper aut Spiritus sanctus, aut immundus spiritus inhabitat.

30. *De unctione, et pœnitentia in extremis, ac de morte.*

D. Quid valet unctio olei infirmis? — M. Peccata confessa, et non iterata, vel quotidiana per hanc unctionem relaxantur, ut dicitur : « Et si in peccatis est, dimittentur ei. » Si de peccatis pœnitentiam non egerit, ista unctio non solum ei nihil prodest, sed et multum obest.

D. Prodest pœnitentia in extremis? — M. Qui peccata sua usque ad mortem pœnitere differunt, non ipsi peccata, sed peccata eos deserunt; quia eos diutius servos habere nolunt : qui tamen ex corde pœnitent, etiam in ipsa morte misericordiam invenient, sicut latro in ipso mortis exitu, ut dicitur : « Quacunque hora ingemueris, salvus eris. »

D. Unde mors dicitur? — M. Ab amaritudine, vel a morsu pomi vetiti, unde mors est orta. Sunt autem tres mortes : scilicet immatura, ut in infantibus ; acerba, ut in juvenibus ; naturalis, ut in senibus.

D. Cum peccata in baptismate dimittantur, et cum mors sit pœna peccati, cur permittitur post baptisma etiam electis dominari? — M. Ut possint pro Christo pati, et magis coronari. Est et aliud. Si immortalitas corporum in baptismate daretur, non pro Deo, sed pro hac immortalitate ad baptisma ab omnibus festinaretur; et sic nullus ad regnum reverteretur. Peccatum ergo Deus in baptismo dimisit, pœnas autem peccati non remisit, ut justi per fidem ambulent, et per operationem se exerceant, donec mors a vita absorbeatur.

31. *De reditu peccatorum, et de peccato irremissibili.*

D. Dimittuntur reprobis peccata in baptismate? — M.

Dimittuntur ; sed cum ipsi post in eadem peccata relabuntur : quæ dimissa erant, etiam in eos relabuntur et revolvuntur, ut dicitur : « Omne debitum dimisi tibi », et mox subditur : « Tradidit eum tortoribus, donec redderet universum debitum. »

D. Cur permittit eos Deus ad baptisma vel ad alia sacramenta accedere, cum eos sciat ab his deficere? — M. Propter electos, ut dictum est, ut trahant eos exemplo.

D. Quæ est blasphemia Spiritus sancti, quæ non remittetur neque in hoc sæculo neque in futuro? — M. Impœnitentia et diffidentia in Spiritu sancto non datur remissio peccatorum : qui igitur de gratia Spiritus sancti diffidit et non pœnitet, hic blasphemat in spiritum sanctum ; et hoc est irremissibile peccatum.

32. *De morte, et de sepultura bonorum et malorum.*

D. Nocet bonis si occidantur, vel subita morte rapiantur? — M. Nihil penitus. Non enim subita morte moriuntur, qui se semper cogitant morituros. Sive ergo ferro immolentur, sive a bestiis dilacerentur, aut flammis vel undis immergantur, aut suspendantur, vel in rota frangantur, vel quolibet infortunio moriantur; semper pretiosa est in conspectu Domini mors sanctorum ejus, ut dicitur : « Quacunque morte justus moriatur, justitia ejus non auferetur ab eo. » Et talis mors non obest, imo multum eis prodest ; quia si quid peccati contraxerunt per humanam fragilitatem, relaxatur per mortis acerbitatem.

D. Prodest malis, si diu decumbant in lectis antequam moriantur? — M. Nihil. Quacunque enim morte moriantur, mala et subita morte moriuntur, qui in Domino non moriuntur, et qui nunquam cogitaverunt se morituros; et ideo semper mors peccatorum est pessima.

D. Obest justis aliquid si in cœmeterio Ecclesiæ non sepeliantur? — M. Nihil prorsus. Totus enim mundus est

templum Dei, quod dedicatum est sanguine Christi ; et sive in campo, sive in sylva, vel in palude, vel in quovis loco sepeliantur, vel projiciantur, vel a bestiis vel a belluis devorentur, semper in gremio Ecclesiæ confoventur, quæ per latitudinem terræ diffunditur.

D. Confert justis aliquid, quod in sacratis locis tumulantur? — M. Per quosdam justos loca sacrantur, in quibus tumulantur. Qui autem in pœnis sunt in eo prodest, quod eorum corpora in sacris locis sepeliantur, quod eorum precibus adjuvantur quibus per sepulturam sociantur. Et in hoc etiam prodest, quod cum amici illorum ibi conveniunt, de monumentis admoniti preces pro eis Domino fundunt.

D. Prodest malis, si in loco sacro sepeliantur? — M. Imo obest multum, si eis per sepulturam junguntur, a quibus per meritum longe disjunguntur : unde et multi leguntur sæpe per dæmones effossi, et a sacris locis longius projecti.

D. Longe te faciat Deus, bone Doctor, a malis, et

Civibus æthereis societ te Christus in astris.

Amen.

LIBER III.

1. *De deductione justorum in paradisum ; et quid sit paradisus.*

D. Jam innumeris hydræ capitibus præcisis, aliis atque aliis renascentibus pro eis, eia, lux Ecclesiæ, arripe gladium tuæ nobilis linguæ, et sylvam quæstionum, in qua erro, succide ; ut liceat mihi errabundo per te ad campum scientiæ exire ; et qualiter circa morientes agatur evolve? — M. Sicut sponsus cum multitudine militum ad suscipien-

dam sponsam venit, et eam cum cantu gaudens adducit: ita cum justus in extremis agit Angelus sui custos cum multitudine Angelorum venit, et animam ejus sponsam Christi de carcere corporis tollit, et cum maximo dulcissimæ melodiæ cantu, et immenso lumine, ac suavissimo odore, ad cœleste perducit palatium, in spiritualem paradisum.

D. Est hic paradisus locus corporeus, vel ubi? — M. Non est locus corporalis, quia spiritus non habitant in locis corporalibus; sed est spiritualis mansio beatorum, quam æterna sapientia perfecit ab initio, et est in intellectuali cœlo; ubi ipsa Divinitas, qualis est, ab eis facie ad faciem contuetur.

2. *De perfectis et justis qui in cœlum deducuntur, et de purgandis.*

D. Perducuntur illuc omnes animæ justorum? — M. Perfectorum animæ, cum a corpore eximuntur, mox illuc inducuntur.

D. Qui sunt perfecti? — M. Quibus præcepta non sufficiunt, sed plus quam præceptum est faciunt, ut martyres, monachi, virgines; martyrium etenim, virginitas, et sæculi abrenunciatio non sunt præcepta, sed divina consilia: ideo qui hæc faciunt, regnum cœlorum quasi hæreditario jure possidebunt, ut dicitur: « Centuplum accipietis, et vitam æternam possidebitis. » Et alibi: « Cum dederit dilectis suis somnum, ecce hæreditas Domini. » Justi autem quibusdam mansionibus adhuc differunt, ut de his dicitur: « Ut illis proficiat ad honorem, nobis vero ad salutem.

D. Qui sunt isti? — M. Qui præcepta Domini implent sine querela, hi a corporibus exuti in terrenum paradisum, vel potius in aliquod spirituale gaudium, ab Angelis perducuntur; cum spiritus in locis corporalibus non habitare credantur. Est quidam ordo justorum qui imperfecti di-

cuntur, qui tamen omnes in libro Dei scribuntur, ut sint conjugati, qui mortui pro meritis in amœnissimis habitaculis recipientur. Ex his multi ante diem judicii precibus Sanctorum et eleemosynis viventium in majorem gloriam assumentur: ut omnes post judicium Angelis consocientur. Sunt quidam de electis, quibus multum deest de perfectione, qui crimina sua differunt pœnitere: hi sicut peccans filius servo traditur ad vapulandum, ita a sanctis Angelis permittuntur dæmonibus ad purgandum: qui tamen eis nocere non poterunt plus quam ipsi promeruerunt, aut quam sancti Angeli permittunt.

D. Scis per quod hi liberentur? — M. Missæ, eleemosynæ, orationes, aliique pii labores his prosunt; maxime si ipsi viventes hæc pro aliis fecerunt. Et quidam ex his septimo die, alii trigesimo, alii anniversario liberantur: quidam vere post multum tempus. Tamen post judicium omnes, ut dictum est: Angelis coæquabuntur.

D. Cur magis aguntur hi dies? — M. Tria et quatuor sunt septem: per tria, fides Trinitatis; per quatuor, homo qui constat ex quatuor eleementis, intelligitur. Anima etiam habet tres vires, quæ sunt rationalis, irascibilis, concupiscibilis; et omne tempus septem diebus volvitur. Agitur itaque septimus dies, ut quicquid anima in tribus viribus suis per quatuor qualitates corporis, per septem dies hujus temporis peccavit contra septiformem spiritum, quem in baptismo suscepit, in fide Trinitatis relaxetur. Triginta per tria et decem surgunt; per tria, nova lex propter fidem Trinitatis; per decem, vetus lex propter Decalogum intelligitur. Triginta etiam diebus omnis mensis labitur. Agitur itaque trigesimus dies, ut quicquid homo in mensibus in nova vel in veteri lege deliquit, deleatur. Annus est Christus, ut dicitur: « Annus acceptabilis Domino. » Menses sunt duodecim Apostoli, ut dicitur: « Benedices coronæ anni benignitatis tuæ. » Solis cursus per annum: reditus lunæ, post mensem. Agitur igitur anniversarius dies, ut quicquid

contra solem justitiæ Christum, et lunam ejus Ecclesiam, et doctrinam Apostolorum, qui sunt menses boni anni, egit, remittatur

3. *De Purgatorio.*

D. Quid prodest purgatorius ignis? — M. Quibusdam est purgatio in ista vita cruciatus corporis quos mali eis aliquando inferunt: Aliquibus afflictiones carnis, quas sibi per jejunia, per vigilias, per alios labores ipsi ingerunt; quibusdam vero charorum vel rerum amissio; quibusdam dolores, vel ægritudo; aliquibus victus vel vestitus egestas; quibusdam ipsius mortis acerbitas. Post mortem vero purgatio erit aut nimius calor ignis, aut magnus rigor frigoris, aut aliud quodlibet genus pœnarum; de quibus tamen minimum majus est quam maximum quod in hac vita excogitari potest. Dumibi sunt positi, interdum apparent eis Angeli, vel alii Sancti, in quorum honore aliquid egerunt in hac vita; et aut auram, aut suavem odorem, aut aliquod solamen eis impendunt, usque dum liberati introibunt in illam aulam quæ non recipit ullam maculam.

D. Quali forma sunt ibi positi? — M. In forma corporum quam hic gesserunt. Dicitur et de dæmonibus, quod eis corpora de aere dentur, in quibus crucientur.

D. Cum corpus sit insensibile, et per se nihil possit operari, nisi quod anima per illud operatur, quasi per instrumentum, qua ratione damnatur? — M. Cum homines inimicum suum obsident, prius ædificia sua destruunt, vel incendunt: post ipsum excruciatum interimunt, ut et de amissis rebus doleant in animo, et de illatis vulneribus in corporis exitio. Corpus est animæ vestimentum, vel habitaculum: quod quia contempto Creatore anima dilexit, destruitur, et cum ea comburitur, ut et de sui habitaculi vel vestimenti incendio crucietur. Est et animæ instrumentum, non quale est tubicini tuba, vel carpentario as-

cia ; sed ita ei coadunitur, ut quicquid egerit anima, corpus etiam fecisse dicatur, et ideo juste cum ea damnatur.

D. Quot animæ pervenient ad cœlum ? — M. Quot Angeli ibi permanserunt : Quæ singulæ singulis ordinibus Angelorum associabuntur, prout in meritis a Deo discernuntur.

4. *De malorum deductione ad inferos, et de pœnis quas ibi sustinent.*

D. Satis mihi fecisti de his : nunc dic qualiter agatur circa malorum exitum. — M. Cum mali in extremis sunt, dæmones maximo strepitu conglobati veniunt aspectu horribiles, gestibus terribiles, qui animam cum pervalido tormento de corpore excutiunt, et crudeliter ad inferni claustra pertrahunt.

D. Quid est infernus ; vel ubi ? — M. Duo sunt inferni : superior, et inferior. Superior, infima pars hujus mundi, quæ plena est pœnis ; nam hic exundat nimius æstus, magnum frigus, fames, sitis, varii dolores corporis, et verbera animi, ut timor et verecundia. De hoc dicitur : « Educ de carcere », hoc est, de inferno « animam meam », id est, vitam meam. Inferior vero est locus spiritualis, ubi ignis inextinguibilis, de quo dicitur : « Eruisti animam meam de inferno inferiori. » Qui sub terra dicitur esse, ut sicut corpora peccantium terra cooperiuntur, ita animæ peccantium sub terra in inferno sepeliuntur ; ut de divite dicitur : « Sepultus est in inferno. » In quo novem species pœnæ esse leguntur.

D. Quæ sunt illæ ? — M. Prima ignis, qui sic semel accensus est, ut si totum mare influeret, non extingueretur. Cujus ardor sic istum materialem vincit ignem, ut iste pictum ignem ; ardet, et non lucet. Secunda pœna est intolerabile frigus, de quo dicitur : « Si igneus mons immitteretur, in glaciem verteretur. » De his duabus dicitur : « Illic erit fletus et stridor dentium », quia fumus excitat fletum

oculorum, frigus stridorem dentium. Tertia, vermes immortales, vel serpentes et dracones visu et sibilo horribiles, qui ut pisces in aqua, ita vivunt in flamma. Quarta, fœtor intolerabilis. Quinta, flagra cædentium, ut mallei ferrum percutientium. Sexta, tenebræ palpabiles, ut dicitur: « Terra tenebrarum, ubi nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat. » Septima, confusio peccatorum, quia omnia peccata ibi patent omnibus, et se abscondere non valent. Octava, horribilis visio dæmonum et draconum quos igne scintillante vident, et miserabilis clamor flentium et insultantium. Nona, sunt ignea vincula, quibus in singulis membris constringuntur.

D. Quare tot miserias patiuntur? — M. Quia consortium novem ordinum Angelorum neglexerunt, juste novem tormentis addicti mœrebunt. Et quia in igne concupiscentiarum hic exarserunt, juste ibi in igne ardebunt. Quia vero frigore malitiæ hic riguerunt, juste ibi pœnali frigore stridebunt. Dicuntur namque exterius igne candere, ut ferrum in fornace; interius frigere, ut glacies in hyeme, ut dicitur: « Transibunt ab aquis nivium, ad calorem nimium. Et quia invidia et odium hic eos ut vermes corroserunt, merito eos ibi vermes mordebunt. Qui autem hic fœtore luxuriæ dulciter delectabantur, juste ibi fœtore putrido atrociter cruciantur. Et quia hic disciplinam recipere noluerunt, et cum hominibus flagellari non meruerunt; ibi ideo sine cessatione loris tunduntur, ut dicitur: « Sunt parata judicia blasphematoribus, et percutientes mallei stultorum corporibus. » Quia tenebras vitiorum hic amaverunt, et ad lucem Christum venire noluerunt, ideo horridis tenebris ibi obscurabuntur, ut dicitur: « In æternum non videbunt lucem. » Et quia hic peccata confiteri despexerunt, quæ facere non erubuerunt; ideo omnibus ibi nudi et aperti perpetuo confundentur. Quia hic bona videre et audire dedignabantur; juste ibi terribili visu et miserabili auditu replebuntur. Et quia hic per singula vitia deflui erant; juste ibi erunt per

singula membra catenis constricti. Optabunt mori, et mors fugiet ab eis.

D. Qualiter sunt ibi positi? — M. Capita sunt eis deorsum mersa, dorsa ad invicem versa; pedes sursum erecti, et in pœnas undique distenti.

D. Heu quid unquam natus est homo, qui tali plectetur supplicio? — M. Quid fles? quid lacrymis fluis? Diabolus tantum, et sua membra ista patientur.

D. Qui sunt membra diaboli? — M. Superbi, invidi, fraudulenti, infidi, gulosi, ebriosi, luxuriosi, homicidæ, fures, crudeles, prædones, latrones, immundi, avari, adulteri, fornicatores, mendaces, perjuri, blasphemi, malefici, detractores, discordes. Qui in his fuerint inventi, in prædicta supplicia ibunt nunquam redituri.

5. *Quomodo beati erga damnatos se habeant.*

D. Heu videbunt eos justi? — M. Justi videbunt malos in pœnis, ut magis gaudeant quod has evaserint pœnas: mali etiam ante judicium videbunt bonos in gloria, ut magis doleant quod hanc neglexerunt: post judicium autem boni videbunt semper malos in pœnis; mali vero nunquam amplius videbunt bonos.

D. Non dolebunt justi cum eos viderint ita torqueri? — M. Non: licet pater videat filium, aut filius patrem in pœna; aut filia matrem, aut mater filiam ibi conspiciat, aut vir uxorem, aut uxor virum; non solum non dolent, sed ita est eis delectabile hoc videre, sicut nobis cum videmus pisces in gurgite ludere, ut dicitur: « Lætabitur justus, cum viderit vindictam peccatorum. »

D. Non orant justi pro eis? — M. Contra Deum sentirent, si pro damnatis orarent: ita enim Deo uniti sunt, quod eis judicia Dei per omnia placebunt; ideo et in eis gaudebunt.

6. *Quis infernus justorum animas ante Christi adventum exciperet.*

D. In quo inferno erant justi ante adventum Christi? — M. In superiori, in quodam loco juncto inferiori, in quo poterant alterutrum conspicere. Qui erant ibi, quamvis carerent supplicio videbantur sibi esse quodammodo in inferno, cum essent separati a regno. Illis autem, qui erant in inferiori inferno, videbatur quod illi, qui erant in illo inferno juncto inferiori, erant in refrigerio paradisi; unde et dives rogabat a Lazaro guttam super se stillari.

D. Quam pœnam habebant ibi? — M. Quasdam tenebras tantum, unde et dicitur: « Habitantibus in regione umbræ mortis lux orta est eis. » Quidam ex eis erant in quibusdam pœnis. Venit ergo Dominus ad infernum superiorem, nascendo, ut liberaret oppressos a diabolo; descendit ad infernum inferiorem moriendo, ut redimeret captivos a tyranno, ut dicitur: « Dices his qui vincti sunt, exite, et his qui in tenebris sunt, revelamini. » Vinctos vocat qui erant in pœnis; alios vero in tenebris: quos omnes absolvit, et in gloriam duxit rex gloriæ.

7. *Quomodo beati se invicem cognoscant, et pro nobis intercedant.*

D. Cognoscunt se justi et boni in gloria? — M. Animæ justorum omnes justos cognoscunt et nomine et genere, et merita ipsorum, quasi semper cum eis fuissent. Malos omnes etiam in tantum cognoscunt; ut propter quod meritum unusquisque ibi sit, sciant. Mali quoque malos cognoscunt, et bonos quos vident, in tantum ut etiam nomina illorum sciant; ut dives nomina Abrahæ et Lazari cognovit.

D. Orant animæ pro charis suis? — M. Justi orant pro his quos in Domino amaverunt, vel pro his qui eos invocant, ut a malo serventur, et a mundi tentamentis

liberentur ; et si in errore sunt, ut corrigantur, et eis celerius associentur.

D. Qualiter orant Deum ? — M. Desiderium illorum est oratio eorum. Quicquid enim desiderant, sine dilatione percipient. Illorum etiam orare, est cruciatus corporis vel bene gesta pro Christo, Deo repræsentare. Non tamen aliquid orant, nisi quod ipse Deus disposuit facere : alioquin incassum orarent.

8. *De gaudio, et mansionibus, scientia, et apparitione beatorum : itémque de spectris per damnatos exhibitis.*

D. Habent plenum gaudium Sancti ? — M. Nequaquam. Sicut enim vocati ad convivium venientes de sua vocatione et susceptione sunt læti, de absentibus amicis solliciti, donec simul conveniant omnes : ita animæ justorum de sua nunc quidem gloria lætantur, de absentia autem nostra sollicitantur. Cum autem corpora sua receperint, et omnes in unum convenerint, tunc plenum gaudium habebunt.

D. Quæ est domus Patris, et multæ mansiones ? — M. Domus Patris est visio omnipotentis Dei, in qua justi, ut in Domino gloriantur. Mansiones diversæ sunt pro meritis remunerationes.

D. Sciunt animæ quæ hic geruntur ? — M. Animæ justorum sciunt omnia, quæ hic aguntur, quæ autem in pœnis sunt, nesciunt nisi quæ eis Angeli vel Sancti referunt. Quæ vero in inferno sunt, non plus norunt quid hic agatur, quam vivi sciunt quid ibi geratur. Ut tamen olim Prophetæ quædam sciverunt, quæ alii ignoraverunt ; non tamen omnia, ita quædam animæ inter malos quædam sciunt, quæ aliæ nesciunt, quamvis non omnia. Itaque omnia quæ sciunt, vel eis divinitus revelantur, vel eis a morientibus, et illuc venientibus nunciantur.

D. Possunt animæ apparere quando volunt, vel quibus volunt ? — M. Animæ Sanctorum apparent quando vo-

lunt, et quibus volunt, sive vigilantibus, sive dormientibus. Quæ autem in pœnis sunt, non apparent, nisi ab Angelis permittantur, et ut pro liberatione sua rogent, aut liberatæ gaudium suum amicis suis nuntient. Quæ autem in inferno sunt, nulli apparere possunt : si autem aliquando videntur apparere, sive in somnis, sive vigilantibus ; non illa sunt, sed dæmones in illarum specie, qui etiam in angelos lucis se transfigurant, ut decipiant. Si autem veraciter contigerit, pro alicujus sancti merito fit : ut cum S. Martino anima latronis apparuit, ubi altare destruxit ; aut pro admonitione, ut anima Benedicti Papæ in monasterio apparuit, cujus caput et cauda asinus, medietas ursus fuit, quæ se die noctuque per aspera et ignea loca trahi, et post judicium deglutiendam asseruit olla gehennali.

D. In qua forma apparent? — M. In humano corpore assumpto de aere.

9. *Unde somnia.*

D. Unde veniunt somnia? — M. Aliquando a Deo, cum aliquid futuri revelatur; sicut Joseph per stellas et manipulos quod fratribus suis præferretur. Aut aliquid necessarium admonetur, ut alio Joseph, ut fugeret in Ægyptum. Aliquando a diabolo, cum aliquid tentare aut bonum impedire nititur ; ut in passione Domini de uxore Pilati legitur. Aliquando ab ipso homine, cum quod viderit, vel audierit, vel cogitaverit, hoc in somnis imaginatur, et in timore positus per tristia, et in spe per læta ludificatur.

10. *De Antichristo, et adventu Enoch ac Eliæ.*

D. Benedictum Dei verbum, qui tot secreta mihi reserat per os tuum. Nunc si rogare auderem, libenter de Antichristo audirem. — M. Antichristus in magna Babylonia de meretrice generis Dan nascetur. In matris utero diabolo

replebitur, et in Corozaim a maleficis nutrietur. Universo orbi imperabit, et totum genus humanum sibi quatuor modis subjugabit. Uno modo: nobiles sibi divitiis adsciscet, quæ sibi maxime affluent, quia omnis pecunia abscondita erit ei manifesta. Secundo modo: vulgus sibi terrore subdet, quia maxima sævitia in Dei cultores furiet. Tertio modo: sapientia et incredibili eloquentia clerum obtinebit, quia omnes artes et omnem Scripturam memoriter sciet. Quarto modo: mundi contemptores, ut sunt monachi, signis et prodigiis fallet. Faciet enim tam stupenda miracula, ut jubeat ignem de cœlo descendere, et adversarios suos coram se consumere, et mortuos resurgere, et sibi testimonium dare.

D. Suscitabit mortuos vere? — M. Nequaquam, sed diabolus ejus maleficiis corpus alicujus intrabit, et illud apportabit, et in illo loquetur; ut quasi vivum videatur, ut dicitur: « In omnibus signis et prodigiis mendacibus. » Hic antiquam Hierusalem reædificabit, in qua se ut Deum coli jubebit. Hunc Judæi ex toto orbe venientes summo voto suscipient; sed per prædicationem Eliæ et Enoch ad christianam religionem redibunt, et omnes pene dirum martyrium subibunt.

D. Quali ætate venient illi duo? — M. In ea qua assumpti sunt: qui etiam ab Antichristo, qui vocatur Antemos, id est contrarius: vel Arneomai, id est nego, vel, Titan, id est, sol vel gigas, interficientur. Hic per tres annos et dimidium monarchiam obtinebit; deinde tentorium suum ad expugnandos justos in monte Oliveti extendet, in quo invenietur subita morte mortuus spiritu oris Domini, id est, jussu Dei interfectus; ut dicitur: « Præcipitabit Dominus inclytum universæ terræ in monte sancto. »

D. Cum dictum sit: « Dies illi propter electos breviabuntur: » erunt tunc dies breviores, quam nunc? — M. Dies tunc ita longi erunt sicut nunc, ut dicitur: « Ordinatione tua perseverat dies. » Sed dies dicuntur breviari, quia

per breve tempus, id est, tres annos et semis regnabit. Porro, corpora hominum creduntur futura minora, quam nostra, sicut nostra etiam minora, quam antiquorum.

D. Quid postea erit? — Relinquentur quadraginta dies his qui ejus errore vel fallacia lapsi sunt, ut pœnitere possint; post hæc qua die judicium fiet, omnis homo ignorat.

11. *De novissima tuba, et resurrectione.*

D. Quid est novissima tuba? — M. Cum Dominus legem daret in monte, audita est vox tubæ: ita Angeli ad hoc constituti, corporibus et tubis de aere sumptis, terribile judicium Dei sonitu tubæ intonabunt; ut dicitur: « Canet enim tuba, et mortui resurgent. » Et iterum: « Periit memoria eorum cum sonitu »; et altissima voce mortuis clamabunt, Surgite; ut dicitur: « Media nocte clamor factus est. » Ad quam vocem omnes mortui, boni et mali, in ictu oculi, id est, quam cito possis oculum aperire, imo aperto oculo lucem videre, resurgent.

D. Quæ est prima resurrectio? — Sicut duæ sunt mortes, ita sunt duæ resurrectiones: una animarum, altera corporum. Cum homo peccat, anima moritur; quia a vita Deo deseritur, et in corpore quasi in sepulcro sepelitur: cum vero per pœnitentiam ad vitam Deum redit, quasi a morte resurgit. Alia erit corporum.

D. Qua die? — M. In die Paschæ, ea hora qua Christus resurrexit.

D. Erit aliquis tunc in mundo? — Ita plenus erit mundus tunc hominibus, ut est hodie, qui ita operantes erunt, ut hodie. Quidam arabunt, quidam navigabunt, quidam ædificabunt, quidam aliud et aliud facient.

D. Quid de illis fiet? — M. Justi, cum resurgent, mox ab Angelis in aera obviam Christo rapientur, et electi viventes cum eis rapientur, et in ipso raptu morientur, et reviviscent: hoc præcessit in Maria matre Domini, et

Johanne Evangelista : Maria, quæ recepto corpore post mortem in gloriam est assumpta; Johannes qui vero erit corpore raptus, et in ipso raptu creditur mortuus et reviviscens. Reprobi de ipso terrore morientur, et confestim reviviscent: et hoc est judicare vivos et mortuos.

D. Resurgent qui in matris sunt mortui uteris? — M. Quotquot vitalem spiritum acceperunt, resurgent.

D. Qua ætate, vel mensura? — M. Qua erant, si essent triginta annorum; vel futuri essent, nisi ante morerentur.

D. Aliquando lupus devorat hominem, et caro hominis vertitur in suam carnem: lupum vero ursus, ursum leo devorant; quomodo resurget ex his homo? — M. Quod caro fuit hominis, resurget; quod bestiarum, remanebit. Scit enim hæc bene secernere, qui scivit ex nihilo cuncta condere. Sive ergo membratim a bestiis, sive a piscibus, seu a volucribus devorentur, omnes in resurrectione reformabuntur in tantum, ut nec capillus de eis pereat.

D. Si capilli et ungues præcisi in locum suum redeunt, nonne deformes erunt? — M. Non est intelligendum quod sint reducendi in priorem locum; sed sicut figulus si vas noviter factum frangat, et de eodem luto aliud faciat, non attendens, quid prius ansa vel fundus fuerit: ita format Deus de eadem materia, aliud corpus huic valde dissimile, cui omnis deformitas, et infirmitas absit, et omnis integritas et decor adsit: quamvis unumquodque membrum in locum suum Deus decenter restaurare possit.

D. Qui hic habuerunt bina capita, vel plura membra, vel quibus defuerunt aliqua, aut pingues aut macri fuerunt, resurgent tales? — M. Qui hic habuerunt duo capita, duo inde corpora resurgent, et unaquæque anima habebit suum corpus, cui nihil indecens vel deforme adhæreat, sed omnia membra sana et integra, et omni pulchritudine plena habebit.

D. Quid sentis de abortivis? — M. In quantum est se-

men patris, resurget in patre: in quantum sanguis matris, resurget in matre.

D. Qualia corpora justi habebunt? — M. Immortalia et incorruptibilia, et ut splendidum vitrum perlucida. Reprobi quoque similiter immortalia, quoniam sine fine jugiter in morte dolentia; et incorruptibilia in hoc quod cum omnibus pœnis afficiantur, non consumantur; sed tantum tenebrosa.

12. *De judicio ejusque circumstantiis.*

D. Qua hora fiet judicium? — M. Media nocte, qua hora Angelus Ægyptum devastavit, et Dominus infernum spoliavit, ea hora electos suos de hoc mundo liberabit.

D. Qualiter veniet Dominus ad judicium? — M. Sicut cum Imperator ingressurus est civitatem; corona ejus, et alia insignia præferuntur, per quæ adventus ejus cognoscitur: Ita Christus in ea forma qua ascendit, cum Ordinibus omnibus Angelorum ad judicium veniet: Angeli crucem ejus ferentes præibunt; mortuos tuba et voce in occursum ejus excitabunt, omnia elementa turbabuntur, tempestate ignis et frigoris mixtim undique furente; ut dicitur: « Ignis ante ipsum præcedet, et in circuitu ejus tempestas valida »: et alibi: « Pugnabit orbis terrarum pro eo contra insensatos. »

D. Erit judicium in valle Josaphat? — M. Vallis Josaphat dicitur vallis judicii. Vallis est semper juxta montem. Vallis est hic mundus, mons est cœlum. In valle ergo fit judicium, id est, in isto mundo, scilicet in aere, ubi justi ad dexteram Christi, ut oves, statuentur; impii autem, ut hœdi, ad sinistram ponentur.

D. Quomodo ad dexteram vel sinistram? — M. Ad dexteram, scilicet, sursum in gloria; ad sinistram, deorsum in terra. Justi enim geminis alis charitatis ad alta sublevabuntur; ut dicitur: « Sancti sument pennas ut aquilæ. Impii autem peccatis ut plumbum ad terrena, quibus toto corde inhæserant, deorsum deprimentur.

13. *De judice et assessoribus.*

D. Quali forma apparebit ibi Dominus? — M. Electis in ea forma, qua in monte apparuit : reprobis vero in ea, qua in cruce pependit.

D. Erit crux ibi, lignum, scilicet, in quo Dominus passus est? — M. Nequaquam, sed lux in modum crucis splendidior sole.

D. Quare faciet Filius judicium? — M. Filius similitudo Dei est : Angelus autem et homo usurpaverant sibi similitudinem Dei : justum est ergo ut cui facta est injuria, judicium faciat pro vindicta : quamvis Pater et Spiritus sanctus ei cooperentur.

D. Erit ibi sedes in qua sedeat, ut dicitur : « Sedebit super sedem majestatis? » — M. Christus dicitur nunc stare, et pro sponsa sua pugnare : tunc devictis hostibus, et sponsa ad se recepta in majestate sedebit : hoc est, humanitas in divinitate requiescet. *Super sedem suam* etiam *sedebit*, quia ab omni labore in Ecclesia cessabit. Tamen quia homo ibi apparebit, super sedem de aere assumptam ut judex sedere creditur.

D. Habebunt Apostoli sedes, ut dicitur : « Sedebitis super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel? » — M. Conscientiæ eorum sunt sedes eorum, in quibus devicto mundo et vitiis, quasi in sede triumphantes quiescent. Sed et ipsi super sedes de aere videbuntur sedere, ut dicitur; « Sedebunt super sedes in judicio. »

D. Qualiter fiet judicium? — M. Nunc sunt boni et mali mixti ; et multi videntur boni, qui sunt mali ; et multi putantur mali, qui sunt boni. Tunc ab Angelis boni a malis, ut grana a paleis, secernentur, et in quatuor ordines dividentur. Unus ordo est perfectorum cum Deo judicantium. Alter justorum, qui per judicium salvantur. Tertius impiorum sine judicio pereuntium. Quartus malorum, qui per judicium damnantur.

D. Qui sunt qui judicant? — M. Apostoli, martyres, confessores, monachi, virgines.

D. Quomodo judicabunt justos? — M. Monstrabunt eos suam doctrinam et sua exempla fuisse imitatos, et ideo regno cœlorum dignos.

14. *De judicandis et sine judicio perituris; de ira Dei, et de apertione librorum.*

D. Qui sunt qui judicabuntur? — M. Qui opera misericordiæ in legitimo conjugio exercuerunt, vel qui peccata sua pœnitentia et eleemosynis redimerunt, eis dicetur: « Venite benedicti patris mei; esurivi, et dedistis mihi manducare, etc. »

D. Dicentur hæc sonis verborum? — M. Cum Christus homo ibi apparebit, et ipsi in corporibus adsistent, potest esse quod hæc verba sonaliter fient. Tamen cum sit ibi omnibus manifestum per quod meritum quisque salvetur vel damnetur, magis nobis per hæc verba innuitur, per quæ merita salventur.

D. Quomodo judicabuntur? — M. Cœlesti palatio, qui hæc fecerunt, digni censebuntur.

D. Qui sunt, qui sine judicio peribunt? — M. Qui sine lege peccaverunt, pagani, scilicet, et illi Judæi, qui fuerunt post passionem Christi. Nam post suam passionem legis observatio reputatur idololatriæ superstitio.

D. Videbunt ipsi Christum? — M. Videbunt, sed ad sui perniciem, ut dicitur: « Videbunt in quem transfixerunt; » omnes namque impii in necem Domini consenserunt.

D. Quare dicitur de eis: « Non resurgent impii in judicio? » — M. Non continget illis, ut ibi judicent; sicut hic fecerunt. De his dicitur: « Pones eos ut clibanum ignis in tempore vultus tui. »

D. Qui sunt qui judicabuntur, et peribunt? — M. Judæi, qui ante adventum Christi sub lege peccaverunt; et mali

christiani, qui malis operibus Deum negaverunt ; his dicetur : « Discedite a me maledicti ; esurivi, et non dedistis mihi manducare, etc. » Quibus verbis innuitur quod ideo damnentur, quia crimina sua eleemosynis redimere contempserunt. Et debes notare quod non dicit : « Venite, benedico vos », nec dicit : « Discedite, maledico vos ; sed, quia estis benedicti, venite ; et, quia estis maledicti, discedite. »

D. Quis benedixit istos? vel quis maledixit illos? — M. Spiritus sanctus quotidie per ora amicorum et inimicorum electos benedicit, ut dicitur : « Benedicti vos a Domino. » Et iterum : « Benedictio Domini super vos. » Reprobos vero per ora omnium maledicit, ut dicitur : « Maledicti qui declinant a mandatis tuis. »

D. Quomodo judicabunt eos Sancti? — M. Suis meritis ostendent eos nec facta nec dicta sua sequutos, et ideo omni supplicio dignos : hos in ira sua conturbabit Deus, et devorabit eos ignis.

D. Habet Dominus furorem vel iram? — M. In Domino non sunt tales motus : qui, ut dicitur : « Omnia cum tranquillitate judicat » ; sed cum in reos sententia justæ damnationis profertur ; irasci eis, qui hæc patiuntur, videtur.

D. Habebunt justi defensores, aut mali accusatores? — M. Habebunt conscientias suas. Ita namque omnes a fulgore crucis illustrabuntur, ut sicut nunc Sol ab omnibus videtur ; ita omnium hominum conscientiæ tunc ab omnibus in propatulo videantur.

D. Quid est quod dicitur, « Libri aperti sunt ; et liber vitæ, et judicati sunt mortui de his quæ erant scripta in libris? » — M. Libri sunt Prophetæ, sunt Apostoli, sunt alii perfecti. Qui libri aperti erunt, quia doctrina et exempla eorum omnibus patebunt ; in quibus omnes, quasi in libris, videbunt quid facere vel quid vitare debuerunt. Liber vero vitæ est vita Jesu, in qua omnes quasi in libro legunt quid de præceptis ejus, vel fecerunt, vel neglexerunt. Liber vitæ

est etiam vis divina, in qua omnes suas conscientias quasi scriptas videbunt.

15. *De subsecuturis universale judicium, et mundi conflagrationes ; ac de reformatione.*

D. Quid sequitur? — M. Peracto judicio, diabolus cum toto corpore suo, id est, cum omnibus impiis, in carcerem, id est, in stagnum ignis et sulphuris præcipitabitur : Christus vero cum sponsa sua, id est, omnibus electis, cum triumphali gloria in civitatem Patris sui cœlestem Hierusalem revertetur.

D. Quid est, « Transiens, ministrabit illis? » — M. Hoc est, remota servili forma, talem qualis est ostendet se electis in Patris gloria, ut dicitur : « Manifestabo illis me ipsum. »

D. Quid est, « Tradet regnum Deo et Patri, et Deus erit omnia in omnibus? » — M. Id est, Christi humanitas, et tota Ecclesia in divinitate regnabunt; et Deus erit gaudium omnium, et gaudium singulorum. Singuli namque singulare gaudium habebunt, et omnes simul de visione Dei gaudebunt.

D. Quid postea de mundo erit? — M. Conflagrabitur. Sicut enim olim aqua diluvii mundo prævaluit, et super montes omnes cubitis quindecim excrevit, ita tunc ignis prævalens super omnes montes quindecim cubitis altius ardebit.

D. Interibit penitus mundus? — M. Rerum mutabilitas, et pœnæ peccati, scilicet, frigus, æstus, grandines, turbines, fulgura, tonitrua et aliæ incommoditates penitus interibunt : elementa vero purgata permanebunt, ut dicitur : « Mutabis ea, et mutabuntur. » Sicut enim præsens figura nostrorum corporum transibit, et longe aliam huic incomparabilem habebit : ita præsens mundi figura penitus præteribit, et longe alia incomparabilis gloriæ forma erit, ut dicitur : « Faciet

Dominus cœlum novum et terram novam. » Denique cœlum, sol, luna, stellæ, aquæ, quæ nunc festinant cursu irretardabili, quasi cupientes in meliorem statum immutari, tunc fixa stabiliter manebunt, et quieta, et mirabili glorificatione immutata. Nam cœlum gloriam solis induet : sol septempliciter plus quam nunc lucebit, ut dicitur : « Sol habebit lumen septem dierum. » Luna et stellæ vestientur ineffabili splendore. Aqua, quæ Christi corpus tingere meruit, et sanctos in baptismate lavit, omnem decorem crystalli transcendet. Terra, quæ in gremio suo Domini corpus confovit, tota erit ut paradisus. Et quia Sanctorum sanguine est irrigata, odoriferis floribus, liliis, rosis, violis immarcessibiliter erit perpetuo decorata. Et hæc est mutatio dexteræ excelsi : quia terra, quæ erat maledicta, et spinis addicta, tunc in perpetuum a Domino erit benedicta : et labor et dolor, non erit ultra.

16. *De corporibus beatorum, et eorum adjunctis.*

D. Replesti me de bonis domus Domini : dic, qualia corpora habebunt Sancti? — M. Septies quam sol splendidiora, et præ animo agiliora.

D. In qua ætate, vel in qua mensura erunt? — M. Ut Christus, quando resurrexit. Verumtamen cum sit hic delectabile pueros senibus mixtos, viris mulieres, longis breves junctos cernere; credibile est multo delectabilius esse ibi singulis ætatibus, singulis mensuris utrumque sexum virorum et mulierem conspicere : sicut hic delectabile est diversas voces in organis vel in fidibus audire. Unde magis credendum est omnes in illa ætate, et in illa mensura resurgere, et ibi apparere, qua contigit eos hinc migrare.

D. Erunt vestiti, an nudi? — M. Nudi erunt, sed omni decore fulgebunt; et non plus de aliis membris, quam nunc de gratiosis oculis erubescent. Salus autem justorum et lætitia erunt illorum vestimenta : nam Dominus induet cor-

pora eorum vestimento salutis, et animas eorum indumento lætitiæ. Et sicut hic sunt diversa genera florum, ut in liliis albedo, et in rosis rubedo: ita diversa gratia colorum creditur fore in corporibus Sanctorum, ut alium colorem martyres, alium habeant virgines; et hæc pro vestimentis reputabuntur.

17. *De operatione et gaudio beatorum.*

D. Possunt libenter facere quod volunt? — M. Nihil nisi bonum volunt, ideo quicquid volunt, libere agunt; et ubicunque esse volunt, sine mora ibi sunt.

D. Quid operantur? — M. Vacant, et vident Deum, « et in sæcula sæculorum laudant eum. »

D. Quæ est laudatio Sanctorum? — M. Deum sanctos ibi laudare est tantum de visione Dei gaudere.

D. Recordantur malorum quæ in corpore patiebantur? — M. Omnium recordantur.

D. Non habent inde dolorem? — M. Imo majus gaudium habebunt, quod hæc omnia devicerunt: sicut aliquis qui olim periculum belli evasit, et hoc post gaudens amicis narrat.

D. Super altitudinem terræ sustulit me tua aurea lingua. Nunc eia, dic mihi illorum gaudia? — M. Gaudia itaque Sanctorum erunt, « quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus his qui diligunt eum.

D. Quæ sunt hæc? — M. Vita æterna, beatitudo sempiterna, omnium bonorum sufficientia sine omni indigentia.

D. Hoc planius edicito. — M. Septem speciales glorias corporis habebunt, et septem animæ. In corpore quidem pulchritudinem, velocitatem, fortitudinem, libertatem, voluptatem, sanitatem, immortalitatem: In anima autem sapientiam, amicitiam, concordiam, potestatem, honorem, securitatem, gaudium.

18. *De corporum dotibus in beatis.*

D. Levasti me super me. Hæc sunt quæ concupivit anima mea audire. Rogo te, hæc aliquibus modis exprime. — M. Placeretne tibi si esses ita pulcher ut Absalon, in cujus corpore non erat macula, et cujus coma multo pretio ponderabatur præcisa?

D. O gloria! — M. Quid si cum hoc decore esses tam velox quam Asael, qui cursu pedum prævertebat capreas.

D. O gratia! — M. Quid si cum his duobus ita esses fortis ut Samson, qui mille viros armatos prostravit una mandibula?

D. O ingens decus! — M. Quid si cum his tribus esses tam liber quam Augustus, cui totus mundus servivit?

D. O claritudo! — M. Quid si cum his quatuor ita voluptate affflueres ut Salomon, qui nunquam cordi suo aliquid denegabat quod desiderabat?

D. O dulcedo! — M. Quid si cum his quinque ita sanus esses ut Moyses, cui nunquam dens motus est, nec caligavit oculus?

D. O sanitas! — M. Quid si his omnibus habitis deberes ita fieri longævus ut Mathusalem, qui pene ad mille annos vixit?

D. O magnificentia! Mihi videtur, si cui optio ex his eligendi daretur, unumquodque pro regno jure eligeretur : si quis autem his omnibus polleret, merito toti mundo præferendus esset. — M. Oportet, ut interdum sileas, dum præstantiora audias. Quid si cum his omnibus superioribus ita sapiens esses ut Salomon, cui omnia abscondita et occulta erant manifesta?

D. O decus, vel sapientia! — M. Quid si super hæc omnes homines tibi essent amici, ut David Jonathæ, quem dilexit ut animam suam?

D. O beatitudo! — M. Quid si insuper omnes tibi essent ita concordes, ut Lælius Scipion, de quibus neuter nisi quod alter voluit?

D. O ineffabilitas! — M. Quid si ad hæc omnia ita potens esses, ut Alexander Magnus, qui Asiam, Africam, Europam, sibi potenter subjugavit?

D. O sublimitas! — M. Quid si insuper ab omnibus ita honorareris, ut Joseph ab Ægyptiis, quem adoraverunt ut Dominum?

D. O celsitudo! — M. Quid si in his omnibus ita securus esses ut Elias et Enoch?

D. O magnitudo! — M. Quod si his omnibus habitis tale haberes gaudium, quale is habet qui cum ad equuleum ducitur, repente in itinere ad regnum rapitur?

D. O majestas! — M. Quid si amicum haberes, quem ut teipsum diligeres, et is similiter ut tu his omnibus bonis abundaret; nonne duplex gaudium haberes?

D. O immensa delectatio! — M. Quid si multos amicos haberes, et nihilominus his bonis affluerent, nonne tot gaudia haberes?

D. O inenarrabilitas! Ita ego delector in sermonibus tuis, sicut in omnibus divitiis. Mihi videtur quod si quis quædam ex his, non dico omnia, haberet; dignior toto mundo esset. Si quis autem his omnibus esset plenus, videretur jure Deus. — M. Recte sentis, nam his omnibus bonis ipsi (id est, Sancti) longe excellentius exuberant. Absalonis namque formositas ibi esset deformitas. Porro illorum speciositas erit ut solis claritas, ut dicitur : « Fulgebunt justi sicut sol », qui tunc septuplo plus quam tunc fulgescet. Et hoc eis promittitur : « Reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ. » Nemo dubitat quin corpus Christi clarius sit quam sol, utpote corpus Creatoris quam corpus creaturæ : homines vero templa Dei dicuntur, quod sol non dicitur. Si ergo corpora Sanctorum corpori claritatis Christi, quod est splendidius quam sol, configurantur; et Deus in eis, ut in templis, habitat; necesse est ut templa Dei magis perspicua sint quam sol. Ecce qualis Sanctorum pulchritudo. Asael agilitas esset ibi pigra tarditas. Sane

ipsi veloces sunt ut quam cito oriens sol occidentem suo radio tangit, tam cito ab oriente in occidentem venire possint, et quam cito oculus se elevans visum ad cœlum dirigit, tam cito ad terram de cœlo, de terra ad cœlum relabi poterunt: hoc etenim Angeli facere possunt, quibus ipsi coæquales erunt, ut dicitur: « Erunt æquales Angelis Dei. » Ecce qualis illorum velocitas Samsonis valetudo esset ibi invaletudo: nempe illorum talis erit valentia, ut si montes et omnem molem terræ pede vertere vellent; valenter possent, et tam facile, quam nunc videre: hoc enim nemo dubitat Angelos posse, quibus ipsi æquales dicuntur esse. Ecce qualis justorum fortitudo. Augusti imperatoris libertas esset ibi captivitas: qui potuit capi, ligari, claudi. Illorum vero talis est libertas, ut omnia obstantia penetrare valeant, et nulla creatura eos retinere queat; sicut sepulcrum corpus Domini tenere non potuit quin resurgeret, et januis clausis intraret. Huic ipsi configurabuntur. Ecce qualis illorum libertas.

19. *De voluptate beatorum.*

D. Salomonis deliciæ essent eis miseriæ. O qualis est illorum voluptas, quibus ipse Deus fons omnium bonorum est insatiabilis satians satietas!—M. Duæ sunt beatitudines: una minor paradisi, altera major cœlestis regni. Quarum quia neutram experti sumus, de eis comparationem dare nescimus. Et duæ sunt miseriæ: una minor hujus mundi, altera major inferni. E quibus quia unam quotidie experimur, comparationem de experta dare novimus. Sicut igitur si ferrum ignitum alicujus capiti esset infixum, et sic candens per omnia membra transiret: sicut ille dolorem interius et exterius haberet; ita ipsi per contrarium modum in omnibus membris suis interius et exterius voluptatem habent. Hic, id est, in hoc mundo, est voluptas multitudinem virorum ac mulierum speciosarum videre, induere vestes pretiosas,

præclara ædificia cernere, dulcem cantum, sermonem concinnum, organa, lyras, cytharas, et talia audire; thymiamata, et alias diversi pigmenti species odorare; variis epulis deliciari; blanda et mollia tractare; multam pecuniam et variam supellectilem possidere; hæc omnia illis infinite redundant. O qualem voluptatem visus ipsi habebunt, qui ita clausis sicut apertis oculis videbunt! Quibus singula membra, ut oculus solis erunt, qui Regem gloriæ in decore suo cernent; omnes Angelos et omnes Sanctos interius et exterius conspicient. Gloriam Dei, gloriam Angelorum, gloriam Patriarcharum, gloriam Prophetarum, gloriam Apostolorum, gloriam Martyrum, gloriam Confessorum, gloriam Virginum, et gloriam omnium Sanctorum videbunt: suos oculos, suas facies, omnia membra sua interius et exterius, cogitationes singulorum intuebuntur: omnia quæ sunt in novo cœlo, et in nova terra contemplabuntur: inimicos suos, qui se olim afflixerunt, in inferno jugiter videbunt; et de his omnibus ineffabiliter gaudebunt. O qualis voluptas auditus illorum, quibus incessanter sonabunt harmoniæ cœlorum, concentus Angelorum, dulcisona organa omnium Sanctorum! Olfactio qualis, ubi suavissimum odorem de ipso suavitatis fonte Deo haurient, et odorem de Angelis et de omnibus Sanctis percipient! Eia qualis voluptas gustus, ubi « epulabuntur et exultabunt in conspectu Dei: et cum apparuerit gloria Dei saturabuntur, et ab ubertate domus ejus inebriabuntur! » Voluptas tactus qualis, ubi omnia aspera et dura aberunt, et omnia blanda et suavia arridebunt! O quam magna multitudo dulcedinis divitiarum, ubi in gaudio Domini super omnia bona sua constituentur. Ecce tales sunt deliciæ Sanctorum. Moysis sanitas esset ibi infirmitas. Salus autem justorum a Domino. Quos si tentares impetere ferro, non plus posses lædere quam nunc radium solis secare; talis est sanitas justorum. Mathusalæ longevitas esset prolixæ mortis difficultas, quos mors et dolor fugiunt, quia in per-

petuum vivunt. En qualem habebunt vitæ diuturnitatem, qui indeficientis vitæ feliciter hæreditabunt æternitatem. Et hæc tantum sunt bona corporis.

20. *Dotes animarum in beatis ; et quod de peccatis rite expiatis non erubescant ; deque pleno omnium gaudio.*

D. Sicut dulcis fons sitientem agricolam, ita delectabilis favus de ore tuo distillans meam refocillat animam. Sed o incomparabiliter beati, qui ad tam ineffabilia bona sunt prædestinati ! — M. Vere beati sunt, qui habitant in domo Domini, quia in his omnibus vivent in sæculum sæculi. His Salomonis sapientia esset magna insipientia. Porró ipsis omnis sapientia affluit : omnem scientiam de ipso fonte sapientiæ hauriunt. Omnia quippe præterita, præsentia; et si qua futura sunt, perfecte sciunt. Omnium omnino hominum, sive in cœlo, sive in inferno, nomina, genera, opera bona vel mala unquam ab eis gesta norunt ; et nihil est quod eos lateat, cum in sole justitiæ pariter videant omnia.

D. Heu quantas lacrymas miseriæ meæ nunc cogit me fundere fons tuæ eloquentiæ. Scient omnes sancti quod ego feci ? — M. Utique, non solum quæ fecisti, sed quæ unquam vel cogitasti, vel dixisti, aut aliquis homo, sive bonum, sive malum, indelebiliter cognoscent.

D. Quid tunc valet confessio, et pœnitentia peccatorum, si non delebuntur; et si ipsi debent turpia et fœda flagitia nostra scire, quæ etiam exhorrèscimus cogitare ? — M. Quid abhorres ? quid times ? An vereris quod de tuis factis ibi confundaris ? De fœdissimis et turpissimis actibus tuis confessis et pœnitentia lotis non plus verecundaberis, quam si quis nunc narraret tibi quæ olim gessisti in cunis : nec plus erubesces, quam si vulneribus in prælio acceptis perfecte sanatus esses. Nihil est aliud peccata dimittere vel delere, quam non punire : per pœnitentiam et confessionem remittuntur : sed de Dei et Sanctorum scientia nunquam delebuntur.

D. Vellem mihi hoc exemplo probari? — M. Nunquid scis quod David homicidium et adulterium perpetravit?

D. Scio. — M. Num nosti Mariam peccatricem fuisse, Petrum Christum perjurio abnegasse, Paulum Ecclesiam crudeliter impugnasse?

D. Novi. — M. Credis eos esse in cœlo?

D. Credo. — M. Si igitur tu adhuc corruptibilis et fragilis hæc nosti, quanto magis illi norunt, qui ab omni corruptione et fragilitate liberi erunt? Non tamen inde nunc verecundantur, sed magis de sua salvatione in Domino gloriantur.

D. Non abhorrent tales Angeli, vel Sancti, qui pene nihil peccaverunt? non habebunt eos pejus? — M. Nequaquam : sed sicut his amici congaudent qui naufragium vel aliquod grave periculum evadunt, ita Angeli et Sancti de illorum evasione congratulantur, quibus omnia, etiam ipsa peccata, in bonum cooperantur. Et sicut medicus magis de desperato ægro, si eum sanaverit, laudatur : ita Deus uberius de illorum salvatione glorificatur.

D. O immensa lætitia! — M. David et Jonathæ amicitia esset illis inimicitia. O quam dulcis amicitia illos copulat, quos Deus ut filios suos amat, et ipsi Deum plus quam seipsos diligunt; et omnes Angeli et omnes Sancti eos ut seipsos diligunt. Lælii et Scipionis concordia esset illis discordia. Sane concordia illorum est ut oculorum : quo unus aspicit, mox se alter illuc flectit : quicquid aliquis illorum volet, hoc Deus, hoc Angeli, hoc omnes Sancti volent.

D. Eia, si Deus et omnes Sancti volent quod ego volo : tunc vellem similis esse Petro? — M. Certe si hoc volueris, continuo eris. Non dico quod Petrus sis, sed Petro similis. Nam si cuperes Petrus esse; cuperes non subsistere. Si enim tuam essentiam exueres, nihil esses : quamvis nullus ibi plus cupiat, quam promeruerit; sicut nec pes cupit oculus esse, aut manus auris; vel vir esse mulier. Si enim aliquid plus cuperent, plenum gaudium non haberent :

sed omnes plenum gaudium habebunt : ergo nihil plus cupient quam habebunt, et nihil potest adjici gaudio eorum. Quod enim quisque in se non habuerit, in altero habebit : ut, verbi gratia, Petrus in Johanne gloriam habebit virginitatis; Johannes in Petro gloriam passionis. Et ita gloria uniuscujusque erit omnium, et gloria omnium uniuscujusque erit. Dic igitur quid cupere plus poterunt, qui Angelis coæquales erunt, et hæc omnia, quæ commemoravi, et plura habebunt. Alexandri ampla potentia esset illis angusta custodia. Nempe illorum tam efficax erit potentia, ut si aliud cœlum facere vellent, potenter possent. Sunt enim Filii Dei, et cohæredes Christi, et ideo dii, ut dicitur : « Ego dixi, dii estis. » Et quia dii sunt, omnia quæ volunt possunt.

D. Et si possunt, quare non aliud cœlum faciunt? — M. Deus nihil imperfectum reliquit : quia omnia in mensura, numero et pondere, perfecte absolvit. Et si ipsi aliud cœlum facerent, esset superfluum : sed nihil volunt quod sit indecens vel supervacuum. Nos etenim multa possumus, quæ tamen non facimus, ut saltare, vel currere.

D. Hæc omnia possunt credi de Apostolis et summis Sanctis : circa nos bene geritur, si nobis in servitio eorum vivere conceditur. De omnibus omnino justis dictum est : « Erunt æquales Angelis Dei. » Sicut enim illud est perfecte calidum, a quo omne frigus est remotum; et illud est perfecte frigidum, a quo omnis calor removetur; et tamen aliud potest esse calidus aut frigidus : ita licet omnes Sancti æquales sint semper videndo faciem Patris; tamen ita differunt in gloria ut stellarum claritas, vel solis et lunæ lumina. Sicut igitur si rex præteriens ægrum, quem in cœno jacentem videret, levari, balneari, vestibus suis indui juberet, nomen suum ei imponeret, in filium suum adoptaret, regnum ei in hæreditatem daret : ita Deus cernens nos in luto peccatorum, nos inde per fidem levavit, baptismate lavit, nomen suæ Divinitatis nobis imposuit, in regnum

suum hæredes adscivit, ut dicitur : « Quotquot receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri. » Quamvis ergo alius alio præstantius, alius alio eminentius gloriam pro meritis sortiatur; tamen omnes unam domum patris, licet diversis mansionibus, et unum denarium de visione Dei et consortio Angelorum percipient. Joseph honor esset eis ut dedecus. O qualem honorem habebunt ipsi, quos Deus ut filios honorabit, Angeli ut principes, omnes Sancti ut Deos venerabuntur. Debitor est enim eis Deus : quia hoc quod de eis statuit facere, ut hoc fieret, toto annisu se præparavere. Debitores sunt eis omnes Sancti : quia quod binam stolam, imo centuplum perceperunt, ex eis ex magna parte habebunt. Debitores sunt eis Angeli quia quod eorum numerus est impletus, quantum in ipsis fuit, fecerunt, debitores sunt eis cœlum, et terra, et omnis creatura : quia quod tam excellenter immutata sunt, ut hoc fieret, suis meritis festinaverunt. Eliæ et Enoch securitas esset eis timoris anxietas : quia ita securi sunt, quod nec mortem nec aliquod infortunium timebunt; et hæc omnia nunquam amittere pavebunt. Deus enim non aufert ab eis, cum sint filii ejus charissimi : et ipsi nunquam amittere volent; nunquam igitur ea perdent, equuleo vero erepti, et in regnum rapti perfruentur lætitia pro mœstitia. O qualem lætitiam et exultationem ipsi habebunt, qui in gaudium Domini introibunt! O Deus quale gaudium habebunt, qui Patrem in Filio, et Verbum in Patre, et Spiritus sancti charitatem in utroque, sicuti est, facie ad faciem semper videbunt. Gaudium habebunt de consortio Angelorum, gaudium de contubernio omnium Sanctorum. Gaudebunt itaque de bonis Domini interius et exterius, supra se, et infra se, in circuitu et undique. Ad hæc omnes amicos meos incito; qui si me audierint, in eorum consortio, quorum multa millia sunt, his deliciis affluere et superabundare gaudebunt. Ecce, hoc est plenum gaudium; et hæc est omnium bonorum sufficientia sine omni indigentia.

21. *Antitheses beatorum, et damnatorum.*

D. Ita replesti meum cor gaudio, quod pene vidi faciem Domini in nubilo raptus in cœli gremio. Idcirco lætor super eloquia tua, sicut qui invenit spolia multa. — M. Sicut igitur hi amici Dei perenniter felices in Domino gloriabuntur : ita, e contrario, inimici ejus nimium miseri et infelices jugiter cruciabuntur. Ecce sicut isti decore maximo illustrabuntur, ita illi maximo horrore deturpabuntur. Sicut isti summa agilitate erunt alleviati, ita illi summa pigritia prægravari. Sicut isti præcipuo robore solidati, ita illi erunt præcipua invaletudine debilitati. Sicut isti angusta libertate potientur, ita illi anxia servitute deprimentur. Sicut isti immensa voluptate deliciabuntur, ita illi immensa miseria amaricabuntur. Sicut isti egregia sanitate vigebunt, ita illi infinita infirmitate deficient. Sicut isti de beata immortalitate triumphantes lætabuntur, ita illi de dolenda sua diuturnitate lamentabuntur. Sicut isti perpoliti erunt splendore sapientiæ, ita illi obscurati erunt horrore insipientiæ. Si quid enim scient, ad augmentum doloris scient. Sicut istos dulcis amicitia copulabit, ita illos amara inimicitia excruciabit. Sicut isti concordiam cum omni creatura habentes, ab omni creatura glorificabuntur : ita illi cum omni creatura discordiam habentes, ab omni creatura execrabuntur. Sicut isti summa potentia sublimabuntur, ita illi summa impotentia angustiabuntur. Sicut isti maximo honore erunt præditi, ita illi maximo dedecori erunt dediti. Sicut isti securitate egregia tripudiabunt, ita illi maximo pavore trepidabunt. Sicut isti ineffabili gaudio erunt jubilantes, ita illi miserabili mœrore sine fine ejulantes. Odium enim Dei habebunt : quia, quantum in ipsis erat, ei obstiterunt, ne unquam civitas ejus ædificaretur. Odium habebunt Angelorum : quia, quantum potuerunt, effecerunt ne unquam numerus eorum impleretur. Odium habebunt omnium Sanctorum : quia, quantum in ipsis erat, nunquam gaudium plenum habebunt. Odium a novo cœlo, et a nova terra, et

ab omni creatura habebunt : quia, quantum in ipsis erat, impedierunt ne unquam immutarentur. O mirabilis contrarietas! Sicut illorum gaudia erunt inexcogitabilia et indicibilia : ita istorum supplicia erunt incomparabilia et ineffabilia. Ideo vocantur perditi, quia a cultu Dei sunt lapsi.

D. Hoc non intelligo? — M. Cum Deus palatium sibi constitueret, paries lapsus est, quando Angeli corruerunt. Quem Deus volens restaurare, misit Filium suum vivos lapides ad hoc ædificium congregare. Qui scandens currum, multos convexit : lapsos inde reliquit, ut dicitur : « Ascendes super equos tuos; et quadrigæ tuæ salvatio. » Dei quadrigæ sunt quatuor Evangelistæ. Equi sunt Apostoli, qui prædicatione sua Christum in hoc curru per mundum traxerunt, et multos ad Dei ædificium collegerunt. Lapsi de curru sunt hæretici et schismatici, ut dicitur : « Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. » Qui autem sunt adducti, ut lapides quadrati a summo opifice in ædificio cœlesti sunt locati. Hi sunt electi, quatuor virtutibus politi, id est, prudentia, fortitudine, justitia, temperantia, quibus muri Hierusalem fient reparati, ut dicitur : « Hierusalem, quæ ædificatur ut civitas. » Quidam vero lapides asperi impoliti, ab opifice sunt reprobati, in ignem missi, et in calcem versi : murique his firmati quasi cæmento et ornati. Hi sunt impii a cœlesti ædificio rejecti, et in fornacem gehennæ projecti : de quorum exitio justi vinculo charitatis quasi cæmento murus firmius compaginabuntur; et eorum gloriosus collatione decorati, sine fine in Domino Deo jucundabuntur.

D. Jucunditate et exultatione repleat te Dominus Deus omnipotens, optime Magister, glorificatione Sanctorum, et videas Regem gloriæ in suo decore; et videas bona Hierusalem omnibus diebus vitæ tuæ.

SERMO SIVE SENTENTIÆ.

Octo sunt quæ si diligenter a religiosis observantur; per horum observantiam non esse segnes sui ordinis custodes, ab his qui sanum sapiunt facile judicabuntur. Primum est, ut claustrum suum teneant, neque de illo ullo modo sine licentia exeant, neque etiam tunc, nisi rationabilem causam habeant. Secundum est, ut silentium suum districte teneant, nec illud pro ulla omnino re, nisi rationabilis occasio, et inevitabilis eveniat, facile rumpant. Tertium est ut nullam proprietatem habeant, nec etiam per licentiam plus habere quam necessitas postulat, expetant. Quartum est, ut Prælatis suis in omnibus obediant, nisi forte (quod absit) iis aliquid contra voluntatem Dei præcipiant. tunc enim nullo modo eis in hac re obediendum est; quia sicut beatus Gregorius ait, malum propter obedientiam nunquam fieri debet: bonum vero aliquando intermitti potest. Quintum est, ut pro nulla causa, etiam si eis justa videatur, murmurare, vel detractionem facere audiant, ne omne bonum, si quod facere videntur, per hanc nequitiam perdant. Sextum est, ut invicem secundum Deum se diligant, et omne bonum quod singuli sibi ab aliis impendi desiderant, ipsi aliis hilariter et cum gaudio impendant. Septimum est, ut constitutum servitium secundum morem ecclesiæ suæ, si possint reddere, non negligant; et in hoc agendo intenti et non vagi, assistant, ne vagando oculos divinæ majestatis, ante cujus conspectum videntur assistere, offendant. Octavum est, ut puram confessionem de omnibus peccatis suis faciant: quam tamen confessionem non passim omnibus prout cui libuerit, nisi tantummodo suis Prælatis, vel quibus iidem Prælati

potestatem tribuunt, faciant. Regnum Dei et justitiam ejus quærere, est cœlestis patriæ bona desiderare, et quibus justitiæ meritis ad hoc perveniri debeat indesinenter inquirere. Docere et non conviciari ignorantes debemus, sicut cæcos non conviciamur, sed manu ducimus. Quanto graviori tumultu cogitationum carnalium premimur, tanto orationi ardentius insistere debemus. Deo nostro jucunda fit laudatio, si quod ore canimus, opere non impugnamus. Quum Psalmum dicis, cujus verba loqueris agnosce, et in compunctione magis animi, quam in tremulæ vocis dulcedine delectare; lacrymas enim psallentis Deus magis quam garritum comprobat. Non vacet mens tua in variis perturbationibus; quod si pectori tuo insederint, dominabuntur tui, et deducent te ad delictum maximum.

Dixit...., verum Christi templum est anima credentis. Etiam in minimis caute age; non enim minimum in vita homini negligere minima. Otiosæ menti maligni spiritus pravas cogitationes inserunt, ut si quiescat ab opere, non quiescat a malorum operum delectatione. Omnia quæ blandimento, quæ occulta voluptate animum trahunt, rejice. Ede citra saturitatem, bibe citra ebrietatem; nec præsentibus deliciis inhærebis, nec absentes desiderabis. Victus tibi ex facili sit, nec ad voluptatem, sed ad cibum accede: desideria tua parvo redime, quia hoc tantum curare debes ut desinant. Gravior appetitus ex indignatione nimia nascitur, quem acceptæ plerumque accedit injuriæ dolor. Nulli est aliquatenus ambigendum unum quemque fidelium corporis et sanguinis Dominici tunc esse participem, quum in baptismate membrum efficitur corporis Christi; nec alienari ab illius panis calicisque consortio, etsi antequam panem illum comedat, calicemque bibat, de hoc sæculo migraverit, in unitate corporis Christi constitutus; sacramenti namque illius participatione ac beneficio non privatur, quum in se hoc quod illud sacramentum significat, invenitur habere.

ANNOTATIUNCULÆ IN NONNULLAS JOANNIS CASSIANI COLLATIONES PATRUM.

1. COLLAT. VII, CAP. 13.

Licet enim pronunciemus nonnullas esse spirituales naturas, ut sunt Angeli, Archangeli, etc.; tamen incorporeæ nullatenus existimandæ sunt. Habent enim secundum se corpus quo subsistunt, licet multo tenuius quam nostra sunt corpora, secundum Apostoli sententiam ita dicentis : Et corpora cœlestia, et corpora terrestria.

ANNOTATIO. — Angeli cæterique spiritus, sicut beatus Augustinus dicit, ad comparationem illius purissimæ incorporalitatis quæ Deus est, corporei sunt, iidem tamen comparati corporibus, quæ nos sumus, quæque videmus, incorporei sunt.

2. COLLAT. X, CAP. 2.

Post dies admodum paucos quam, etc., Theophili prædictæ urbis Episcopi solennes epistolæ commearunt, quibus cum denuntiatione Paschali contra ineptam quoque Anthropomorphitarum hæresim longa disputatione disseruit.

ANNOTATIO. — Anthropomorphitæ dicti, pro eo quod simplicitate rustica Deum habere humana membra quæ in Divinis libris scripta sunt, arbitrantur. *Anthropos* enim græce, latine homo interpretatur, ignorantes vocem Domini, qui ait, Spiritus est Deus : incorporeus est enim, nec membris distinguitur, nec corporis mole censetur.

3. COLLAT. XIII, CAP. 14.

Non inveni tantam fidem in Israel. Nullius enim laudis esset ac meriti, si id in eo Christus quod ipse donaverat, pertulisset. Alioquin dixisset : Amen dico vobis, non dedi tantam fidem in Israel, etc.

ANNOTATIO. — In hoc tractatu de fide hominis contrarius est iste auctor cæteris sacræ Scripturæ doctoribus, qui Evangelicis, et Apostolicis auctoritatibus asserunt fidem, sicut opera, gratia Dei hominibus dari.

4. COLLAT. XVIII, POST CAP. 16.

Nos hæc de incautæ definitionis immutatione prædiximus, etc.

ANNOTATIO. — Ab hoc loco ad finem usque istius collationis, in quibusdam codicibus plures hæreticorum sententiæ reperiuntur insertæ, docentes mendacium aliquando non esse peccatum.

DE CELANDA CONFESSIONE.

Rogatus super virginitate matris Ecclesiæ, quomodo virgo est, quæ non solum, ex virginibus, sed etiam ex conjugatis, ex corruptis , et incorruptis carne constat , negare non debui charitati dare de virginitate testimonium. Virgo enim est, et vere virgo ; nam si intueamur in speculo puritatis et veritatis, et vere virgo imaginem habens virginitatis, quod est carne beata Virgo Maria, mater est Ecclesia conscientia. Cujus rei in lineam citius dirigimus, si quatuor ecclesiastica sacramenta diligenter inspicimus , fidem, baptismum, Dominici corporis et sanguinis consecrationem, peccatorum remissionem. Fide enim est mater Ecclesia quod est carne beata Maria, quia quod illa in Spiritu Sancto concepit, ista in Spiritu Sancto credit. Sacramentis baptismi, Dominici corporis et sanguinis peccatorum confessionis divisa non est; et quia vere una, vere est virgo ; quia omnis virgo, ex eo quod virgo est, in duo dividi non potest, etenim caro quæ virgo est , perfecte est virgo; Beata ergo mater Ecclesia una eademque in sacramentis, et fide, dum nihil corruptum in conscientia, sicut nec virgo Dei Genitrix patitur ; ut illa in corpore, ita ipsa quoque sensu virgo est. In hujus itaque virginitatis speculo ad intuendam faciem veritatis in sacramentis confessionis nonnulli et quod gravius est, qui imaginem videntur habere religionis, caligant, quæ diligentius intueamur ; et omne quod unum non est in sancta Ecclesia , ab oculo veritatis evanescat.

Tria esse sacramenta confessionis Dominus in sua persona declaravit, figuram baptismi, unam conscientiam de duobus, Deum et hominem in eodem judicio. In figura baptismi, is qui confitetur, abrenunciat per pœnitentiam ; et credit per fidem, sicut is, qui baptisatur, abrenunciat, et credit. Unde et Dominus idem testimonium accepit a Patre in transfiguratione, quod et in baptismo, et additum est, « ipsum audite » ; de eo enim de quo audierat Joannes, « hic est qui baptizat », audierunt discipuli, « ipsum audite », quia qui baptizat in baptismate, ipse auditur in pœnitentiam dante. Duæ conscientiæ in unam transeunt, confitentis scilicet in ejus, cui confitetur, et judicantis in ejusdem, qui judicatur. Hanc unitatem imprecatur Filius Dei apud Patrem : « Ut et ipsi in nobis, » inquiens, « unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te. » Deus et homo in eodem judicio conveniunt, quia qui se judicat, jam cum Deo facit : Unde et latro in cruce cum dixisset : « nos quidem digna factis recipimus », quia cum Domino se judicavit, cum Domino in Paradiso est.

In his sacramentis qui quocumque modo de confessis sibi aliquam suspicionem in publicum oriri scienter faciunt, vel confessos infamant, caligant ; et hi qui in confessionem aliquam, vel consortem sui criminis produnt, peccant et illi, qui in confessionem facta aliorum perquirunt. Cum enim confessio figuram baptismi teneat, scimus quia in peccati ab renunciatione, non alterius detractione baptizamur. In Judæ etiam proditoris Domini censentur participio, quia licet is, cui detrahitur, ex eo quod peccavit personam Domini non significet, ex eo tamen quod traditur significare potest. Dominus namque etsi non peccavit, tamen traditus est, de quo Judas ait : « Quemcumque osculatus fuero, ipse est, tenete eum » ; et is, cui cum imagine familiaritatis quasi osculum vel exhibet, vel exhibuit, de crimine rogat teneri in confessione. Et Apostolus Joannes : « Omnis qui facit peccatum ex diabolo est natus, quia ab ini-

tio diabolus peccat » ; hoc peccatum violationem charitatis intelligimus, quia ab initio diabolus peccat. Horrendum vero est valde, cum is, qui per confessionem puram de Spiritu Sancto renasci debuerat, in alterius detractione per violationem charitatis de diabolo renascitur. Et Scriptura : « Justus in principio sui accusator est » ; sui, non alterius. Et item : « Confitemini alterutrum peccata vestra » ; vestra, non aliena.

In quo revocemus ad memoriam, quia Judas se solum laqueo suspendit ; derogans enim in confessione solum sibi nocet, quia is, cui derogatur, nec publicatur, nec in quamcumque suspicionem quocumque modo adduci salvis sacramentis potest confessionis. Unde in sacris canonibus, et causis ecclesiasticis de his tantum, quæ in tractatu audivimus, et videmus in effectu tractari, palam loquimur, et testamur. Et in Veteri Testamento bos cornupeta recludi præcipitur : si enim non reclusus in campo publicationis aliquem occiderit, id est, in suspicionem mortalis criminis adduxerit, dominus ejus, is videlicet, cui per confessionem se credidit, quia non eum reclusit, aliquod videlicet in confessione dictum peccatum, vel quemquam simpliciter a derogante nominatum, in causam publicam quocumque modo adducit, morte mori præcipitur. Revelator enim confessionis, mortalis criminis reus est ; fidem namque mentitur, sacramenta confessionis non observat, in unitatem Patris, et Filii peccat, in Spiritum Sanctum, qui est vera remissio, blasphemat ; et cum Judæis Domino dicit : « Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, et dæmonium habes? » Fidem mentitur, cum, quod fidei Christianitatis ejus creditum est, non servat ; de qua beatus Augustinus in Homilia X, super epist. Joannis dicit : « Qui non credunt », id est, qui fidem non habent, « pejores sunt quam dæmones, et tardiores ».

Sacramenta confessionis violat, quia nec pœnitentem in confessione baptizatum credit ; ipsumque secundum baptis-

mum, id est, confessionem, quantum in ipso est, destruit; nec unitatem conscientiæ custodit, nec Deum in suis judiciis convenisse veretur. In unitatem Patris, et Filii peccat, cum unitatem, quæ est inter Deum Patrem, et Filium, in confitente sibi repræsentatam quacumque publicatione dividit. Cum enim Filius ad Patrem dicat: « Et ipsi in nobis unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te »; aut Deum unum, aut se in illo, qui unus est, aut omnipotentem in ipso posse operari unitatem negat. Sed quia Deus unus est, et membra Christi in unum conveniunt, profecto liquet; quia dum ab unitate Ecclesiæ, quæ est corpus Christi, per tanti violationem sacramenti se præscindit, non in Deo, nec ex Deo, nec cum Deo est. In Spiritum Sanctum blasphemat, dum, quod in fide, et advocatione ejus, qui est remissio peccatorum, sibi creditum est, revelat, ostendens quia apud eum nec Spiritus Sanctus est advocatus. Apud Salomonem quoque fraudulentus vocatur, qui revelat arcana et fidelis qui animi celat commissum. Et in Ecclesiastico: Qui denudat arcana amici, perdit fidem, quæ est origo, et fundamentum omnium virtutum, incurritque desperationem, quæ est blasphemia Spiritus, et ultimum, maximumque omnium criminum. Cum Judæis Domino dicit: « Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, et dæmonium habes? » Per dæmonium peccatum potest intelligi, teste Evangelista, qui de Maria Magdalena septem dæmonia ejecta dicit: et Dominus Samaritanus esse, et dæmonium habere dicitur, cum confessi culpa reducitur; quia qui Samaritanus est, id est, custos per confessionem, in eo quem custodit, dæmonium habere improperat per peccati communionem.

Si vero is, qui confitetur, in culpa perseverat, et etiam anathema est is, cui confessum est, cum Domino usque ad exitum Judam patiatur; nec etiam in illos aliquando per se, vel per aliquem vindictam exerceat, qui sibi denunciati sunt in crimine, vel per confitentium malitiam, vel simpli-

citatem, ne sacramenta confessionis violentur. Sunt enim quidam, qui non arbitrantur indulgentiam consequi, nisi sociorum suorum nomina detexerint.

Sunt et alii, qui studiosissime in confessione facta perquirunt aliorum, quod vitiosissimum nobis videtur esse, quia secundum Papam Gregorium, magnum curiositatis est vitium. Jam de his, qui vel alios in confessione produnt, vel quod confessum est in causam publicam quocumque modo adducunt, vel a confitentibus crimina sociorum inquirunt, raro quidem, nec secundum rigorem Scripturarum, nec aures audire, quam horribiles sint, horrescant.

Tamen quantulumcumque dictum est, videamus quibus tunc confitendum sit. Hi in primis de quibus diximus cavendi sunt, quoniam si B. Joannis Epistola prima requiritur, in omnibus sacramentis moribus Antichristi sunt. Quibus prætermissis, in Veteri Testamento sacerdotibus lepra ostenditur : Levitæ tabernaculum fœderis comportant, erigunt, deponunt. Tabernaculis populi e tabernaculo fœderis terminum ponunt, ne indiscrete appropinquent ad tabernaculum, et moriantur. Tabernaculum fœderis corpus est Dei et hominum mediatoris, a quo Levitæ populo terminum ponunt, dum pro quibus peccatis a mensa Domini abstinere debeat, docent. De subdiaconibus dicitur : « Mundamini qui fertis vasa Domini. » Vasa, corda significant ; unde in Evangelio : « Prudentes vero acceperunt oleum in vasis suis cum lampadibus ». Subdiaconi itaque vasa Domini lavant, cum conscientias mundant : acolythi luminaria accendunt Ecclesiæ ; exorcistarum est officium ex obcessis corporibus dæmonia effugare ; lectorum est, verbum Dei referre ; ostiariorum est, Ecclesiam aperire. Quæ si omnia diligenter intuentur, ad hoc fiunt visibiliter, ut ab his, a quibus fiunt, fiant per mundationem conscientiarum invisibiliter. Unde B. Augustinus, in tractatu sexto epistolæ S. Joannis Apostoli, sic de Baptismo : « Aqua sacramenti visibilis est, aqua spiritus invisibilis ; ista abluit corpus,

et significat quid fiat in anima. » Visibilia namque sacramenta et operantur, et significant invisibilia. In hoc cognoscimus quia de occultis omni ecclesiastico ordini confiteri debemus ; de apertis vero solis convenit sacerdotibus, per quos Ecclesia, quæ publice novit, et solvit, et ligat.

Sin nec in ordinibus ecclesiasticis cui confitearis invenis, vir mundus ubicumque sit, requiratur, sicut in Veteri Testamento præcipitur : « Ista lex est hominis qui moritur in tabernaculo. Omnes qui ingrediuntur tentorium illius, et universa vasa, quæ ibi sunt , polluta erunt septem diebus. Vas quod non habuerit operculum, nec ligaturam desuper, immundum erit. Si quis in agro tetigerit cadaver occisi hominis, aut per se mortui, sive os illius, vel sepulcrum , immundus erit septem diebus, tollent de cineribus combustionis atque peccati, et mittent aquas vivas super eos in vas, in quibus cum homo mundus tinxerit hyssopum, asperget ex eo omne tentorium , et cunctam supellectilem ejus, et homines hujuscemodi contagione pollutos ; atque hoc modo mundus lustrabit immundum tertio, et septimo die. » Longum est per singula allegoriarum mysteria currere. Sed diligenter intuendum quid est, quod sine determinatione cujusquam ordinis homo mundus lustrare immundum dicitur, et quosdam sanctorum Patrum legimus, qui animas rexerunt, et tamen eorum ordines nescimus.

Quod si nemo cui confitearis invenitur, ne desperes , quia in hoc Patrum conveniunt sententiæ, ut Domino confitearis. Unde B. Joannes Chrysostomus, super 50 psalmum : « Si confunderis alicui dicere quæ peccasti, dic ea quotidie in anima tua : Non dico ut confitearis conservo tuo, ut tibi exprobret , sed confitere Deo , qui ea curet. » Item idem super Epistolam ad Hebræos : « Non dico tibi, ut te prodas in publicum, neque ut te apud alios accuses ; sed obedire te volo Prophetæ dicenti : Revela Domino viam tuam , » et tunc demum spera misericordiam te posse consequi. Et in septem collationibus ultimis Joannes Cassia-

nus : « Si verecundia retrahente revelare peccata tua coram hominibus erubescis, illi, quem latere non possunt, confiteri ea jugi, supplicatione non desinas, qui et absque ullius verecundiæ publicatione curare, et sine improperio peccata donare consuevit. » Maximus in sermone Paschali dicit : « Invenio quod Petrus fleverit, non invenio quid dixerit; lacrymas ejus lego, satisfactionem non lego. » Et lingua Spiritus sancti Leo : « Lacrymis lavator delictum, quod voce pudor est confiteri. Misericors etenim Dominus, et absque ulla confessione respexit Petrum, et indulsit ei trinæ negationis admissum. »

Sciendum vero minoribus summopere est sacerdotibus, et maxime prælatis, ne culpam dictam in occulto sub nomine alterius culpæ vindicent in publico. Unde in linea veritatis, sigillo videlicet evangelico, cum Filius Dei dixisset, ut ipsi in nobis unum sint, sicut tu Pater in me, et ego in te, non sine magno sacramento tacuit nomen Spiritus Sancti, cum Pater, et Filius, et Spiritus Sanctus unum sint. Unitas enim confitentis in tertiam adduci personam non debet, nec sub nomine alterius culpæ ista puritas infamari, sed secrete Spiritu Sancto committi.

Omitto de his, quæ confessa sunt, tantum loqui, cum Evangelium de his, quæ videmus, et patimur, dicat : « Si peccaverit in te frater tuus, corripe eum inter te, et ipsum solum. » De qua sententia B. Augustinus sic in verbis Evangelii dicit : « Corripe fratrem tuum inter te, et ipsum solum, intuens correctioni, parcens pudori; forte enim præ verecundia incipiet defendere culpam suam, vel peccatum suum; et qui vis facere correctionem, facis pejorem. Corripe ergo inter te, et ipsum solum. » Item idem : « Tu scis, quia peccavit, quia enim secretum fuit, quando in te peccavit, secretum quære, cum corrigis quod peccavit : nam si solus nosti quod peccavit in te, et eum vis coram omnibus corrigere, non es corrector, sed proditor. » Item idem : « Ipsa corripienda sunt coram hominibus, quæ pec-

cantur coram hominibus. Ipsa corripienda sunt secretius, quæ peccantur secretius; distribuite tempora, et concordat scriptura. Sic agimus, et sic agendum est, non solum quando in nos peccatur, sed quando peccatur ab aliquo, ita ut ab altero nesciatur. In secreto debemus corripere, in secreto arguere, ne volentes publice arguere prodamus hominem. Nos volumus corripere, et corrigere; quid si inimicus quærit audire, et corripere? Novit enim nescio quem homicidam Episcopus, et alius nemo illum novit. Ego publice corripere, at tu quæris scribere, prorsus nec prodo, nec negligo. Corripio in secreto, pono ante oculos Dei judicium, terreo cruentam conscientiam, persuadeo pœnitentiam. Hac charitate præditi esse debemus. Unde aliquando homines reprehendunt nos, quia quasi non corripiamus, aut pûtant nos scire quod nescimus, aut putant nos tacere quod scimus. Sed forte quod dicis et ego scio, sed non coram te corripio, quia curare volo, non accusare. Sunt homines adulteri in domibus suis, in secreto peccant; aliquando nobis produntur ab uxoribus suis, plerumque zelantibus, aliquando maritorum salutem quærentibus. Nos non prodimus palam, sed in secreto arguimus : ubi contingit malum, ibi malum moriatur. Non tamen vulnus illud negligimus, ante omnia ostendentes homini in tali peccato constituto, sauciamque gerenti conscientiam, illud vulnus esse mortiferum. » B. Hieronymus sic super Matthæum dicit : « Corripiendus est frater seorsum, ne, si semel pudorem, ac verecundiam amiserit, permaneat in peccato.

In his satis liquet, quia si quæ videmus, et patimur, salvo dominico præcepto, nonnisi inter nos, et fratres nostros peccantes secretum habere possumus. Si corrigere voluerint, omnimodis confessa detegimus, teste Spiritu Sancto, antichristi, et proditores habemur. De quibus Felix Papa : « Proditorum nec vox, nec calumnia audiatur. »

Quod vero, quæ confessa sunt sub nomine alterius culpæ vindicari, vel secrete visa detegi non debeant; sic dicit

Innocentius Papa : « Latentia peccata non habeant vindictam, et probatione cessante vindictæ ratio conquiescat. » In his omnibus liquet, quia unum cum sponso suo mater est Ecclesia, et membra sua non divisioni, sed unitati parit in sæcula sæculorum. Amen.

VARIÆ LECTIONES.

Lanfranci commentarii in sancti Pauli Epistolas tres codices manuscripti in Bibliotheca Regia Parisiensi servantur. Ii numerantur in catalogo 2875, S. G. 310[2], 799, primus sæculo undecimo, tertius duodecimo, secundus vero qui tertii apographum esse videtur, sæculo septimo decimo scriptus. Ex inspectione horum codicum certior factus idem opus in illis contineri, quod D'Acherius sub nomine Lanfranci publicavit, non diu me illis codicibus occupavi. Nam quod ante dixi, quum primum de serie hac Patrum Ecclesiæ Anglicanæ agebatur, in mentem recurrit, non omnia quæ scripserunt viri illi beatissimi, et apud omnes gentes bene meriti, eadem cura atque temporis impensa legi debere. Quocirca, præsertim, quum de eo ageretur opere, cujus nonnulli excerpta tantum haberi opinantur, satis duxi si editionem D'Acherii repeterem, paucis tantum in melius mutatis, quæ aut ex ipsius editoris notis, aut ex codicibus antedictis, leviter inspectis, possem corrigere. Quod si lector, mole D'Acherianæ cum parvitate hujus meæ editionis collata, inde opinionem sumpserit non omnia me repetiisse, moneatur D'Acherium ipsum textum divi Pauli Epistolarum una cum glossis Lanfranci insertis edidisse. Quod a meo proposito procul fuit.

LIBER C. BERENGARIUM.

Hunc librum totum contuli cum msto., qui in Bibl. Reg. Par. servatur, in catalogo sub numero 1359 locatus. Præter eas quæ non operæ pretium esset in hoc loco enumerare,

varietates, quæ sequuntur, inde excerpsi: D ed. D'Ach. P Cod. Par. designant.—P. 149, l. 26 eum — *om. D'Ac.* = 151, 18 canon. sev. me pl. sub. — subjaceam canonum severitati D = 152, 16 recitavit — om. D = 152, 25 adverso; — om. D = 153, 19 amicos; — assertores D = 23 constituere — constare P = 156, 10 quia si — quasi D = 21 vera esse — om. D = 157, 25 scribentes — scientes D = 162, 30 tractatui — tractandi incongrua P = 163, 26 timendam — timidam D = 28 sed om. D = 164, 25 humana — omn. D = 26 probemus — ut probemus P = 172, 11 quum revera sit sacramentum corporis Christi — om. D = 180, 6 ministerium — mysterium D = 185 13 superius — om. D = 197, 34 Beatus etc. usque ad finem. Hæc omnia in Codice Parisiensi inventa omittit D: nec enim satis cum præcedentibus cohærere videntur; sed ne lector quippiam desideraret, omnia hic adnectenda duxi.

Elucidarii sive Dialogi, etc. textum; qui est inter opera Anselmi, cum codice manuscripto Bibl. Reg. *Paris.* 5134 accurate contuli. Hic codex, sæculi tertii decimi, male scriptus et indicia nimis festinantis scribæ *ostendens*, plura tamen habet, quæ ad corrigendum textum mihi utilia fuerunt. Sequuntur quæ inde excerpta *relatu* digna putavi. A edit. Anselmi Paris. P cod. mstum. Paris. designant. = 203, 25 eadem est quæ — *m. A* = 206, 26 stetit — enim non stetit A = 207, 13 resurgere — surgere A = 29 quod quasi — quia A = 209, 4 mox — om. A = 27 Ita — Non A, sed etiam vel equidem in margine = 210, 3 cœlum — cœli A = 15 qualitate, vel — qualitate exprimitur vel A = 31 dedecus diaboli ut plus — dedecus diaboli et excusationem Dei; ut si forte tentatus caderet, diabolus per hoc Dei non insultaret; si autem non superaretur, diabolus plus A = 211, 16 minutis — minimis A = 30 est — om. A = 213, 24 quomodo — om. A = 214, 2 non sed — om. A = 32

loco voluptatis inhiberent — om. A truncata sententia = 215, 2 ut dicit Hieronymus — om. A = 20 omnino — om. A = 24 in me inspicias — me respicias A = 216, 24 obnoxius — noxius A = 217, 24 admisit — sumpsit A = 218, 32 fuit majus pro injuria mundo solvit — fuit, pro injuria majus mundo solvit A. Fuit natus, pro injuria mundum solvit P = 220, 15 protulit — om. A = 221, 24 post convertebatur inserit A Discip. Omnia quæ desiderat cor meum audire, audio = 30 fugit — fuit A = 222, 13 ad baptisma — baptismi A = 14 in aqua baptizatus est — baptizatur in aqua A = 30 et mortalis — vel immortalis A = 223, 13 quod — quo A = 224, 6 videretur — videtur A = 7 viderer — videret A = 23 legis — om. A = 227, 31 Christianus — om. A = 32 paradisi — om. A = 230, 14. D. Qua causa, etc. — D. Proba. M. Qua causa, etc. D. Dei solius, etc. M. Sed ipsi, etc. A = 230, 2 acceptum... accepit — accepto sacramento cum Domino communicavit A = 238, 13 enim — om. A = 30 agere — om. A = 241, 2 bonis — bona A = 24 sed — si A = 243, 13 animæ — om. P = 17 abbates seu — om. A = 20 si autem — om. A = 244, 6 irretiuntur — utuntur A = 10 quod non — quin A = 12 ejus — om. A = 32 necessitatem — vim necessitati A = 245, 6 Ecclesiæ — eædem A = 9 æterna — æternas A = 246, 21 ei — om. A = 247, 1 secundum — per A = 17 plagis — om. A = 251, 27 et ego operor — om. A = 252, 13 opus Dei — corpusculi A = 253, 22 que — om. A = 23 in his — om. A = 32 vel cæteris incestis commixtionibus — om. A = 256, 30 et anni eorum cum festinatione — om. A = 260, 17 Sicut — Si A = 262, 18 expendere — extendere A = 265, 9 autem — om. A = 268, 2 relabuntur et — om. A = 270, 10 corporalibus — om. A = 27 differunt — differuntur P = 272, 5 prodest — est A = 272, 30 contempto — concepto A = 276, 29 nomina — om. A = 30 cognovit — om. A = 284, 5 cœlorum — om. A =

SERMO SIVE SENTENTIÆ.

Hoc opus D'Acherius, in editione omnium operum Lanfranci omissum, postea in Spicilegii Vol. I, p. 442, ex MS. Coll. Æneonasensi, Oxon. publici juris fecit.

ANNOTATIUNCULÆ.

Has notulas D'Acherius ex vetusto monast. S. Martini Sagiensis codice MS. excerpsit, et in editione Lanfranci sua excudi fecit. Eas hic repetivimus, ne editio nostra ullo modo imperfecta videretur. Sequuntur observationes quas D'Acherius ad quartam annotationem subjunxit.

Nos hæc de incautæ definitionis, etc.] Non extant hæc verba tum in codicibus MS. Bibliothecæ Corbeiensis B. Lanfranco antiquioribus, tum etiam in editis, præterquam in translatione seu paraphrasi Dionysii Carthusiani ; quem sane vel exemplari simili huic correcto ab eodem Lanfranco usum fuisse, vel mentem ejus in sua translatione assecutum, par est conjicere.

Plures hæreticorum sententiæ, etc.] Quas composito prætermisisse in decem collationum emendatione videtur beatus archiepiscopus: quippe quæ forsan magis noxiæ lectoribus forent, quam profuturæ. Consule doctissimi Gazæi nostri in easdem sententias commentarium, hoc est in cap. 16 et 17 collationis XVII Joannis Cassiani. Porro S. Lanfranci codex decem duntaxat collationes habet, quis nulla est capitum distributio (velut et Dionysianæ translationi). In vulgatis vero, ac in pervetustis mss. eædem in sexdecim, atque in capita dispertiuntur collationes.

PATRES ECCLESIÆ ANGLICANÆ

Nunc primum in una serie editi

AB IOANNE A. GILES,

Presbytero Anglicano, Jur. Civ. Doct. et Colleg. Corp. Ch. Oxon. olim socio.

1* Aldhelmi, primi episcopi Schireburnensis opera, *nunc primum* edita. 1 vol. in-8.
2* Bedæ venerabilis opera Miscel. 6 vol. in-8°.
3. Bedæ Venerabilis commentaria theologica. 6 vol. in-8°.
4. Joannis Scoti Erigenæ opera. 3 vol. in-8°.
5. Bonifacii Martyris opera. 2 vol. in-8°.
6. Alcuini Epistolæ, et opera historica et litteraria. 4 vol. in-8°.
7. Alcuini Commentaria theologica. 2 vol. in-8°.
8. Sancti Dunstani Reliquiæ. 1 vol. in-8°.
9. Elfrici opera. 2 vol. in-8°.
10* Lanfranci et Crispinorum. opera. 2 vol. in-8°.
11. Anselmi Epistolæ et opera historica. 3 vol. in-8°.
12. Anselmi opera theologica. 3 vol. in-8°.
13*. Sancti Thomæ [Becket] vita et Epistolæ. 4 vol. in-8°.
14. Gilberti episcopi Londinensis [S. Thomæ æmuli] Epistolæ. 2 vol. in-8°.
15. Joannis Saresberiensis, postea Carnotensis, Epistolæ et opera biographica. 2 vol. in-8°.
16. Joannis Saresberiensis Polycraticus 2 vol. in-8°.

17. Petri Blesensis Epistolæ. 2 vol. in-8°.
18. Rogeri Baconi opera. 4 vol. in-8°.
19. Patrum minorum opuscula. 3 vol. in-8°.
20. Concilia totius Britanniæ, ex editione Wilkins auctius edita.

PATRES ECCLESIÆ HIBERNICÆ.

1. S. Patricii S. Columbæ atque Abbatum Hiensium opuscula. 1 vol.
2. Columbani Abbatis et Jonæ Aurelianensis opera. 1 vol.

etc.

Those marked with an asterisc are already published or in the press. 250 copies only are printed. The price varies from 9 to 12 shillings a volume. No author will be put to press until every manuscript known to exist shall have been examined, and, if necessary, collated. The volumes may be had through all the booksellers.

THE BORROWER WILL BE CHARGED THE COST OF OVERDUE NOTIFICATION IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW.

